

2511

HAEMUS

1996/2

Bolgár-magyar társadalmi és kulturális folyóirat

Паметник на Христо Ботев в Будапеща

На 2 юни 1996 г. по случай 120-годишнината от Априлското въстание и подвига на великия син на българския народ Дружеството на българите в Унгария, Българското републиканско самоуправление и Столичното българско самоуправление издигнаха пред главния вход на Българския културен дом паметник на Христо Ботев.

По-долу поместваме мислите на автора на паметника Огнян Кожухаров.

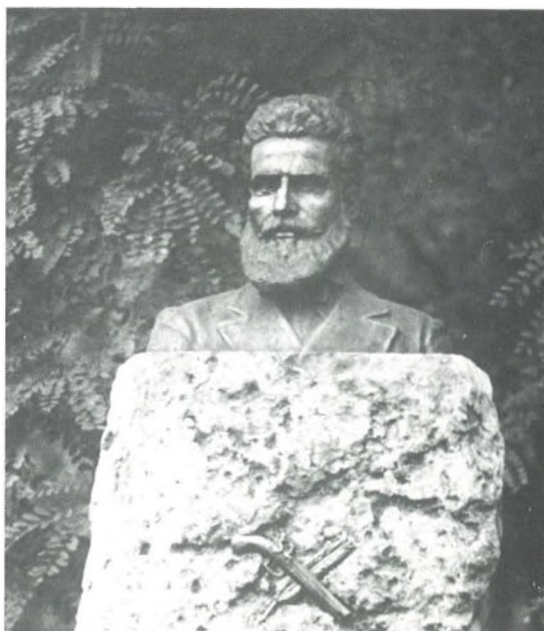
Радвам се, че издигането на паметника на Ботев бе свързано с щастливото стечение на обстоятелствата да бъде поръчка не от едно лице или институция, а от българската общност в Унгария, искаха го всички и нямаше кавги около него. Такава ситуация се получава рядко и това направи работата ми много приятна.

Считам, че идеята да се създаде паметник на Ботев бе много сполучлива, защото Ботев и неговата поезия са нещо много земно и близко на всеки българин. Затова наблегнах и на символа на поезията му, на духовната му дейност, която точно отразява и същността на българското Възраждане като духовен процес за запазването на нацията.

За щастие напоследък Ботев не е център на политически флиртове и спекулации, точно сега Ботев е „за пиедестал“, когато от него вече не се опитват да направят партизанин и личността му зае подобаващото ѝ място сред великите имена на нова България. . .

Като гледам паметника сега, имам чувството, че не аз съм го правил и то скоро. . . Сякаш той стои там от няколко десетилетия - не е нито прекалено модерен, нито напълно класически. . .

Огнян Кожухаров

Съдържание

Христо Ботев: Моята молитва	3
Марко Семов: Оптимизмът на българина	4
Георги Раковски: Позив за народно въстание	8
Васил Левски: Аз съм посветил себе си на отечеството	10
Добри Чинтулов: Къде си, вярна ти любов народна?	12
Любен Каравелов: Хубава, си моя горо	13
Христо Ботев: Революция народна, незабавна, отчаяна	14
Захари Стоянов: Панагюрище	17
Дженуари Макгахан: Писма от България	23
Иван Вазов: Пиянство на един народ	29
Ференц Юхас: Църква в България	31
Иван Хаджийски: Априлското въстание и Бенковски	35
Александър Гюров: Унгарци за Априлското въстание	40
Николай Русев: Вдъхновен от Априлската епопея	45

Издание на Дружеството на българите в Унгария

Отговорен издател: Георги Иринков

Списание се издава с материалната подкрепа на Фондация „За националните и етнически малцинства в Унгария”

Председател на редакционната колегия: Тошо Дончев

Редакционна колегия:

Светла Кьосева: отговорен редактор

Адриана Петкова, Дьорд Сонди, Петър Петров, Райна Симеонова, Росица Пенкова

Оформление: Юдит Калои

Корица: Росен Русев

Адрес на редакцията: 1097 Будапеща, ул. „Вагохид” № 62. Тел.: 216-1621

Цена на броя: 120 форинта. Годишен абонамент: 400 форинта

ISSN 1216–2590

ХРИСТО БОТЕВ

Моята молитва

„Благословен бог наш . . . ”

О, мой боже, правий боже!
Не ти, що си в небесата,
а ти, що си в мене, боже, –
мен в сърцето и душата . .

Не ти, комуто се кланят
калугери и попове
и комуто свещи палят
православните скотове;

не ти, който си направил
от *кал* мъжът и жената,
а човекът си оставил
роб да бъде на земята;

не ти, който си помазал
царе, папи, патриарси,
а в неволя си зарязал
мойте братя сиромаси;

не ти, който учиш робът
да търпи и да се моли
и храниш го дор до гробът
само със надежди голи;

не ти, боже на лъжците,
на безчестните тирани,
не ти, идол на глупците,
на човешките душмани!

А ти, боже, на разумът,
защитниче на робите,
на когото щат празнуват
денят скоро народите!

Вдъхни всекиму, о, боже!
Любов жива за свобода –
да се бори кой как може
с душманите на народа.

Подкрепи и мен ръката,
та кога въстане робът,
в редовете на борбата
да си найда и аз гробът!

Не оставяй да изстине
буйно сърце на чужбина,
и гласът ми да премине
тихо като през пустиня! . . .

Оптимизмът на българина

Всеки народ има своята драма. Всеки народ – своята Голгота. Всеки – онази сенчеста страна, в която, кой повече – кой по-малко, с припряно сърце надзърта. Но всеки народ има и свой оптимизъм.

Оптимизмът – това е онзи мощен и невидим проводник, който издържа напреженията на времето и пропуска по него да протекат токът и искрите, които ще запалят надеждата. Онези разпокъсани нишки и влакънца, от които бавно и неусетно се изприда якото въже, което държи народа у корена му и го пази в най-ветровитите времсна и бури. Да се не изскубне, да се не изтърве, да се не подхлъзне из пропастите, що дебнат човека и народите.

Оптимизмът на нашия народ е неговата патерница, с която той премина – наранен и осакатен, с почупени ръце и още по-почупена душа, през трупове в двора на Баташката църква, прекрета през сечището на Перушица, мина през троянските и тетевенските колиби, през каушите на турското правосъдие.

Въжето, с което народът ни се беше вързал о корен и традиция, се оглозгваше и отъняваше. Било от сълзите на нещастieto, било протрито от прангите на робството, било прогизнало в кръв. Но то устиска, то не се скъса. За да се преведе по него цял един народ от страната на отчаянието и разсипиите към страната на надеждата и оцеляването.

Толкова повече – вместил се в народната душа, намерил своето място в кантара на плюсове и недостатъци, натежал в критични мигове – нашият народен оптимизъм заслужава благодарно око да се спре отгоре му, внимателна ръка да разтвори ковчезите му – за да надзърнем вътре и открием цели царства от състояния, от възвишения и подеми, от сгромолясвания и спускания към дъното. Да открием наедно събрани планини от чувства, пещери от тайни и нежни струни, които съдбата е опъвала, за да се изскубне от тях я тъжен и отчаян стон, я ведър звук на надежда и радост. И това има, и онова в интимния скрин на

народната надежда. Там цели-целенички сме събрани всички. . .

Докато в героизма се оглежда силата на духа, в предателството – неговото падение, в търпението – волята и мъдростта, в оптимизма се оглежда жизнеността на един народ. Той е детелината с четири листа, онова неразгадано биле, от което, като се пие – оживява се, пребъдва се. . .

Съдбата на българския оптимизъм иде далеч от миналото. Ще го открием ние в блясъка на Аспаруховите очи – омесен с езическо тайнство, в загадъчната мистика на накървявяването – което и мощ на окото ще даде, и сила на меча, и твърдина на кокьла! Този оптимизъм, омесен с кръвта на онзи нарочно убит Аспарухов кон, с която големият пълководец ще поръси войските си, за да хвърли през Дунава, отпреде им, моста на надеждата, че там, отгатак, победата е полегнала в сенките на планините и тях чака. Ще го видим този оптимизъм и в най-мрачни на пръв поглед безнадеждни часове, когато Никифор Страшни разпасва колана си, да има повече място за благините от вина и угощения, които е намерил на превзетата българска трапеза. Когато вражи дикани мачкат в Търновград бъдещи мъже, а бащите им свиват обръчи около проходи и пътища – за да звънне в златна обкова не след дълго самата глава на Никифор. Да се лисне в черепа виното и в него да се огледа коравата жилка на българския оптимизъм. Иде той при нас чрез словата и песнопенията на покръстения народ, турящ все по-властно името си сред почести и благоговения, които се дават само на най-големите, на най-силните. Куражът кураж ражда. Както отчаянието – отчаяние. Граници и владения на съседи – южни и западни – ще се стъписват и огъват пред онази крачка, с която стъпиха на отвъдните земи мъжете на Аспарух, със силата на онова копито, което, дете стъпеше – правеше кладенец.

Нашият оптимизъм е овладян, търпелив. Най-много прилича той на онази тънка балканска трева, която, каквото да туриш отгоре ѝ, все

ще намери откъде да се провере и подири слънцето. След подеми и горди радости ще дойдат – то се знае, и столетията на онези главоломни спускания надолу. И там, сред мрачините на робството, сред тъмата на избодените очи, сред първите стонове на едно голямо народно нещастие, тези избодени очи ще прогледнат, за да видят накъде да тръгнат и как, за да възкресят своя родов спомен, своята отчаяна памет, своето верую на народ – бил и силен, и горд. Десницата се проверява в изпитания. Окото се мери с далечина. Мъдростта с прозрение. Оптимизмът се проверява в часовете на нещастие. Има ли го, тогава има и надежда. Рано или късно – тяхното съдружие ще дръпне струните, за да се разсипят над страна и народ ведрите звуци на оцеляването.

Турското робство е най-мощната проба и най-отчаяната проверка на българския оптимизъм. Както тогава, тъй и по-сетне, ние ще видим нашия оптимизъм да се разцепи, по две дири да тръгне. Едната – мирновременната – със свои си отлики и обяснения, и другата – революционната! С други треби, с други струни, които ще бъдат надежди, ще вкоравяват чувства, за да възправят оклюмалите, да хвърлят силите в пламъци и бунтове. Всяка епоха дава своята проекция върху оптимизма, своята сянка хвърля отгоре му. По това накъде е гледало народното око, може да се съди за неговите душевни пориви, за неговите люлчини песни, за неговите представи за радост и срета...

Голямо нещо е оптимизмът на един народ. Всеобемашо. Потайно и интимно. Пазва на една цяла народна душа е той. Ковчезник на най-скъпите работи, до които народът е стигнал в своята история. И в същото време оптимизмът е взел с барут, който като се запали и взриви, отваря път за потискани страсти и стихии, за бунта на мачкана воля. Революцията винаги е била отворена врата на оптимизма. Неговата корона. Факел за пътищата, по които тръгва душата, отскубнала се от букаите на традицията или от злоещото пиршество на чуждата воля!...

От такава гледна точка като потърсим из плевелите в пропастите на нашето близко и далечно минало пътищата на своя оптимизъм, ние ще видим пътищата на народната душа, къде се е крила и потайвала, къде се е свивала и повивала, през какви дупки и процепи е гледала накъде върви вражата стъпка, къде дрънка шишане, къде се върти боздуган. Гледала и потайвала, за да си направи вярно сметката и верни разписания напише, които отподир да следва.

От такава гледна точка като размислим историята си, ние ще се доберем до работи, които стоят овардени, озаптени, наметнати с прикрития, враже око да ги не докопа, вражеско ножче

да се не проточи към тях. Навлизането в оптимизма на нашия народ е навлизане в душата му. И като разкриваме особеностите на оптимизма в едно или друго време, ние разкриваме особености и отличия на най-българската битка – битката за оцеляването на народната душа. Тази душа, за която нашият народ е казал, че под нокът се вре. И с което е турил резолюция под най-силната приказка, с която сме се вписали във всеобщата надежда на човечеството.

В тази приказка е звъннал чиликът на българския оптимизъм. Неговото търпение и мъдрост. Само с няколко думи народът е казал онази правда за самия себе си, която с томовете писания и планини от думи по-силно и по-вярно не може да се улучи. И тази приказка не иде от вчера. Не е петдесетгодишна тя, а старица, която не само годините, но и вековете си не помни. И още нещо е скътано в нашия оптимизъм – неговото онаследяване. Всяка тежка несрета и барутна минута от нашата история ми носи поуките и следствията. За да не се забравят тези поуки, за да се помни какво е било, ако бури други с пепел и прах затрупат памет и минало – народът е рекъл: „Да се знае, да се помни.”

Народ, който знае и който помни – него не го плаши ни робство, ни теглила. Колко вярно нашите далечни деди и прадеди са усетили една от най-мощните треби на оцеляването – силата, страшната сила на родовата памет. Има ли чей, има и народностно чувство!

Има ли го онова „да живеј”, което ще пали барута и ще хвърля силите по посока на свободата...

Така сами нашите деди са стигнали до онова здраво, спасително съждение за вътрешната потребност да имат своя самобитност, да овардят тази самобитност, да не се откъснат от нея, да не оставят чужди сметки и интереси да свият върхушките си отгоре ѝ и да я изскубнат от корена, около който се повива душевната и биологична пелена на националното чувство и битие. В нашата история не един творец на ритуали, не един тълкувател на това народно битие, не един човек с ръкавели се опита да изтръгне народа ни от неговите собствени пелени, да разтвори националното ни чувство в абстрактни криворазбрани човешки всеобщности, да подмени полога, на който се люпихме като народ, с някакви стандартни, конфекционно произведени постели, които са пригодени за други народи и които глождят и убиват българина и най-вече отнемат му миризмата на нашенски здравец, на сминдух и на чубрица, с които само българинът поръсва бобеца си. Зад една застрашителна „интернационализация” на нравите, на обичаите, на начина ни на живот като народ застрашително

наднична и опасността от нихилация на националната ни самобитност, от нейното рушене и унищожаване – кога с духовни решения, кога направо с административни взривове. Много от нашите ритуали и обичаи, нашият език, нашето мислене се изравниха с обичаите, с бюрократичния език, с мисленето на някакви средни общности от други страни и народи. Тези явления отидоха най-напред в литературата, чиито герои за цели десетилетия и по имена, и по постъпки, и по действия беше трудно да се каже от коя народност произхождат, на коя народност принадлежат. Ние имаме стотици романи, десетки филми и театрални постановки, на които като се сменят имената на героите, мястото на действието, могат да се издават или да се играят със същия успех в редица други страни, разбира се, ако те си дадат издателствата и сцените на такива изкубнати от полога, от леговището си абстрактни хора... Това обяснява и оправдава сепването, стъписването, с което ние взехме да се оглеждаме напоследък в себе си, като че ли усетили нова заплаха за самобитното си оцеляване, с рискове, дори с увлечения да търсим перушинките на своя стар полог, пак да ги кътаме, пак да се връщаме с око назад – отдето иде миризливата луличка на нашия старец, дето стара баба е бръкнала за бучка захар в дълбок фустан, дето са полуканите ръце на майките ни, дето са скръбните им и изтскли от теглила очи. Възможни са увлечения в обръщането назад, възможни са пресилени носталгични нотки, възможни са наивни духовни решения, ала потребни. За да се не изкубнем от корена си, да не ни люшине вятърът – никакви, обезличени, безименни, безбитни „интернационалисти“. Които вече на никакъв истински интернационализъм в този си сакат, безжизнен вид няма да са потребни.

Но да се върнем към миналото! Не всяка разходка из миналото е уморителна и излишна...

Минали са десетилетия на горди величия. Минали са силни векове, сребро е минало над земята ни. Дошло е времето на ръждата. Византийското робство не е просто завоюване на една слаба държава от друга, по-силна. То е и едно издевателство, трупано през десетилетия и векове в гърдите на византийците, което сега ще се разпищоли. Няма друго варварство, така замислено и така извършено, както ослепяването на една цяла войска. Върви ти сред тази стенеща слепота – живеј в надежди, че този народ ще може скоро да прогледа. Върви ти се уповавай на оптимизъм и вяра, когато и едното, и другото са стъпкани в краката на пръхтящи коне и на изтичащи очи.

Не, надеждата не е погребана. Светлината е угасена в очите, но се е опазила в душата. Фе-

никс е народният оптимизъм. Той ще се измъкне от пепелища и сечища като дух божи. Светлината гасне в очите, но се запазва в книгите. Укрива се народната вяра през това време в онези ченгелчета и криволички, от които Кирил и Методий са сътворили славянската писменост. А тя е жива в двете школи – Преславската и Охридската. Оръжието е в калта, надеждата е спасена. За да изригне в мощни и неподозирани действия, начело на които стоят горди и юначни българи – Петър Делян, Асен и Петър... Оптимизмът на един цял народ – пръснат по географската карта на поробена България, разпилян като алтъни сред нощен обир – ще живне... Защото и сега, и по-късно, вглеждайки се в тънките работи на нашата душевност, ние не можем да не забележим, че робството и изпиганията я катализират, учифтяват силата ѝ. Когато дойдат бунтове, и кръвта се произвежда трикратно повече, и трикратно по-силна става, за да има какво да изтече в борбата и какво да остане. Ще забележим тази особеност на народната надежда и в други случаи. Не случайно сам Василий Българоубиец ще се стъписа пред този народен феникс и ще каже думи прозорливи: „Ако някога българите въстанат, да не се смятат за усмирени, докато цялата страна не бъде кръстосана с меч в ръка.“

Не е познал Василий! И други ще се опитат да кръстосат меч отгоре ѝ. И с кървава пелена да я покриват. И пак на тази земя ще има българи. Изпод желязото на меча ще възкръснат те, изпод пелената кървава ще поникне семката.

Тъй както сам народът ще го изпсе това свое непомръкнало верую в песента за Ивайло и за цар Костадин. И вериги ще му сложат на Ивайло. И с желязо ще го промушат. И накрая в пещ ще го хвърлят и три дни ще го пекат. И когато отворят вратата, костите му да извадят – ще го видят „цял-целеничък, жив и здрав – на маса седи и книга пише“...

Две неща поразяват нашето съзнание в тази песен, пята и предавана с онова „да се знае и помни“ от баби на внучки, от внучки на внуци – оттогава и до днес. Първото – че не се изгаря нито в пещ, нито с желязо пробожда, нито с верига препъва онова, което от народа иде и на народа принадлежи... По-силно от оковата, от байонетата и от огъня е то. И второ – че вярата на този народ е свързана с книгата. Колко народи, нека ни е простена тази нескромност, имат такива метафорични слова за своя страшен и велик оптимизъм... Тази силна боя на чувството, по-силна от самата кръв, с най-голяма мощ се произвежда във вековете на второто робство – турското. Ние имаме вече случай да кажем, че един от най-безспорните симптоми на силата на българския характер е неговото отношение към робството. За

петстотин години в България стават сто – по-малки или по-големи – бунта. В случая размерът не е важен. Не са важни толкова изгърмелите пушки и запаленият барут. Важни са тези сто напъна на мускулите да скъсат въжетата, които са минали през гърдите. На всеки пет години по

веднаж тук или там човешка риза е подгизвала с кръв. И оптимизмът на нашия народ върви през накървяването. Нашата народна вяра в пребъдието е като комката. Само че вместо вино, коричката с надеждата е топната в народна кръв...

ГЕОРГИ С. РАКОВСКИ

Позив за народно въстание

Мили братя българи!

Време дойде веке и ние да съкрушим тежкото иго на нашите мъчителни неверни турци! Що е наш живот в това безчестно робство? Не с ли всегашна тежка тегота? Коя мила добрина имаме под това люто османско владение? По-добре, братя, една сладка маломинутна за свобода смърт, а не дълговечен рабски живот под тия безчеловечни турски мъки!

Ставайте, братя, на оръжие, мало и голямо, за нашата мила свобода и независимост! Турското царство веке пропадва! Тии са веке изгубили военний дух, тии са се вдали в разслаба и разкошност, тии са осиромашели и оголели; нямат веке сребро и злато; тяхното число сравнително с нас е нищожно; тии не могат в една нужда да съсредоточат на едно място значително число войнства. Пример ще бъде нам Херцеговската и Черногорската война, де нищо не могат да сторят толкова време. Що стоиме, българи! За коги чакаме? Европа и цял просвещен свят са разположени да съдействат за нашата свобода. Трябва да покажем, че в нашите жили тече йоше старобългарска юнашка кръв и че мъчителите не са я съвсем изпили! Турци сами проповядват явно падение си и готвят се от първи удар да бягат в Азия.

Един всеобщий и силен удар ще реши нашата славна бъдещност, като разгони и изтреби мръсните кръвници мюсюлмани от нашите предели!

Докоги, братя, веке да търпим безчестие, грабителства, убийства и тежки угнетения от турската звярска невярност? Ето вес Балкански полуостров в огън запален; нашите единородни и единовърни братя и съседи храбри черногорци и сърби всички на оръжие храборно и победоносно бият, секат и требят общия неприятел стар кръвник турчин! Може ли да бъде и за нас по-добро друго благо време от това. Нека никой не мисли, че свобода се добива без кръв и без скъпоценна жертва! Нека никой не чака от другиго да го освободи. Нашата свобода от нас зависи! Нека всеки запише дълбоко в сърцето си за свята възторгна реч – свобода или смърт – и с пламен меч да върви в бойното поле под знамена на непобедимия български лъв; а божа всесилна десница нам ще помогне.

Народний войвода
Г. С. РАКОВСКИ

1-го августа 1862

ВАСИЛ ЛЕВСКИ

„Аз съм посветил себе си на отечеството. . . ”

Из писмата на Васил Левски

„Днешният век е век на свободата и равноправието на всички народности. Днес всеки притеснен и потиснат, всеки, комуто тежат робските синджери на врата и който носи жалостното и срамно име роб, е напънал всичките си сили – и нравствени, и физически – и търси случай да отърси от себе си по какъвто и начин да било робското тегло, да разкъса робските вериги и да отстрани далеч от себе си името роб. Всеки иска да живее свободно и да се наслаждава на божията природа, всеки иска да бъде човек. Роби сме и ние българите. В нашата татковина върлуват турски разбойници и еничери и нашите долини ечат от робски въздишки и охкания. Но и ние търсим случай да разкъсаме робските вериги, да изгоним далече от земята си турските кеседжии, да подигнем и изградим храма на правата свобода и да дадем всекиму своето.”

„Ние, българите, бяхме честити чак сега да се сдобием с напълно свободен вестник, който дава право на всекиго да представи народното ни мнение пред света. И ние сме хора и искаме да живеем човешки: да бъдем напълно свободни в земята си, там гдето живее българинът – в България, Тракия и Македония. От каквата и народност да живеят в тоя наш рай, ще бъдат равноправни с българина във всичко. Ще имаме едно знаме, на което ще пише: „Свята и чиста република”. Същото желаем и на братята сърби, черногорци, румънци и пр. Да не остават след нас и в едно и също време да дадат гласа си. Време е с един труд да спечелим онова, което са търсили и търсят братята французи, т.е. млада Франция, млада Русия и пр. Колко скъпо и с какви загуби? Брат брата, син баща, бащата сина си убива? Сега е време да преварим това зло. Защо да водим втора борба? Сега е лесно и можем с малко материал да се спасим от това гнусно и невярно тиранство, сто пъти по-назад от нас във всичко. Неговите топове, неговите игленки пушки са в нашите ръце. Само ни трябва още мъничко време да поработим няколко години. С божя воля

ще съсипем гнилата и страхлива държава, та да съзидаме друга многобройна по новото зидане. Да съсипем, казвам, гнилата и беззаконна държава, но не и хората, не жените и децата им. Само да се покорят на горните свети закони, те ще са наравно с българина.

Трябва да се даде правото на всеки народ, па и на всеки човек, който иска да живее почтено и свободно. И ние българите отдавна се напъваме с всичката си сила да викаме към човечеството и свободата. Всекидневните ни убийства, потурчванията на грабнатите ни невръстни деца, обезчестяването на девойките и жените ни от турчина са били всекидневно оплаквани с кървави сълзи пред европейските консули. На нашия прегракнал глас – никакъв отзив, отникъде помощ, напротив, стават учители против нас. Тогава где остава тяхното образование и човештина? И все тъй ли ще се оплакваме и ще се надяваме на техните лъжи? Не, наместо сълзи, сега леем куршуми, а надеждата ни е на Правосъдния и на нашите мишци.”

„Да ти кажа една като сто! Всичките ни неразбории, зависти, укори, които произлизат повечето от глупостта, са причина за разделянето един народ на части и тогава от него не остава нищо. Това вие твърде добре познавате. Следователно у нас, за да не може да добие сила тая поразия, а да вземе силен вървеж работата ни, без да попадне в неприятелски ръце нищичко, не трябва да давате подпора на глупци.”

„Централният революционен комитет счита за своя длъжност да покани всеки българин, който и дето и да бъде той, да вземе участие в делото. Като има предвид Вас и Вашите ежедневни пожертвования за милия си народ, на който стоите начело измежду другите родолюбци, има смелостта да Ви покани и да Ви помоли да му подадете братската си ръка, за да му помогнете, колкото Ви силите допускат, и нравствено, и материално. С това ще дадете пример и на другите

ни извън Българско родолюбци да Ви последват и направят същото.”

„Времето за помагане е сега, подир започване на общото въстание не ще имаме нужда от ничия помощ – вратата за родолюбците ще да се затвори. Останалите и закъснелите не ще бъдат вече наши приятели, не ще ги е раждала българка, не са хора.”

„Така Ви казвам: от едно място трябва да се свири, а всички други да играят, пък песента ни е пред очите ни известна, комуто се харесва, нека се хваща на хорото. Без да е така, няма нищо да постигнем и по-пусто става.”

„От никоя страна за нищо не се надяваме и никому за нищо не се молим. Всичко се състои според нас в нашите задружни сили.

Против тях не може противостоя и най-силната стихия.”

„Братя, възстановяването на нашата славна държава, отърването ни от проклетите агаряне, за да си добие първата чест и слава нашето мило отечество България, най-после за да бъдем равни с другите европейски народи, зависи от нашите собствени задружни сили. Като е тъй, Вам подлежи да се покажете достойни, верни и неустрашими във всяко отношение. Дързост, братя, и напред! Вашето участие в народното ни дело ще остави имената Ви неизгладими в народната ни история. Само умно работете. . . ”

„Ако е за Българско, то времето е в нас и ние сме във времето; то нас обръща и ние него обръщаме.”

„Ние сме жадни да видим отечеството свободно, па ако щат ме нареди да паса и патките. Не е ли така? По мое мнение така е най-право и човешко. Аз не гледам на днешните ми страдания и оскъдности във всичко, нито всекидневно-

то ми преследване от полицията от град в град, по селата и кърищата, па и от самите изроди български; нито пък казвам, че щом от началото на работите ни досега съм бил способен при такива страшни и мъчни времена, а сега защо да не съм на еди-кое си място, ами еди-кой си наготово да дойде? Напротив, ако му сече главата повече, трябва сам да го поканя на мястото си, пък аз да гледам друга, нека и по-долна служба. Историята няма да прикачи заслугата ми другиму.

Всичко се случва, на всичко трябва да бъдем осторожни и умни. Има много по-умни, но страхливи. С такива се постъпва другояче. Такива трябва да бъдат около нас, да се съветваме с тях, пък ние да извършваме. Тогава заслугата ни е равна. Защото и те без нас не могат, па и ние без тях. Това, брате трябва да ни бъде всякога на ума, та да не даваме лош пример. Ако ние бъдем такива, тогава никой не ще смее да се възгордее, за да се раждат вражди между нас, от каквито е пропаднало отечеството ни. Имаме хиляди примери.

Щял да дойде някой си по вишегласие да ми вземе онова, което съм заслужил – право или криво – да му е просто. Аз съм се обещал на отечеството си жертва за освобождението му, а не да бъда кой знае какъв. Така е и нека съди народът, а не да давам глас за себе си. Това е презряно от човешината за глупаво и най-просто нещо.

Какво искам повече, като гледам отечеството си, че е свободно? Нали това ми е предназначението днес за него? Не да видя себе си на голям чин, но да умра, братко! На всеки български работник трябва да даваме такава предназначение. И тогава работата ни ще свети и България ще гърми най-бляскаво като едничка държава в цяла Европа. И най-често трябва да се съветваме ние, дейците, като посочим един другиму грешките си. Защото всеки бърка, па не може сам да се съвземе. На драго сърце трябва да обичаме онзи, който ни покаже грешката, инак той не е наш приятел.”

ДОБРИ ЧИНТУЛОВ

Къде си, вярна ти любов народна?

Къде си, вярна ти любов народна?
Къде блестиш ти, искра любовродна?
Я силен пламък ти пламни,
та буен огън разпали
на младите в сърцата,
да тръгнат по гората.

Пламни, пламни ти в нас, любов гореща,
противу турци да стоим насреща!
Да викнем всицца с глас голям
по всичкия Коджабалкан:
голямо, мало, ставай,
оръжие запасвай!

На кръст си тънки саби запашете,
за бащината си земя станете,
тъпчете турски племена,
пълнете с техните тела
пространните равнини,
дълбоките долини!

За нашето отечество и слава,
за нашата свобода и държава,
да си пролеем вси кръвта,
да си добием волността
от нашите тирани,
неверни мюсюлмани!

Байраци български навред да дигнем,
в ръка си с кръст към бога да извикнем:
о, наш създателю Христе!
Я виж от ясното небе
на нашето мъчене
и дългото търпене.

Благослови ти нашето желане!
На тебе имаме ний уповане,
подвигът да ни е осветен,
във твоя вяра утвърден,
във славното ти име,
предвечний боже сине!

ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ

Хубава си, моя горо

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост;

който веднъж те погледа,
той вечно жалее,
че не може под твоите
сенки да изтлее.

А комуто стане нужда
веч да те остави,
той не може дорде е жив,
да те заборава.

Хубава си, моя горо,
миришеш на младост,
но вселяваш в сърцата ни
само скръб и жалост:

твоите буки и дубове,
твоите шуми гъсти,
и цветята, и водите,
агнетата тлъсти,

и божурът, и тревите,
и твойта прохлада,
всичко, казвам, понякогаж
като куршум пада

на сърцето, което е
всякогаж готово
да поплаче, кога види
в природата ново,

кога види как пролетта
старостта изпраща
и под студът, и под снега
живот се захваща.

Революция народна, незабавна, отчаяна

... Единственият изход из това грозно положение, в което се намира народът, е революцията, и то революция народна, незабавна, отчаяна; революция, която да изчисти Балканският полуостров не само от турците, които ни считат за стока и за добитъци, но и от всичко онова, което може да вреди на истинните наши стремления за пълна и абсолютна човеческа свобода.

За да покажем, че тая революция е вече на вратата и че тя трябва да се посрещне от всеки патриот като някакво си откровение, ние поддържахме, че българският народ е бил всякога готов да се реши на тоя велик подвиг – само че тие, които са водили неговите дела, не са могли да свържат неговите сили наедно, не са могли да създадат пълна и необходима революционна организация и не са умели да се ползват от обстоятелствата. Едни са мислили, че само с инсurreкционни чети ние ще да можеме да запалиме Балканският полуостров и да принудим Турция да ни даде някакви си правдини; други са мислили да придобият това чрез дипломатически сълзи и коленопреклонения, а трети са се старали да поведат народът на касапница без никаква вънкашна помощ и без никакви чети, а само с неговите сопи, коси и топори – и всичките, после техните несполуки, са се разочаровали и са дохождали до заключение, че народът не е готов, че народът не желае да бъде свободен и че дълго време трябва да се чака, дорде той се образова и дорде дойде до съзнание какво му нему не достига, за да бъде народ. Хероите на тия убеждения са пред очите ни и тям ние искахме да посветим своето обзрение и да им докажем, че петстотингодишният турски роб е в състояние вече сам да реши своята съдба и своето бъдеще. Но днес ние прекъсваме това обзрение. В тая глуха нощ, в която ние брояхме дните на нашата безконечна страстна неделя, на северозапад от нас, в отечеството на Лука Вукаловича, угнетените наши братя херцеговинци вдигнаха знамето на свободата и без никаква вънкашна помощ излизат на борба против нашият общ тиранин.

Кое южнославянско сърце няма да затупа при тоя сигнал на революцията? Кой юнак няма да засучи мустакът си и да се хване за своят ръждясал ятаган? Кой българин, кой патриотин няма да се замисли и да попита себе си: „Какво трябва ние да правиме?“ Не са се изменили богзна колко години от онова време, кога Лука Вукалович – на когото юнаците никога не са били повече от 5 хиляди и който в продължение на 5 години, по верни статистически сведения, с съсипал до 100 000 турци – викаше всичкит славянски юг на революционен пир и когато, освен синовете на Черна гора, никой други не се притече на помощ, никой не раздели силите на тиранинът, а напротив, Австрия открадна от въстаниците няколко топа и с това даде възможност на Дервиш паша да влезе в центърът на движението; Сърбия стоеше със сгърнати ръце и с идиотическо хладнокръвие гледаше на кървавите подвиги на своите братя; българският народ спеше и пшкеше под петите на азиатските варвари; с една дума, не е отдавна онзи сгоден случай, когото ние, славяните, изпуснахме и оставихме азиатският звяр да стъпи изново и с по-гежка нога на гърдите на нашите братя херцеговинци.

Но минаха се 15 години; Турция с гигантски крачки е вървяла към своето политическо и финансово падение; Сърбия, Черна гора и България са се развили донейде както в умствено, така и в политическо отношение; Европа е успяла да изгуби и последната капка доверие към напъните на своето равновесие и ето съсипаната, необразованата, но юначната Херцеговина въстана изново и възелът на Восточният въпрос, това плашило за боязливите дипломати, се обтегна и достигна или до развързване, или до разсичане. Херцеговина се бие, Черна гора се е разпъплала по своите гори и тича на помощ, Сърбия е готова да турне своите сили на картата и да извика *va banque!* Албания се вълнува, Гърция е готова да обяви война, Румъния не ще да упати неутралитет... Има ли тука съмнение, че смъртта на Турция е вече над главата й?...

... Чувате ли, господа дуалисти и просветители? Чуваш ли, нещастний български народе? Чувате ли вие, братия емигранти? Ако чувате, то помислете какво трябва да се прави. Турция е в несъстояние вече да ни даде никакви правдини и облекчения, защото тя няма вече право за съществуване, следователно дуализмът е мечта, утопия, безумие; Европа и политическите обстоятелства дават свобода и самостоятелност само на тогава, който сам може да я добие. Примерът е Херцеговина. Следователно, какво трябва да правиме? Да мълчиме? Да чакаме? Да оставиме българският народ на волята и на милостта на дипломацията? Това е безумно, безчестно и безчовечно до non plus ultra. Тука се изисква протест, бунт, въстание, революция. – Но народът е неразвит, необразован, непригответен. – Лъже се той, който мисли така. Херцеговинците са много по-неразвити и много по-необразовани от нас, но това не им бърка да доведат Турция до пропаст, да изведат Сърбия и Черна гора из апатията и да накарат дипломацията да пристъпи до решението на Восточният въпрос.

Българският народ е показал през всичкия свой робски живот, че в него има доста жизнени сили, за да води постоянна и упорита борба против своите притеснители, а от 1867 г. и досега революционният дух е покрил, като-речи, всичкото наше прекрасно отечество. У нас не достига-

ше само едно: организация, която да свърже революционните сили на народът, да им даде направление и да им определи времето за избухване; но и на това е вече турната доста добро и здраво основание. Следователно, народът е готов, обстоятелствата са благоприятни и по-добра помощ от тая, която ни оказа Херцеговина и която ще ни окажат Черна гора и Сърбия, е невъзможна и немислима. Ние не трябва да чакаме. Ако изпуснем и тоя случай, то сме изгубени. Или всичкият товар на турското иго ще да се стовари на нашите гърбове, или ние ще да промениме тоя самар на друг, още по-страшен и още по-унизителен. Ние трябва да въстанем и да дадем край на нашите гнуснави и безчовечни теглила, ние трябва да си видим сметките с тиранинът, да помогнеме на Херцеговина и на себе си и да покажеме на дипломацията, че ние не сме скотове, не сме стока, а сме народ, способен да живее, да се развива. Помислете върху това, братя емигранти. Зданието на Османа пада, и пада връз нашият народ! Елате да отблъснем това падание в Азия, защото в противен случай името българин се изгубва от лицето на земята... Ние живееме в свободна земя и никой не може да ни запрети да изпълниме дългът си към своето отечество. Няма власт над оная глава, която е готова да се отдели от плещите си в името на свободата и за благо на цялото човечество.

ЗАХАРИ СТОЯНОВ

Панагюрище

Слънцето бележеше на запад икиндия, изхвъркнахме на улицата като вихрушка, с голи сабли в ръце, със зелен байрак, боси и гологлави, само четирма души (апостолите). Щом стъпихме на улицата, и запяхме бунтовната песен:

*Ха, народ поробен,
Що си тъй заснал,
Ил живот свободен
Теб не ти е мил! –
и пр.*

Всеки може да си въобрази като какво впечатление трябваше да произведе нашето появяване на улицата не само на жените, на децата, на ония, които не бяха ни виждали, но и на някои от близките ни познайници. Улицата, през която вървехме, беше пуста: тук-там се чуваше силно затваряне на портите; напредя ни се виждаха да препречват по улицата някои жени, които потъваха по дворовете, а после си подаваха главите през стените, за да ни гледат.

Ние крачехме, като че носехме глава, гдето се е рекло, и на всеки две минути песента ни се прекъсваше, за да викнеме всинца с един глас: „Бунт! Бунт! На оръжие всички!“... Първото лице, което се осмели да излезе насреща ни, за да ни поздрави и да пожелае добър успех на свящото дело, бе съпругата на Ф. Щърбанов. Тая доблестна жена беше сварила да откъсне няколко стръка здравец, от който подаде на всекиго от нас по един, и бързо се върна в къщата си.

Ние отивахме към чаршията. След няколко минути бяхме вече до моста на Луда Яна, отдето се вижда конакът на 200-300 крачки разстояние, през реката. Пазителите на тишината или по-добре представителите на султановата власт се обтягаха преспокойно отпред конака, легнали на припек по гърбовете си върху канапетата, с вирнати нагоре крака. И тях така също гърмежите в дома на бае Ивана не бяха ги стреснали още. Сега, когато ние стояхме вече напредя им, лице срещу лице, разбудени от песните ни и от

вика, тия гледаха втренчено към нас, не можеха да си обяснят що сме за хора ние. Вероятно тия са си помислили, че ние не сме друго нищо, освен комедаджии, които заобикалят по селата по празниците и ходят из улиците с байрак и тъпан да събират публика. Това се обяснява още и по това обстоятелство, че тия заптиите, от най-напред, за да не си нарушат рахатлъка като всеки ага, не приеха даже и да станат на крака, но подпрени на двете си ръце, издигаха си само половината част от тялото и ни гледаха презглава.

Волов поклекна на коляно и изпразни своето шаспо към заптиите, изпразнихме и ние своите. Когато припукаха нашите пушки и куршумите дигнаха праха около налягалите заптии, ние не виждахме вече напредя си хора, а някакви си сенки, които пълзяха по високите конашки дувари, а късите сини ментани държаха поза на орлово крило, върху които свободно можеше да се брои всякаква монета. Искам да кажа, че тия не бягаха, но хвърчаха. По-нагоре из реката, към която страна бягаше един от уплашените заптии, изгърмя и друга пушка, която още повече смути горките заптии. Тая пушка бе хвърлена от нашия секретар Т. Георгиев, който се връщаше вече от дома си, приготвен, както трябва. Заптиите падаха и ставаха; тия бягаха без никакво оръжие, само с ръждивите си касатури, които затрудняваха още повече отстъпването им, защото се преплитаха из краката им. Разбира се, че ние твърде лесно можехме да избием тия заптии; но кое беше онова сърце, което щеше да чака подълго време? Казах, че благородумието липсува в подобни минути.

На дясната страна се простираше чаршията на Панагюрище; пълна с хора, българи и турци; последните бяха дошли от селата. Щом изгърмяха нашите пушки на заптиите и ние взехме направление към чаршията, цяла маса народ търти да бяга към пазарджикския път, повечето калпаци, а само тук-там се виждаха бели чалми като лебеди, които отстъпяха твърде сърдечно, като оставиха сред улицата и кола и добитък. Врати-

те и кюпенците на дюгените заплюсяха ужасно, като че всичката чаршия да беше изпълнена с ковачи, и в две или три минути всичко опустя напредя ни. Няколко души от съзаклегниците, които минуваха покрай нас като вятър, казаха ни само: „Отивам да си взема оръжието.”

– Бунт, бунт! Хайде излязвайте! Пет часа става, как се бият коприщени! – викахме ние и разделени двама по двама, навлязахме в махалата, Бенковски и Волов от една страна, а ние двама с Икономова от друга – из пазарджикския път.

Напусто си деряхме гърлата да викаме „бунт” и „на оръжие!” Ни един мъж се не виждаше по улиците; само любопитни жени и деца се трупяха по стените, които ни изглеждаха с голямо внимание. Всичко живо беше успяло вече да се прибере на къщата си, вски бягаше от гласа ни, като че да бяхме зли духове. Женски викове: „Иванчо, Марийке, ела си, рожбо, че лошава стана” – се слушаха навсякъде. Къде края на града срещнахме два души гърци, на коне, с накривени фесове и чадъри, които влязваха в селото горделиво, като тананикаха в същото време и една песен. Тия ни видяха още отдалеч, но не можаха да си обяснят що сме за хора, що значение нашето тичане гологлази и с голи сабли в ръце. Като хванахме обаче конете им за юздите и ги поканихме да ни ги отстъпят, тия разбраха твърде добре в що се състои работата и останаха сред пътя само с чадърите в ръка. Един от тях поиска да се съпротиви, но докато се усети, фесът му дигна праха на пътя, т. е. искам да кажа, че твърде деликатно постъпихме в своите вземания-давания.

Дълго време ние тичахме из панагюрските улици и следвахме да викаме „бунт” и „на оръжие”, но освен пресипналите гласове на Волова и на Бенковски, които така също повтаряха нашите думи малко по-настрана, нищо друго не се чуваше.

Възможно ли е да излезе и тук заарска работа? – питаше ме Икономов, а после ми предложи, че ако до един час време не стане нещо, т. е. не ни се обадят панагюрци да въстанат, то да набисм из шумата, докато е рано.

Но юначните панагюрци не мислеха така. Тия не бяха се окопитили още, не бяха се приготвили, не знаеха кой път да хванат. След половин час ходене из опустелите улици ние бяхме честити да чуем тук-там из селото няколко гърмежи, които идеха откъде горната махала; но каква бе целта на тия гърмежи, за нас бе положително неизвестно. Подир няколко минути ние се срещнахме на улицата с Иван Попов, един от първите работници на Панагюрище, въоръжен от петите до зъбите, с влашки калпак на главата и със зелен здравец до ухото.

– Да живеј България! – извика той и изтегли дългия си нож.

Ние му отговорихме с приличните поздравления. Иван Попов беше излязъл да търси другари; той уверяваше, че мнозина има да излязат, но не били още приготвени. Ние от своя страна взехме малко кураж и почнахме да викаме още по-високо, като изпразнихме и няколко пушки на въздуха. По-нататък, в същата улица, излезе на среща ни пазарджикският депутатин Соколов, който не беше си отишел още, разпъхтян и потънал в пот.

– Целувайте, братя, по-напред револвера ми, а тогава мене – говореше той и поднасяше напред ни кървавото желязо на тоя свой револвер, с който – казваше – че бил убил турчин малко по-нагоре.

– Честито, млади момчета, честито! Нека бог и св. Богородица да ви помогнат! – извикаха няколко жени от една порта, покрай която минахме.

В това време, докато ние се съмнявахме още дали панагюрци са били истински бунтовници, или не, една от черковните камбани заехтя необикновено. Нейният глас, който се отражаваше жалко и монотонно посред пукането на пушките, се придружи и от глухото тътнение на дървените клепала. Гърмението на пушките се увеличаваше още в по-голям размер и северният вятър носеше ехото на различни юнашки песни из селото, които се прекъсваха от минута на минута от гръмогласни викове „да живеј”. Минутата ставаше постепенно по-тържествена. Двама души тръгнахме ние от моста, а на връщане се бродехме вече 20–30 души. Всеобщи целувания, братски прегръщания, сълзи не от фалшив източник замрежваха очите на всекиго. „Да живеј”, „Да ви поживи господ”, „Да ви помогне честният кръст” и пр. – бяха първите думи на всекиго, особено на жените, които захванаха да се явяват по-често.

– Удряйте! Избягна! Пазете се, револвер вади! – се слушаха по-нататък други гласове и около десятина пушки изгърмяха от един път. Това беше някой турчин, който, подплашен от движението, бягаше безсъзнателно, накъдето му видят очите.

Когато приближихме мегдана при моста, цялото Панагюрище гръмна вече от песни и от „да живеј!”. Двама юнаци, събрани на едно място, щом излязваха от къщите си на улицата, почваха да пеят и да викат „да живеј!” На мегдана сварихме също така едно множество въоръжени юнаци. Тук бяха и панагюрските комисари, тук бяха Волов и Бенковски. Възхищението и радостта нямаха граници. На земята се търкаляха 5–6 трупове, избити по разни махали в селото.

Тия бяха накълцани и обезобразени като фурнаджийска четеля, защото кой как пристигнеше, за да си накървави ножа, забиваше го немилостиво в отдавна изстиналия вече труп. Имаше мнозина, които си увираха пръста в кръвта и го облизваха, като казваха, че това ще да им служи за комка. П. Х. С. не се задоволи само с близване. Той се наведе над един труп, грабна кръв с кривача си от раната, която изпи като шербет! Разбира се, че неговата постъпка докара болезнено отвращение на присъстващите там; но нямаше що да се прави, напуста навикваха звероподобния П. Х. С. Той не правеше това само за кеф, но че му беше изгоряла душата. Той изливаше оная ненавист и омраза, която е тежала на многострадалния български народ цели петстотин години и за която не той е виновен, но позорното робско състояние, вековете и теглилата.

Може би нежните филантропи от цивилизована Европа да се възмутят от действията на българските въстаници; но нека се не стряскат толкова, нека по-напред се огледат наоколо си. Ние познаваме историята и на техните революции, знаем хуманността не само на техните бунтовници, но и на пазителите им за публичната безопасност, които са убивали своите братя-граждани като кучета, душили са ги из тъмните зандани, тровили са ги по начин твърде възмутителен. Така са тия постъпвали не към един враждебен елемент, не към тиранина друговедец, както ставаше това с нашите българи, но към своите братя, както казах, и то не да отмъстят за някакви си исторически злини; а така просто за вагабонтски цели, за хищничество, за святата верица, ако щете, или пък за славата на короната, украсена с кръстове и текстове от святото евангелие. . . Нека да отговарят за тая невинно пролята кръв, не само у нас, но по всички свят, венценосните богопомазници и техните безсъвестни дипломати.

Множеството на мегдана са увеличаваше от минута на минута; млади момци, накичени със зелен здравец и въоръжени, както се следва, прииждаха от всяка страна на мегдана; целувания и прегръщания се гледаха на всякъде, камбаните не млъкваха още, песни патриотически заглушаваха въздуха, куршумите свиреха над селото, защото всеки юнак желаше да си опита шишинето; тънка мъглица от барутния дим се образуваше над селото, кучетата бягаха с подгънати опашки, жените и децата искаха да видят кой е побит от турците, но не им се позволяваше още, с една реч – огънят пламна вече в Панагюрище не на шега.

Ратниците, кой с кон, кой пеша, надминаваха вече числото 500 души. Никой не можа да усети

как и по кой начин стана въстанието, с коя команда и под страха на каква дисциплина можа да се събере толкова народ в твърде късо време. Всичките ораторствуваха, всеки даваше команда и своето мнение, ахаше и охаше, псуваше и благославяше, при всичко че помежду ни нямаше червени фесове. Мнозина оратори, в числото на които беше и Бенковски, поискаха речта да говорят, но кой слуша? . . . 500 души говореха от един път! В числото на тия последните беше и наш бае Иван, когото читателите познават вече и на когото треската бе преминала. Той уверяваше, че от по-напред не можал да разбере каква е работата.

Повече от един час юнаците стояха на мегдана почти без действия. Това бе наистина необходимо, за да се понарадват един на друг, да си поговорят на свободно, да се видят и познаят в новия си кайфет. Брациговският депутат В. Петлешков, който така също не беше се върнал, на товари се да събере прокламациите от двора на бае Иван и да ги подпише с кръв. После малко на мегдана около турските трупове стояха вече няколко писари, които си топяха указателния пръст в изтеклата вече кръв и правеха на бялата хартия червени кръстове. Празното място, което бяхме оставили за датата, така си остана непопълнено; така също не се и подписа никой на прокламацията; червеният кръст беше достатъчно гаранция за всичко. Селяните от околните села, които се намериха в Панагюрище и които бързаха да си вървят по селата, за да дигат и тия въстание, бяха наобиколили оригиналните писари, с по няколко възвания в ръка, като ги молеха по-скоро да подпишат и тяхната книга. Но като видяха, че тук не играе перото, а указателният пръст, престанаха вече да се молят и сами започнаха да подписват.

Бързи куриери полетяха да отнесат тия прокламации на четирите страни, както в района на четвърти окръг, така и по другите: Търновски, Врачански и Сливенски окръзи.

Преди да тръгнат селяните за своите села, Бенковски ги събра на едно място и им прочете следующите наставления:

– Щом пристигнете в селото си, първата ви длъжност ще бъде да разкажете всичко на комитета, каквото видяхте да стана в Панагюрище. После ще изколите селските пъдари (които обикновено са турци), ще забийте черковните клепа-ла, да се приберат всичките хора в черкова, на които дядо поп трябва да прочете накървавето то писмо.

Когато забележих на Бенковски защо той дава подобни заповеди да убиват всички пъдари без разлика – между които твърде е възможно да

има и добри хора, – той отговори, че това е една бунтовническа тънкоост, недостъпна за всеки ум.

– Аз съм уверен – прибави той, без да го чуе някой отстрана – че при най-малката несполука от наша страна тия, които гледаш да се прегръщат напредя ни, ще захвърлят пушката и изново ще да преклонят глава пред ятагана на тиранина, а особено селските ни бунтовници. Друга е работата, когато се намърси селото им с няколко трупове. Като виновати, тия ще бъдат по-ревностни от тебе и от мене. Има и друго: докато окоето на петстотингодишния роб не се накървави, докато не се възбуди в него жаждата за отмъщение, той не върши работа. Тежко нещо е да бъде човек бунтовник!...

– Пазете се, турци има в хамбара, с оръжие! – извикаха в това време много гласове, като обърнаха срещу хамбарските врата своите пушки.

– Бравди, бравди! Скоро донесете бравди, за да строшим вратата! – викаше разпалената тълпа, като че сам султанът да беше се затворил в казаните хамбари.

Тия хамбари са срещу моста на къошето.

Бравдите се донесоха на часа, с които няколко души на минутата още търкулнаха вратата на земята. Около стотина шишенега, насочени към зяпналата вече врата, изплюха своите нажежени куршуми, които приплюсваха в сухите дъски. Болезнено охкане се издаде из хамбарските тъмни къошета, между които, за разнообразие, чу се и български глас.

– Оли-ле, майчице! Отидох! – говореше тоя глас.

Последният нещастник действително излезе наш българин, когото един куршум беше лизнал така безпощадно, щото едното му ухо бе увиснало като обица.

– Що търсиш, скатино, из тъмните къошета, заедно с душманите, когато се весели целият християнски свят? – питаше Бенковски малодушната жертва.

– Уплаших се, чорбаджи – отговаряше той, като гледаше повече на алената кръв, която шуртеше по дрехите му.

Останалите жертви, които бяха турци, мерили от по-напред ечемик в хамбара, гдего и сполучили да се изкрият сиромасите след нашето появяване. Те бяха невинна жертва на пламналите страсти; но кой им бе крив? Историческите събития нямат милост.

Между това слънцето приближаваше да се скрие на запад и всеки мислеше, че с него заедно си отива и омразното робство. Приближаваше часът 12 по турски, а броят на въстаниците се увеличаваше постепенно, възхищението вземаше по-голям размер, „да живеј“ се произнасяше по-гръмогласно. Народ, мъже и жени, от разни

възрасти, пълнеше мегдана. На всичките главите бяха украсени със зелен здравец, пушките им, ножовете, тъй щото отдалеч представляваха раззеленена гора. Всеки искаше да излезе навън, да подиша свободно и да види българските юнаци. Едни пееха, други плачеха (от радост, разбира се), трети декламираха и орагорствуваха, като описваха с най-черни краски нашите теглила и страдания и успехите ни за в бъдеще; а евтиното „да живеј!“ и „смърт на тиранина!“ къртяха по четирите краища на селото.

Народът и въстаниците, които се натискаха по мегдана, приличаха на развълнувано море. Тия не щяха да знаят от нищо, двама души нямаше, които да разсъждават сериозно, всичките кълнях турското царство и оплакваха миналите тежки съдбини на България, като човек, който до вчера е стоял в синджири несправедно и чак сега се е освободил. Пред вид на всичко това неволно се замисляше човек как ще да бъде възможно да се турят в ред тия разпалени глави, които дотолкова се пръскаха и вълнуваха, щото който и да излезеше напредя им, малко щеше да им поддействува.

Пак повтарям да кажа: грях да бъде на душата на оня доктринар-педант, който си криви устата да иска блогоразумие от въстаналия за свещени права и свобода народ. Народите в своите общи стремления не приличат на сбирщина солдати, не са хайдушка тайфа, да кроят и планират какви хитрости и измами да употреблят, за да нападнат по-безопасно на своята жертва.

Няколко души измежду по-флегматичните главатарии бяха се събрали сред тълпата на купчинка, под откритото небе, с пушки в ръце, за да се съветват кой трябва да отиде от апостолите привременно на някой пункт, кои именно села да се нападнат, кои пътища да се завземат и пр. Но докато успеят събравшите се да разменят помежду си по една дума, тишината пак се наруши изново.

– Тичайте! Турска бричка, покрита с бяло платно, иде откъм Пазарджик! – извика един гърлест въстаник, от гласа на който се втревожиха всичките и хукнаха да бягат към т. пазарджикския път, като оставиха и съвет, и събрание. И всичко това за една талига, за един турчин!...

Пътят се задръсташе от любопитни жени, които се трупаха да гледат юнаците, а най-много апостолите, на които подаваха цвете, благославяха, а старите баби се кръстеха и правеха по земята метани, като че минуваха Исус Христовите апостоли. Тия любопитни обаче не можеха да видят добре, защото, както казах, приближаваше да се мръкне.

Тълпата се спря край селото, до моста. Дей-

ствително, откъм Пазарджик се търкаляше една проста талига с един червен кон, покрита с бяло платно. Около стотина гласа викаха от един път: „Тя е българска, пазете се да не направите някой сакатлък“; – а други отговаряха противното: „Турска е.“

– Турска, турска! – повтори тълпата едновременно и се раздели на две части от дясната и лявата страна на пътя.

Около 150–200 души въоръжени въстаници стискаха в ръцете си пушките и чакаха с нетърпение приближаването на талигата. Тя носеше турчин, който си издаваше чалмоносната си глава из прозореца на талигата и с любопитство гледаше събравшето се множество. Той можеше да избегне твърде лесно, но не се сети да направи това с време. Може би да си въобразяваше сиромашът, че народът е излязъл него да посреща, като всеки ага. Условието уж беше да го хванем жив, но щом се спря талигата – по заповед, дадена от страна на въстаниците – и талигаджията слезе да възпре конете, от двете страни на пътя пламнаха около стотина пушки и жертвата падна на земята с пукната на две части глава от удара на куршумите.

– Спрете! Не трябва да ги убиваме! – викнаха мнозина; но кой слуша!

– Кръв! Кръв! Стига вече; доволно е петстотин години! – извика тълпата из едно гърло.

Агата, който по всяка вероятност беше съшибан вътре в бричката от много куршуми, виждаше се работата, че не искаше да умре като мокра кокошка. Той изпъшка из дълбочините на своето сърце и повдигна с агонистически жест другарката си – филинтра, – за да гърми върху ни; но ръцете му бяха пресечени от Марин Шишкова, който който го накастри със своята сабля. Върху му се намираха множество готови фишеци и барут.

Притъмня вече, а страстите не бяха утихнали още.

– Да нападнем Стрелча! – викаха едни.

– Да се отправим към Пазарджик! – отговаряха други, които разчитаха повече на своите сили.

– Смърт на тирана! – декламираха трети, като че да бяха се върнали от победа.

Иди, че въвеждай ред и порядък в това развълнувано море, ако си нямаш работа!

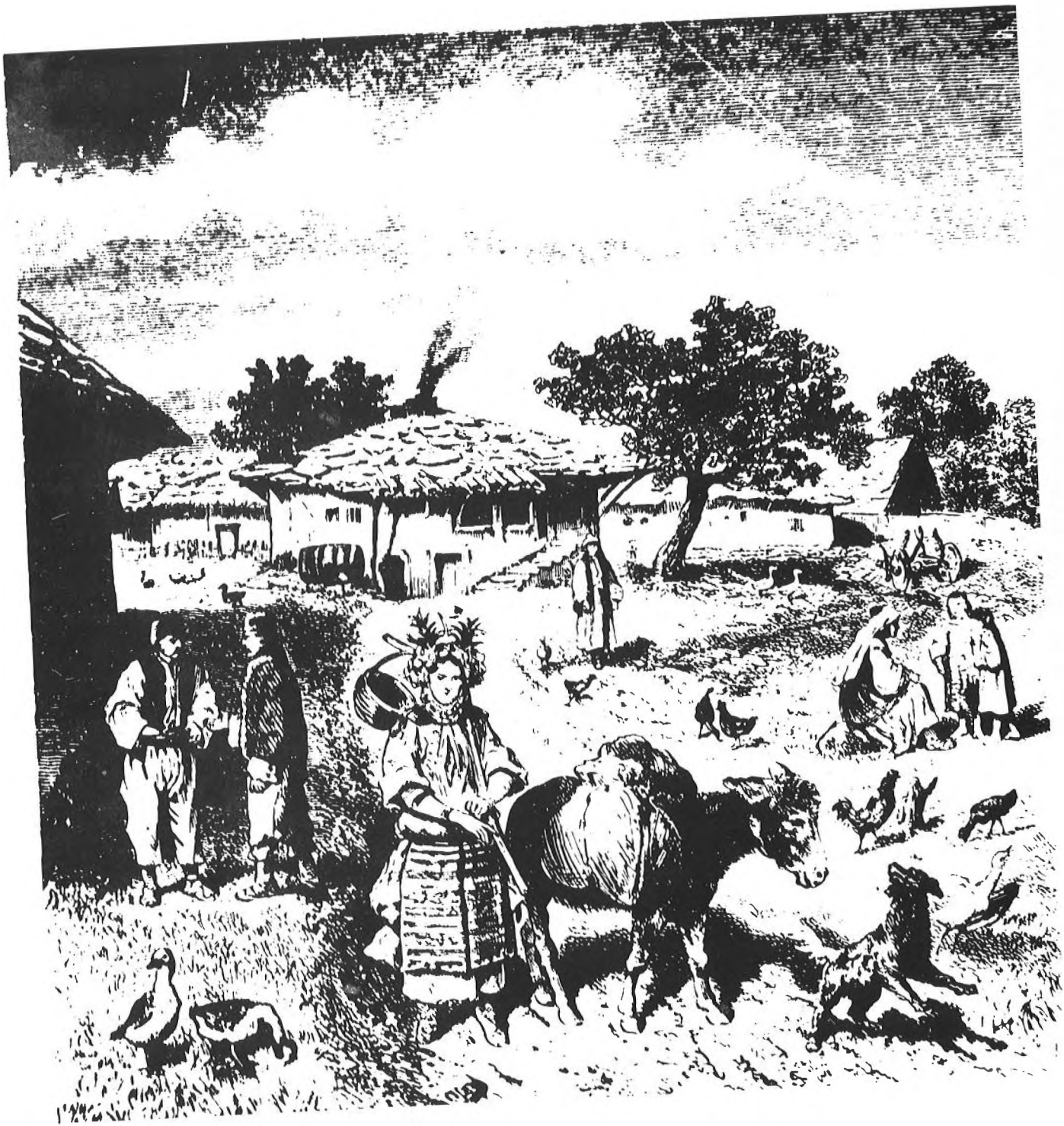
Изново се събра военен съвет, тука на това място, около двата издихающа труповете, които се валяха из кръвта си в краката ни. Решиха и постановиха Волон и Икономов да заминат през Копривщица, първият – за Гьопсата, а вторият – За Старо Ново село.

– Никой никъде не трябва да отива – изрева един въстаник измежду тълпата. – Най-много войводи трябва да останат в Панагюрище – прибави той и съветът промени своето решение! Всичко е трудно в социалния живот, но дали има по-трудно от това, да управляваш и нареждаш тълпа, която е останала без правителство, от която всеки да си мисли, че не е отговорен пред никого. Крайностите са две: или никого не слушат, или пък слагат глава пред всекиго авантюриста, който знае да дига гюрюлтията, да лъже и омайва. Благодарение, че панагюрци не са шопи, сами са в състояние да се нареждат.

При всичко това двамата апостоли, Волон и Икономов, заминаха за гореозначените места. И аз поисках да отида с тях, но Бенковски не ме пушаше. Заедно с Волон потегли и Ворчо войвода за с. Стерлча със стотина души бунтовници. Той отиваше да събере оръжията на тамошните турци, които са пили кръвта на околната рая много векове.

Иван Ворчо, един от най-храбрите панагюрски борци, който се избра предводител на тая чета и който действително представляваше бунтовнически войвода, цепеше тълпата на две половини със своя черен ат, за да премине дружината му, която пееше в един глас. Той се спираше от време на време от жените, които кичеха него и коня му със зелен здравец. За командантин на града остана Иван Соколов, който не можеше вече да се върне в Пазарджик. Нему се повери още да укрепи града, понеже беше запознат отчасти с военните науки, които научил в българската легия в Белград.

– Да живеят България, да живеят апостолите, да живеят юнаците; смърт на душманите! – бяха думите, с които се свърши 20 априлий.

ДЖЕНУАРИ МАКГАХАН

Писма от България

ПЪРВО ПИСМО

На вниманието на английската дипломация

Пловдив, 28 юли, 1876 г.

... Едва що започнах разследването и изработеното мое поведение, което бях решил да следвам при всеки случай, рухна почти изцяло. Страхувам се, че не мога да бъда повече безпристрастен и сигурно – не мога да бъда повече хладнокръвен. Има известни неща, които не могат да бъдат обследвани в разсъдливо състояние на разума. Съществуват факти, които в момента на установяването карат кръвта да кипне, а мускулите да се контрактират във внезапен гняв. Съществуват неща, които са повече от ужасни, за да позволят спокойна анкета; неща, чиято грозота окоето не може да понесе и за които разумът отказва да мисли. Съществуват факти, които отбръщават и възбуждат; факти, между които пристъпиш ли, бият по лицето. Такава е природата на фактите, които дойдох да обследвам. Аз вече достатъчно ги изследвах, за да се чувствам убеден, че освен от чиста статистическа гледна точка всяко друго по-нататъшно разследване е излишно. Вероятно г-н Беринг и г-н Скайлер ще ни дадат достатъчно статистически данни и аз съм готов да приема техните цифри. Зверствата, признати от всички източници, приятелски настроени към турците, а и от самите турци, са достатъчни и предостатъчни. Излишно е да правя грамада от траурен разказ. В края на анкетата, когато стигам до извода, че 60 или 70 села са били изгорени, че около петнадесет хиляди души са били изклани, от които по-голямата част жени и деца, започвам да чувствам, че е излишно да продължавам по-нататък. В допълнение на това, когато идват ужасните подробности за най-долните покушения над жени, разсичането на парчета на безпомощни деца и набучването им на щикове и когато тези подробности се засвидетелстват стократно не от българи, а от различни консули в Пловдив, от немските служещи по железницата, както и от гърци, арменци, свещеници, мисионери и от самите турци дори, започвам да чувствам, че анкетата по-нататък е излишна.

Осведомен съм, че г-н Беринг ще направи доклад, в който се съобщава, че само в областите на Пловдив и Пазарджик има около петдесет изгорени села, без да се броят тези, които са ограбени, и че около 15 000 души са изклани. Това е най-ниската цифра и тя не включва областта на София и тези северно от Балкана. Френският и руският консул, както и служещите по железопътната линия дават много по-високи цифри и смятат броя на изгорените села над сто, а убитите от 25000 до 40000 души. Някои определят броя на убитите на 100 000. Що се касае до мене, веднъж приета огромната цифра от петнадесет хиляди души убити за четири дни, не ме интересува по-нататъшна анкета. Френският консул и немските служещи по железницата могат да бъдат прави, могат и да грешат. Петнадесет хиляди са достатъчно. Никакво увеличение в закръгляването на цифрата на убитите не би могло да увеличи ужаса на събитията. Достатъчно е само описанието на подробностите, свързани с касапницата, и разумът може да схване и разбере ужасяващата зверска същност на станалото. Гръцкият консул, който е враждебно настроен към българите, ми разказа случая с 12000 нещастни жени и деца, намерили убежище в Пазарджик, почти всички страдащи от най-долни унижения. Той ми разказа за български бащи, които убивали своите съпруги и деца, с цел да избягнат жестокостта на башибозуците. Немски служещи ми разказаха за човешки тела, нарязани и захвърлени на кучетата в селата, разположени близо до железопътните станции: за малки де-

ца от двата пола, малтретирани и изнасилени до смърт; за свещеник, чиято съпруга и деца били изнасилени и изклани пред очите му и който след най-страшни мъчения бил убит с подробности, които е отвратително да се преразкажат. Научих историята на една млада и красива девойка, която намерила средства да получи образование, открила училище в родното си градче и се опитала да направи нещо за образованието на своите бедни съграждани. Сега тя лежи в затвора болна и с разбито сърце и нейната история е тъжна за описване. Френският консул е присъствал лично, когато башибозуците разказвали пред възхитени слушатели как сечели главите на малки деца, как обезчленени тела подскачали и се търкаляли като пилета. И аз затворих уши и казах: „Стига. това е достатъчно. Не искам да слушам повече. Не мога повече да разследвам.“ За мене не е важно дали малко повече или по-малко престъпления са извършени. Аз не мога да увелича или намаля ужаса на станалото чрез прости изявления в закръглени цифри. Аз ще оставам статистическото изследване за г. Скайлер и г. Беринг и напълно благоосклонно ще приема техните изчисления.

Казва се, че тези деяния били извършени от нередовни войски, над които правителството нямало контрол, за които турските власти не били отговорни, и че последните, напротив, биха били много доволни, ако бъдат обуздани башибозуците. За нещастие съществуват много факти, свързани с въпроса, които показват, че това мнение е напълно погрешно. Ако правителството е наистина сериозно, когато прави тези протестни заявления, то би могло да обуздае някои от главните ръководители на башибозуците, някои от тези, които особено са се отличили със своята жестокост, и да ги накаже дисциплинарно. Например един от първите, който би трябвало да почувства силната ръка на закона, е Шефкет паша, изгорил Пазарджик и изклал почти всички негови жители при особено възмутителни обстоятелства. Но не; след като извършил всичко това, той е бил повишен на виден пост в двореца на султана в Цариград. Друг случай е този на Ахмед ага, капитан на група башибозуци, който също така се отличил с изключителна свирепост. Той искал да подпали Пловдив и е бил едва задържан да не стори това благодарение на енергичното действие на губернатора, който заплашил да го атакува с редовна войска и който впоследствие бил уволнен за това. Именно Ахмед ага е изклал 8000 души в Батак. Той е изгорил живи 200 жени и деца в училището. Това е един долен и брутален невежа, който не може нито да чете, нито да пише и който е бил произведен в ранг паша, и с оная изтънчена подигравка, с която Ориентът се отнася към европейските искания за справедливост, той беше назначен за член на комисията, съставена да преследва и накаже башибозуците. Съображението е ясно и просто. Тези военни лица са следвали ако не официалните заповеди, то желанията и намеренията на правителството. Те са изпълнявали своята длъжност и са били възнаградени.

ПИСМО ТРЕТО

Батак: долината
на смъртта и хората без сълзи

Пазарджик, 2 август 1876 г.

...Аз мисля, че хората в Англия и изобщо в Европа имат доста погрешна представа за българите. Винаги чувах да се говори за тях като за обикновени диваци, които не били по-цивилизовани от американските индианци. Трябва да си призная, че самият аз, и то не много отдавна, не бях далеч от поддържане на същото мнение. Аз бях учуден и вярвам, че повече от моите читатели ще се учудят, когато научих, че почти няма българско село без училище. Тези училища там, където не са изгорени от турците, са в цъфтящо състояние. Те се издържат посредством доброволен данък, с който българите се самооблагат не само без да бъдат принудени от правителството, но и напук на всички спънки, създавани от корумпираните турски власти. Образованието, което се дава в тях е безплатно и всички – бедни и богати – се ползват от него. Няма българско дете, което да не знае да чете и пише. И накрая процентът на грамотните в България е толкова, колкото в Англия и Франция. Пи-

там се, дали европейците, които говорят, че българите били диваци, са уведомени за тези факти? И друго, аз мислех, че изгарянето на български села означава изгарянето на няколко колиби, направени от кал, които нямат голяма стойност в действителност и които могат да бъдат възстановени. Бях особено много учуден да установя, че множеството от тези села са наистина добре построени градове, със здрави каменни къщи, че в много от тях живееха сравнително голям брой хора, които бяха достигнали нивото на всички удобства, и че някои от тези села могат да служат за пример на много английски и френски села. Истината е, че българите наместо диваци, за каквито ги смятаме, са в действителност трудолюбиви, упорити в работата, честни, образовани и мирни хора.

... Черквата не беше много широка, заобиколена от ниска каменна стена, затваряща малък черковен двор, около петдесет ярда широк и седемдесет и пет ярда дълъг. Отначало ние не забелязахме нищо особено. Зловонието беше толкова голямо, че едва можехме да погледнем около нас. Видяхме, че мястото е затрупано с камъни и боклук на височина от пет до шест фута по-високо от нивото на улицата, и след инспекция открихме, че това което ни се стори маса от камъни и боклук под нас, е в действителност огромна грамада от човешки трупове, покрити отгоре с тънка наслойка от камъни. Целият черковен двор е изпълнен с тях на дълбочина от три до четири фута и ужасната миризма идва именно оттам. Няколко седмици следклането била получена заповед да бъдат погребани мъртвите. Но зловонието по това време станало толкова смъртоносно, че е било невъзможно да се изпълни заповедта или дори да се остане в съседство до селото. Хората, изпратени да свършат тази работа, се задоволили с погребването на няколко тела, хвърлили малко пръст върху други, така както са ги намерили, а тук, в черковния двор, те направили опит да покрият безкрайната грамада от разкапани човешки тела с хвърляне на камъни и боклук през оградната стена, без да посмеят да влезнат вътре. Те постигнали това само частично. Оттогава кучетата са били на работа там и от тази чудовищна гробница сега можеха да се видят подаващи се глави, китки, крака, стъпала и ръце – в ужасна безредица. Казаха ни, че тук, само в този малък черковен двор, лежат три хиляди души и ние можем добре да го повярваме. Това беше ужасяващо зрелище – зрелище, което ще ни преследва цял живот. Малки къдрави главици се показваха там в разкапващата се маса, смазани под тежките камъни; малко краче, дълго колкото пръст, на което месото преди да има време да се разложи, бе силно изсъхнало от ужасната горещина; малки бебешки ръчички, протегнати, сякаш молеха за помощ; бсбета, които са умрели, учудени от яркия блясък на сабята и червените ръце на свирепоооките мъже, които са я размахвали; деца, които са умрели сред писъци от уплаха и ужас; млади момичета, погинали в плач, ридания и молби за милост; майки, умрели в усилие да заслонят със слабите си тела своите малки дечица. . . Всички те лежат тук заедно, разпадащи се в една ужасна маса. Сега те са млъкнали завинаги. Няма сълзи, нито викове, нито писъци от ужас, нито молби за милост. Житото изгнива по нивите, а жътварите гният тук – в черковния двор.

ПИСМО ЧЕТВЪРТО

Панагюрище:

със знаме всичко е възможно

Пловдив, 10 август, 1876 г.

Още на първия ден след моето пристигане тук чух да се говори за едно лице, което турците насмешливо наричаха „Княгиня на българите“. Впоследствие научих, че тази княгиня била в затвора, и доколкото подразбрах, турците я наистина крайно ненавиждали. Казаха ми, че тя възглавявала въстанието, че била коронясана княгиня, че възседнала величествен кон, тя се разхождала по улиците на родния си град и развявала знамето като нова Жана д'Арк. Естествено, в мене се породило голямо желание да се запозная с тази свалена княгиня, да видя що да човек е тя и да

узная причините за нейното вдъхновение да стане водач на една нова славянска империя.

Нейното име е Райка; дъщеря е на свещеник в градчето Панагюрище. Още на дванайсетгодишна възраст тя се отличавала с интелигентност и красота и съществуващото в градчето читалище решило да я изпрати да се учи и образова. За целта била открита подписка за събиране на пари и необходимият фонд бил скоро събран. Решили да я изпратят в Стара Загора, където американски мисионери основали училище за девойки, по-късно отстъпено на българите, които го ръководят понастоящем. Райка е учила четири години и получила повидимому добро възпитание. Може би по-добро от това на много английски девойки, обучавани в богати училища. Тя имала особена любов към ръкоделието и добила такова голямо умение в най-разнообразни видове изящна бродерия, че нейната слава се носела из цялата страна. Когато след четиригодишно следване в училището-пансион тя се завърнала в родното си място, всички хора от градчето гледали на нея като на истинско чудо. Нейните приказни дела, изработени с иглата, спечелвали учудването и възхищението на всички. Сръчността ѝ в ръкоделието, нейното възпитание и сладък характер са карали хората да гледат на нея като на превъзходящо ги същество. Тогава тя е била шестнадесетгодишна. Пред нея се очертавала вече учителската кариера и тя тръгнала по нея щастлива. Училищата в Панагюрище по това време имали прекрасни условия. След срещата ми с Райка аз посетих градчето и се постарях да проуча този въпрос. В Панагюрище съществуват три училища – едно девическо и две мъжки. Ако се съди по развалините, които видях, те са били широки сгради, с които никос градче от същата големина в цивилизована Европа не би се срамувало. Общо е имало шест учители – трима мъже и три жени. Броят на децата, посещаващи училищата, достигал 680, от които 500 са били момчета и 180 момичета. Учителите били добре платени. По-добре, мисля аз, като се вземе всичко предвид, отколкото учителите в Англия, Франция или Германия. Тримата мъже и Райка получавали годишно заплата от 60 лири. В тоя край, в това планинско градче, отдалечено от железницата и телеграфните съобщения, където животът е евтин и разноските, необходими за облеклото, малки, тази сума е била действително много укрепващ доход. За едно младо момиче като Райка, която е имала собствен дом, това е представлявало много пари. Все пак тя използвала половината от тях, за да изплати на читалището разноските по нейното образование. Скоро тя била назначена за главна учителка на девическото училище и тъй като между учителите тя е била единствената, произхождаща от самото градче, народът я считал за своя любимка.

Положението на Райка като учителка в такова селище като Панагюрище може да се счита за завидно. Тук учителката е видна личност, обкръжена с уважение, за разлика от положението на учителките в Лондон. С изключителен ум и възпитание, с красива външност, спечелила уважението и почитта на всички свои съграждани, получила много благоприятно обществено положение, Райка е била своего рода народна княгиня. Работите са вървели доста благоприятно до избухването на въстанието в Босна и Херцеговина. Райка била вече осемнадесетгодишна, учителствала две години и почти изплатила своя дълг. Тогава се появили признаци за идващото въстание.

Младежите от селището започнали да се събират на тайни събрания и да говорят за отхвърляне на турското иго, да предявяват независимост подобно на своите братя в Босна, Херцеговина, Черна гора и Сърбия. Изглежда, че в Букурещ е съществувал Революционен комитет, съставен от млади българи, отишли там по работа или на учение. Те произхождали от селата в тази част на страната и те организирали въстанието.

По нищо не се вижда, че Райка е работила по подготовката на въстанието. Тя казва, че за първи път през пролетта, по Великден, научила положително, че се замисля нещо. Повикали я един ден в дома, където обикновено се събирал учителският комитет. Тя отишла там като предполагала, че става дума за нещо относно училището и останала дълбоко изненадана, когато намерила не училищния комитет, а група младежи от селището да слушат пламенната реч на един мъж на име

Бенковски, който призовавал присъстващите на въстание. Неговите думи така възпламенили присъстващите, че те единодушно решили, незабавно след като Сърбия отвори война, чиято евентуалност се е считала за сигурна, да се вдигнат на въстание. Веднага те започнали да вземат мерки за осъществяването на това решение и едно от първите необходими неща им бил байракът.

Със знаме всичко е възможно. Поради тази причина младата учителка била призвана в настоятелството. Нейната сръчност с иглата била известна надлъж и нашир в страната и те се спрели на нея да избродира знамето на революцията. Тъжно е да се мисли, че нейното умение в бродерията – най-женствената от всички прояви – е причинило ужасното нещастие, връхлетяло на нея. Все пак с цел да не злепостави своите родители тя решила да извърши възложената ѝ работа в къщата на един от въстаниците. Напразна предпазливост. Това не предотвратило баща ѝ да загине заедно със стотици други свои съграждани. Ние видяхме знамето паднало в ръцете на турците. Сега то служи за доказателство при смъртните осъждания, които се провеждат в Панагюрище. Героичното парче плат, опръскано и разкъсано, беше красиво избродирано с простодушен знак, изобразяващ голям и златен лъв, сложил лапата си върху полумесеца и с ярост гледащ към него, и надпис на български „Свобода или смърт“.

Знамето било готово на първи май, деня, определен за вдигане на въстанието. Но Сърбия не отворила война, а въстаниците получили почти сигурни сведения, че предател е осведомил турските власти за подготвяното дело. И тъй като въстаниците считали, че вече е късно да се изостави опитът за въстание или то да се отложи, решили да се вдигнат. Те грабнали оръжие в ръце и до един се стекли в черквата, изпратили хора да потърсят двамата свещеници, от които единият е бил бащата на Райка, обявили въстанието и поискали свещениците да благословят тяхното дело. Свещениците извършили освещаването.

Въстанието избухнало на 2 май. На 12 май Хафъз паша пристигнал на мястото с цял полк редовна войска, с две или три артилерийски части и голям брой башибозуци. Изглежда че въстаналият град разполагал само с двеста и петдесет мъже, въоръжени с къси гладкоцевни пушки и карабини. Останалата част от въстаниците носели ножове или пищови, така както всеки един от тях носел обикновено преди вълнението. Сто и петдесет от най-добре въоръжените въстаници излезли да бранят пътя по посока към Пазарджик, а останалите сто отишли по другия път, тъй като разузнавачите не могли да установят по кой път идва войската. Когато Хафъз паша пристигнал, той намерил срещу себе си само сто души и те, уплашени от голямото превъзходство на силите, изпратени срещу тях, избягали след първата престрелка. Не се вижда дали въстаниците са изпразнили своето оръжие, тъй като нито един турчин не е бил убит или ранен. Поразени от тревога, жителите на селището се опитали междуременно да се изтеглят, но градът бил вече обграден и те били върнати назад или избити по къра.

През нощта и на другата сутрин войските и башибозуците нахълтали в селището. Започнала сцена на грабежи, насилие и кланета, които могат да се сравнят единствено с тези в Батак. Нито възраст, нито пол били пожалени. Градът бил ограбен, а след това опожарен. Една четвърт от къщите били изгорени, хората изклани по улиците, по техните собствени прагове, върху родните им огнища. Стари мъже и жени, молещи за милост, деца и пеленачета, пищящи от ужас, загинали под бързата и сигурна сеч на сабята. Смята се, че само в това селище са убити над 3000 души, от които около 400 са били жители на града, а останалите – от съседните села, потърсили убежище в Панагюрище.

А какво станало с младата учителка, „Княгинята на българите“? Уви. Нейната съдба е тази на стотици други. Не бих могъл да я моля да ни разкаже цялата история на нейните нещастия. Всичко беше напълно изписано върху нейното бледо, убито, но все още нежно и симпатично лице. Ние разговаряхме с една жена в Панагюрище, която присъствала в момента, когато учителката попаднала в ръцете на трима или четирима башибозуци. Да, тази образована, интелигентна и чувствителна млада девойка била грабната и в присъствието на шест нейни другарки изнасилена от трима или четирима брутални типове, които все още мърсят земята с дол-

ното си съществуване. Сър Хенри, наистина преувеличено, нали? Ако вашата собствена дъщеря беше третирана по същия начин, вие бихте ли продължили да бръщолевите за преувеличения? Но това не било достатъчно. Нейният баща бил застрелян в собствената му къща и тя и майка ѝ сами копали гроб в градината, за да го погребат. И все още горкото момиче не изстрадало достатъчно. Две седмици след като въстанието било напълно разбито, турските власти научили, че тя е ушла знамето и дали заповед за нейния арест. На следващия ден била изпратена в Пазарджик. Тук, обградена от турското население, тя била освиркана, подигравана, замеряна с кал, оплювана и обиждана с най-мръсните епитети, които една турска сган може да намери. Няма значение, че тя била едно бедно плачещо момиче, само сред гълпа от врагове – по-скоро зли духове, отколкото хора. Няма съжаление в гърдите на тези диваци. Паднала в несвят и загубила чувства, тя била захвърлена в една талига и откарана в Пловдив, заключена в местния затвор и държана на хляб и вода до идването на г-н Скайлер. Тогава болна, с разклатено здраве и разбито сърце, тя бе пусната на свобода.

Пиянство на един народ

Наистина заедно с напредването на пролетта и революционното кипене напредваше гигантски. Цяла Западна Тракия – главната му област – приличаше тая пролет на един вулкан, който издаваше глух тътен, предвестник на избухването. Рояк апостоли и проповедници кръстосаха планини и полета и организираха борбата. Те намираха навсякъде добър прием: обятия разтворени, за да ги прегърнат, сърца открити, да ги чуят – един народ, жаден за великото слово на свободата, нетърпелив да понесе кръста си на Голгота. Една дълга върволица от предтечи-сеятели беше прегазила вече духовната нива на България и хвърлила там семето на самосъзнанието. Тая дивна върволица, която захващаше от Паисий – един калугер – и се заключаваше с Левски – един дякон – два светци, – беше засеяла и наторила вече нивата и първият беше я благословил от височината на Атон, последният – от височината на бесилото.

Преди двайсетина години Раковски, като бе загатнал в едно село за въстание, едва бе се спасил от пайванта на селяните с помощта на женски дрехи. Сега народът, като чуеше, че иде апостол, вместо потери пращаше му депутации да го приемат. И той слушаше, и той гълташе жадно животворната реч, като пресъхнало гърло – кристална струя. Кажеха ли му: бъди готов, трябва да мреш! – черковата даваше по па си, школото даскала си, полето орача си, майката сина си. Идеята със стихийна сила проникваше всъду, обхващаше всичко – и балкана, и равнината, и колибата на сиромаша, и килията на монаха. Даже чорбаджиите, жигосаната класа, спъвалото на народното напредване, се намериша под обаянието на идеята, която вълнуваше умовете на средата им. Наистина те, съразмерно, слабо участие взеха в патриотическото движение, но и не му пречиха – защото го не издадоха. Издайствата и подлостите, отвсякъде и от всички, дойдоха подир катастрофата, нейни сегашни изчадия. Напразно някои пристрастно искат да монополизират това въодушевление в полза на

оная част от народа, на която краката обуваха цървули, в ущърб на историческата истина. Напразно. Революционният дух, тоя огнен серафим, засегна с крилото си цървулани и университетанти, и гугли и фесове, и килимјавки и капели. Както във всичките прогресивни борби на България, науката и кръстът, сиреч духът, стоеше на първи ред. Мартирологът на новите български мъченици явно доказва това. Истина, че главният контингент, и напред и сега, даде масата народна, но тя даде онова, което беше в силата ѝ: числото. Трябваше интелигенцията да му даде смисъл и душа . . .

Прочее въодушевлението растеше и заливаше всичко. Всеки ден то вземаше нови размери и нова сила и заедно с него – приготвленията; старо и младо беше се заловило за работа. Селяните не доораваха нивите, за да леят куршуми, и гражданите зарязваха търговията. Тайни пощи сновяха денонощно между разните комитети и централния в Панагюрище, както тайните полицаи следяха явните; младежите излазяха на военно обучение с пушки под команда на стотници и десетници; жените тъчаха навуца, плетяха върви за тях и увиваха фишеци, а бабите месеха и печеха сухари; чизмарите работеха само чанти, цървули, паласки и други бунтовнически потреби; самите селски векили, бирниците, кметовете и другите официозни лица вземаха ревностно участие в приготвлението. Във всяко село растеше складът на оръжие, куршуми и барут – барута го доставяха самите турци; черешовите дънери провъртени, одялани, стегнати с железни обръчи, образуваха артилерията! А копринените знамена със сърмените левове, които ревяха, фантастическите хъшовски премени, свещеническите лъскави одежди и кръстове, и хоръгвите съставляваха декорът на настъпающата борба. Влиянието на това общо опиянение се отрази и на самите игри на децата. Те замениха челика, топката, пикото, пумпала с игра на талим сред улиците, както си правеха пушки от пищяли, саби от дръвца. . . Старите хора, учудени, си казва-

ха: „Това е поличба божия.” А поличби небесни нямаше, които да предсказват страшната буря. Да, освен чудноватото предсказание: „Турция ќе падне, 1876”, което обикаляше навред и смушваше най-скептичните умове. . . Напротив, пролетта беше подранила много и превърнала цяла Тракия в райска градина. Трендафиловите градини се бяха разцъфнали чудно и разкошно като никога. Полята и нивите вричаха великолепно жътви, които не щеше да има кой да прибира. . .

И в няколко дена, тайно и полека,
народът порасте на няколко века. . .

Колко се касае до втеляването на турското правителство при такива открити и нагли агитации, при такова шумно въоръжаване и готвене за въстание на България, то се обяснява чрез неговата слепота и презрение към нараслите сили на раята. „Това са заешки тупурдии” – казваха благодушните ефендета. „Това са „даживейлердените” – казваха горделивите господари и се подсмиваха под мустак пренебрежително. Има думи, които означават епохи. „Даживейлердените” – това беше въплотеното народно самосъзнание, излязло тържествующо из трийсетгодишната борба за черковна независимост. Но „даживейлердените”, които пиеха наздравници за българската екзархия на 1870 г., се преобърнаха на 1876 г. на бунтовници, които лееха куршуми и правеха топове, за да поздравят българската свобода.

Тая метаморфоза не схващаха турците. Те не можеха да вървят заедно с времето си и да виж-

дат конаците, които взима прогресът на идеите. Това впрочем и да видеха, беше вече късно: те нямаха нито такава широка тъмница, нито такъв дълъг синджир да свържат една гигантска идея, невидим Крали Марко, който местеше планини. . .

Ще се удивлява потомството – що казвам? И ние сами, съвременници на описуемата епоха – отрезнели вече от цял ред исторически примери, – се чудим и маем какво е било това умствено опиянение, това сублимно безумство на народа, да се готви на борба с една страшна империя, с велики още военни сили? Да се готви, и то с надежда, че ще я събори с такива нищожни до смешност средства? Да дели с нея мегдана в самото ѝ сърце, в „чревата адово”, както бе казал някога Марко Иванов, без да си е оздравил за съюзници освен ентузиазма – плява, която пламва и гасне – и илюзията – призрак, която става нищо. Историята рядко ни дава пример за такава самонадеяност, който приближава до лудост. Българският национален дух никога не се е вдигал до такава висота и надали ще се вдигне друг път. . .

Ние особено натъртихме на тая прелюдия на борбата, защото само тя е поразителна и мерилото за силата на една велика идея, възприета от благоприятна почва. Самата борба, която последва, не заслужава името си. . .

Ние и нямаме мисъл да я описваме. Разказът ни по нужда се натъква на един епизод от нея, епизод, който следва нататък и който илюстрира революцията, тоя чудовищен „крах” на най-светлите надежди. . .

Църква в България

Вкопан в земята саркофаг е тази църква,
мехур от камък, който няма да се пукне;
би затрептял, би искал да политне,
но тежестта му е такава, че потъва,
земята-майка го притиска с корени
и с капиляри яката му плът разяжда.
Глава на кон е тя, неукрасено минало,
ухилено в оголените челюсти,
които хумусът не е покрил изцяло.
Върти се този хумус плодороден,
препуска с нас това яйце от чернозем
в прахта космическа, искряща –
какво е скрил, какво – опазил и какво
като в сърце човешко е погребал,
какво пренася в своя полет от незнайни
хилядолетия – така безмълвно и безропотно?
Кост, череп, прешлени, потта си собствена
и папрати, и въглища, и руди,
животни в древнокристалните скали,
рисулки каменни на непознати риби и цветя,
рефрен от стари химни, епоси забравени,
пак – само кости, черепи и прешлени, очи,
милиарди ли са те, все тъй изпепелени,
изгнили риби, газове, масла, скулптура.
украса мраморна на градовете рухнали
в граниви пластове и в пластове по-нови,
които ни бодат изпод земята –
и лава, течен огън и това,
което, хрумнало, понякога избълва,
твори и пресушава тя като потта
и мислите в един огромен разум,
кипящ от безгранични времена.
Земята, на която тук стоя, е под от камък, напоен със кръв;
не ще копая по-надолу аз, не ще се ровя в миналото твое.
Достатъчна ми е поуката, изгнилата от кръв греда ми я подсказа:
човекът е от ум облъхнат череп, камък вдъхновен,
под тежестта му тука зидовете са потъвали,
прегърбвали са се подобно рамене на старец беловлас,
в земята те са искали отново да се върнат, да изчезнат
там, откъдето е дошъл и камъка, а и човека,
там, откъдето като риби от водата сме били изхвърлени,
да ни затрупва после прах пенаобразна и без трепет,
без водни пръстени да се търкалят буците над нас.

И тука – само кости, само прешлени и черепи, събрани в ковчег от мрамор с огледална вътрешност, жълт хълм от кости, черепи и прешлени, и ситни бисери, мехур от варовик – това е черепа на бяла бебешка глава, до нея – черна буца – черепът на старец и кости от бедро – такива грапави и кухи, и пожълтели като слама; прешленна звезда – дебела и разядена; мазолести остатъци от пръсти и череп от куршум продупчен, сякаш е от червее изгризан плод; коляно на момиче, подобно пръчица, напъпила сред купчини от кости, като камари от разхвърлена по колове сред езерото слама; защото са стомах и огледалните стени на саркофага стократно отразяват те една-единствена поука от кости, прешлени и черепи.

Какво по-точно се е случило? С какво ни задължава този знак? какво превъзгласява в центъра на тази църква изпълнената някога с душа и мозък диадема? Това не е ли лудостта на егоизма, на властта и на надменността? Не е ли превъзходството на упоритостта, на любовта неунижена, на любовта към теб, Земя, към тебе, неизтръгната в душата Свобода! Не е ли превъзходството на упоритостта, чийто поглед скали пробива, но не се усмивва на тиранина? Прекрасната и толкова човешка упоритост – до кръв захапала езика, за да не каже пред угнетителите си – „благодаря”. Това не е ли превъзходството на героизма, който открива своите гърди на ятагана и кинжала, гърди ли – снежни върхове, все още недококснати, открива ги, но не мълчи: „Проклет да си, убицецо!” Това не е ли превъзходството и на честта, която гръд рошава открива, мъжка гръд, дори от конските гърди по-яка, куршум, куршум очаква тя, но с погледа си стряска господарите?! До гърлото била е пълна тази църква с кръв – червено езеро с червени изпарения, които оросявали нагоре купола, прозорчето – око на бръмбар, вече изсушено. В пихтия черна е застивала кръвта на патриотите от подъл страх избити, на толкова жени, мъже, деца, които със сбрани вежди мълчаливо са следили развихрения пир на господарите. Човешкото сърце е издръжливо, но то не може вечно да понася оковите на робството, а пламне ли – звезда е то, гневът му с вулканичен бяс изригва, разлива блясъци в очите на невинните, повдига погледи, ръце срещу потисника!

Играта свършва – знаеше потисникът - и хвърленият зар показва смърт, преди обаче да се наведе над гривата и да побегне на жребца с ноздри разширени, окъпан в кървав пот, той, угнетителят, реши последна панихида, последна траурна гощавка, страшен пир да има тук. Месо човешко искаше да плюска и рубин да пие той – лакомият жрец, гърбухът ненаситен. Така преля от кръв и тази купа жертвена, и тази църква – о, жертва каменна! – история на варварското сърбане! Села опожарени, пламнали колиби,

ФЕРЕНЦ ЮХАС ❖ ЦЪРКВА В БЪЛГАРИЯ

момичета, посечени от саби, мраморни тела,
прекрасни лилии с ужасен ромб, с върха на копията
обезобразени,
очи от блясък – сливи, стъпкани в пръстта!
Дете на век по-късен, аз ви виждам
като един безкраен млечен път, нанизан с кости,
нанизан с черепа и прешлени в огърлица свещена.
Реликва свята, спомен и поука
е каменната черквичка пред мен.
Все – кости, черепа и прешлени. . . Край нямат ли!
Съзнание, ще издържиш ли на разкоша им –
разкош на ужаса, натрупан в тези камари?
Остана ли у мене клетка, непреситена
от отвращение?
А от душата ми остана ли частица,
невъзвисена от това величие?
И капка срам да няма в теб, поете,
пак би изпитал срам ти, който
стоиш с изпрана бяла риза върху каменния под на тази църква
през август хиляда деветстотин петдесет и втора.

Превод: Нино Николов

Априлското въстание и Бенковски

Бенковски е една от най-драматичните личности в нашата история. Цялостният образ обаче на този изключителен човек завинаги е загубен за нас.

Бенковски е необикновена, изключителна, „на голямо скроена” личност. Той бе гениален въстанически водач. И ако всяко човешко може да се утвърждава със свидетелство, то свидетелство за водаческата гениалност на Бенковски бе успешното провеждане на Априлското въстание, което и днес още някои смятат за луда и безполезна авантюра. И наистина, да дойдеш млад, 33-годишен, лишен от образование, неизвестен, и то не като апостол, а като помощник на главния апостол; да криеш истинското си име, което би всяло ужас сред благонравните еснафи, които всеки ден си преповтарят десетте божии заповеди, и да станеш фактически главен организатор на IV революционен окръг, поставяйки в сянка всички „учени граматичи и философи”, да вдъхновиш и организираш във въстанически редици най-отчаяните опортюнисти на света дребни собственици: еснафи и земеделци, да ги поведеш на сигурна смърт и саможертва в едно въстание, чийто неуспех е не само предвидим, но е предвиден като цел, всичко това може да направи само една изключителна личност, надарена с особени качества.

Бенковски не бе назначен за водач на въстанието с указ. Той дори не бе избран на този пост. Избраникът беше Волов. Волов бе посочен от Гюргевския комитет за главен апостол, а Бенковски бе пратен само за негов помощник. Но „това било докато те били в Гюргево, докато способностите и достойнствата се ценели по диплома и атестат. Практиката изменила всичко; съприкосновението с действителността определило верни граници кой какъв трябва да бъде. Този безпогрешен *избор на историята* е потвърждение на правилото: *„Водачът не се избира, той се налага.”*

Прочее пред нас стои интересният въпрос:

какви качества е искал историческият момент от водача на Априлското въстание и в каква степен личните качества на Бенковски са удовлетворявали тези изисквания. И ако общопризнатите положителни качества на Бенковски: физическа представителност, подвижен ум, неизчерпаема енергия, пламенна и убедителна реч и др., не будят никакво недоразумение и спор, не така стои въпросът с „непоносимите” му качества: властлюбие, заповедничество (диктаторство), славолубие, гордост, дързост, нетърпение на никакво чуждо мнение, самочувствие за непогрешимост, отвращение от хората на „граматиката и философията” и много още по-дребни кусури, които страшно са дразнели работещите с него по-интелигентни и с по-силно индивидуалистично чувство революционни работници и особено онези, които са държали за началата на пълна демокрация в организацията на въстанието. Тези черти от нрава на Бенковски едва не доведоха до разрыв на Оборище и провала на въстанието и станаха причина, щото след Оборище панагюрските комисари да решат „да не дават вече прибежище на апостолите в Панагюрище”. Не-що повече: по предложение на Бобекова станало дума не може ли „да се убие Бенковски, който е вирнал глава и никого не иска да слуша”.

Проявите на тези качества през въстанието, допълнени от проявите на Бенковски в частния му живот в Мала Азия преди да стане бунтовник, и до днес са причина, щото мнозина да гледат на Бенковски като на хъшлак и авантюрист, за когото трябва да се говори със снизходителна усмивка, съдържаща познатия у нас намек: „Знаем си го що за птица беше той.” За тези хора участието на Бенковски във въстанието е една от многобройните му авантюри, не различаваща се особено много напр. от младежката му авантюра с гиздавата арменка от Айдън; а някои разглеждат това участие само от гледището на амбицията му: да стане цар или нещо подобно на освободена България.

За съжаление никой досега не е дал отпор на

ФЕРЕНЦ ЮХАС ❖ ЦЪРКВА В БЪЛГАРИЯ

момичета, посечени от саби, мраморни тела,
прекрасни лилии с ужасен ромб, с върха на копията
обезобразени,
очи от блясък – сливи, стъпкани в пръстта!
Дете на век по-късен, аз ви виждам
като един безкрасен млечен път, нанизан с кости,
нанизан с черепи и прешлени в огърлица свещена.
Реликва свята, спомен и поука
е каменната черквичка пред мен.
Все – кости, черепи и прешлени. . . Край нямат ли!
Съзнание, ще издържиш ли на разкоша им –
разкош на ужаса, натрупан в тези камари?
Остана ли у мене клетка, непреситена
от отвращение?
А от душата ми остана ли частица,
невъзвисена от това величие?
И капка срам да няма в теб, поете,
пак би изпитал срам ти, който
стоиш с изпрана бяла риза върху каменния под на тази църква
през август хиляда деветстотин петдесет и втора.

Превод: Нино Николов

Априлското въстание и Бенковски

Бенковски е една от най-драматичните личности в нашата история. Цялостният образ обаче на този изключителен човек завинаги е загубен за нас.

Бенковски е необикновена, изключителна, „на голямо скроена“ личност. Той бе гениален въстанически водач. И ако всяко човешко може да се утвърждава със свидетелство, то свидетелство за водаческата гениалност на Бенковски бе успешното провеждане на Априлското въстание, което и днес още някои смятат за луда и безполезна авантюра. И наистина, да дойдеш млад, 33-годишен, лишен от образование, неизвестен, и то не като апостол, а като помощник на главния апостол; да криеш истинското си име, което би всяло ужас сред благонравните еснафи, които всеки ден си преповтарят десетте божии заповеди, и да станеш фактически главен организатор на IV революционен окръг, поставяйки в сянка всички „учени граматисти и философи“, да вдъхновиш и организираш във въстанически редици най-отчаяните опортюнисти на света дребни собственици: еснафи и земеделци, да ги поведеш на сигурна смърт и саможертва в едно въстание, чийто неуспех е не само предвидим, но е предвиден като цел, всичко това може да направи само една изключителна личност, надарена с особени качества.

Бенковски не бе назначен за водач на въстанието с указ. Той дори не бе избран на този пост. Избраникът беше Волон. Волон бе посочен от Гюргевския комитет за главен апостол, а Бенковски бе пратен само за негов помощник. Но „това било докато те били в Гюргево, докато способностите и достойнствата се ценели по диплома и атестат. Практиката изменила всичко; съприкосновението с действителността определило верни граници кой какъв трябва да бъде. Този безпогрешен избор на историята е потвърждение на правилото: *„Водачът не се избира, той се налага.“*

Прочее пред нас стои интересният въпрос:

какви качества е искал историческият момент от водача на Априлското въстание и в каква степен личните качества на Бенковски са удовлетворявали тези изисквания. И ако общопризнатите положителни качества на Бенковски: физическа представителност, подвижен ум, неизчерпаема енергия, пламенна и убедителна реч и др., не будят никакво недоразумение и спор, не така стои въпросът с „непоносимите“ му качества: властолюбие, заповедничество (диктаторство), славолюбие, гордост, дързост, нетърпение на никакво чуждо мнение, самочувство за непогрешимост, отвращение от хората на „граматиката и философията“ и много още по-дребни кусури, които страшно са дразнели работещите с него по-интелигентни и с по-силно индивидуалистично чувство революционни работници и особено онези, които са държали за началата на пълна демокрация в организацията на въстанието. Тези черти от нрава на Бенковски едва не доведоха до разрив на Оборище и провала на въстанието и станаха причина, щото след Оборище панагюрските комисари да решат „да не дават вече прибежище на апостолите в Панагюрище“. Нещо повече: по предложение на Бобекова станало дума не може ли „да се убие Бенковски, който е вирнал глава и никого не иска да слуша“.

Проявите на тези качества през въстанието, допълнени от проявите на Бенковски в частния му живот в Мала Азия преди да стане бунтовник, и до днес са причина, щото мнозина да гледат на Бенковски като на хъшлак и авантюрист, за когото трябва да се говори със снизходителна усмивка, съдържаща познатия у нас намек: „Знаем си го що за птица беше той.“ За тези хора участието на Бенковски във въстанието е една от многобройните му авантюри, не различаваща се особено много напр. от младежката му авантюра с гиздавата арменка от Айдън; а някои разглеждат това участие само от гледището на амбицията му: да стане цар или нещо подобно на освободена България.

За съжаление никой досега не е дал отпор на

Дума-та ще излезе всеки чет-
въртък.

Цѣна-та е годишна и прѣдпла-
тени:

За Романия фр. 10
По ванѣ „ 12

ДУМА

НА
БЪЛГАРСКИТЕ ЕМИГРАНТИ

Писма и дописки, освободени
само от пощенския платъ, ще се
отправятъ чрезъ Г-на Х. Д. Па-
ничкова за редакция-та на Ду-
ма-та.

Дописки-ти ще се изгарятъ.

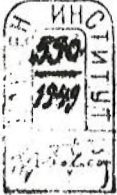
Истинна-та е свята,

Свобода-та е мила.

ГОДИНА I.

БУКУРЕЩЪ, 1. МАИЯ 1871.

БРОЙ 1.

ЕДИНЪ ЛИСТЪ 50 БАНА.

ЕДИНЪ ЛИСТЪ 50 БАНА.

ВѢСТНИКЪ САТИРИЧЕСКИ И ЮМОРИСТИЧЕСКИ.

ДИНА I.

БУКУРЕЩЪ, 8. ДЕКЕМВРИЯ 1874.

БР

ВНАТА НА ВѢСТНИКЪТЪ
вмѣня ва година е 14 франга.
овцна год. 8 „
агария и въ Сърбия 17 1/2 „
агрия 16 „

всма печатени са не приематъ.

ЗНАМЕ

ПИСМА, ДОПИСКИ

и цѣната на вѣстникътъ ще да се
даде до редакцията: Калса Мс
неро 122, въ която ще да ставя и
за вѣстникътъ.

За обявлениа са зема за рѣдъ

ВѢСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ.

БУКУРЕЩЪ, 5 МАЙ 1876.

НТКЪТЪ

20 франга.
10 „
14 23 „
21 „

в приематъ.

НОВА БЪЛГАРИЯ

ВѢСТНИКЪ ПОЛИТИЧЕСКИ И КНИЖЕВНИ.

За обявл

този поток от недоразумения, отправен към личността на Бенковски. Дори приятелите на Бенковски смятат, че това е един неудобен въпрос, от чието неподигане паметта му също ще спечели, поради което го отминават с почиттелно мълчание.

Но преди да минем към „недостатъците“ на Бенковски, нека изтъкнем общопризнатите му положителни качества.

Физическата представителност, ако и да не е решаващо, все пак е едно от главните качества на обществения водач. Идеал е духовната сила да намери подходяща външна форма. Бенковски не е могъл да се оплаче, че природата е лишила духа му от подходяща форма.

Бенковски притежавал *твърда, пламенна и неукротима воля*, която била в състояние да оживи и мъртвите. За заразяващата сила на тази воля е достатъчно да се посочи, че той с една среща успявал да спечели за своите планове хора, които дотогава са ги смятали за луда авантюра. С този вътрешен огън той обърна умовете и сърцата дори на трезвите и еснафски благоразумно настроени панагюрски комисари и от съзаклятници против живота му ги направи верни помощници.

Но тази воля се опираше на един *жив и широк ум*, оплоден с пъстра житейска опитност и дълбоко знание за живота и за човешката душа.

Бенковски можел да прави това, с което обикновено се мери духовната сила на най-гениалните ръководители и пълководци: способност за *разчеталяване на съзнанието в много посоки*, т.е. едновременно занимаване с няколко въпроса. Бенковски могъл да диктува едновременно на трима-четирима писари писма с разнообразно съдържание и да улавя и най-малките отклонения в писмата от негова диктовка. Този генералшабен дар – да се възлага успешно на съзнанието едновременно разрешение на няколко задачи – е от решително значение за един водач, който трябва да *решава бързо и едновременно* много въпроси. Необходимостта от този дар разбират онези, които забравят къде са тръгнали, ако някой ги спре и заговори на друга тема, както и разсеяните, които, ако мислят, когато отиват към чешмата, дали водата е студена, забравят чашата.

Бенковски въвн от това разполагаше с *неизчерпаем запас от енергия*. Той не знаеше що е умора, що е почивка, що е сън, и то в буквалния смисъл на думата. Той мина като стихия над Средногорието и поразяваше хората не само с личността и словото си, но и с неуморимостта си. Само така можа той да приготви въстанието в невероятния срок от три месеца.

Бенковски имаше *богат жизнен опит*. Тер-

зия-домошар из средногорските села, анадолски карабаджия, после събирач на афион йошурджия, гавазин на персийския консул в Смирна, после безимотен скитник из турските градове, сетне хъш в Румъния, той бе срещал хора от всички слоеве на живота, бе изпаднал от всички положения, които тогавашната съдба можеше да предложи на средния човек: от гост на пашовски трапези до последен голтак из цариградските и букурещки сокаци; бе успял да види величието и нищетата на живота, да разбере потънко силите и пружините, които движат отделните хора и масите. Той наистина познаваше турската империя, срещу която бе повел смъртна борба, защото не от книга бе научил турски, арабски, румънски, полски и по-малко персийски и италиански.

И това негово *дълбоко знание на живота и хората* личи във всичките му действия.

Той владееше до съвършенство *изкуството да се представи* пред хората и да ги покори духовно: с осанка, с хайдушко облекло, с бляскаво оръжие, с тон, с гръмовити думи, с пламенни слова, най-сетне със заобикалящата го военна свита. Това изкуство бе един от залозите за успеха на Бенковски. В това отношение (по чалъми) му съперничеше само знаменития поп Груйо Бански. Собствено двамата неразделни приятели – единият представител на земната, а другият на небесната власт – щастливо се допълваха.

Този личен опит най-сетне му позволи да разреши квадратурата на кръга на Априлското въстание; да проведе с успех едно въстание на дребни собственици, което по план трябваше да завърши с неуспех.

Преди да минем към подробно разглеждане на „недостатъците“ на Бенковски, трябва да посочим корена им.

Свърши се с безличието на стария дружен човек от задругата. Новият човек искаше лична проява, осъществяване на личността си, собствена история. Интелигенцията, както и всички, които се занимаваха с обществена работа и четяха вестници, гледаха вече на личната си дейност от гледище на историята, в която те се стремяха да запишат своите имена. Специално честолюбието на народническите елементи бе дразнено от легендите за подвизите на героите от Френската революция, от делата на руските революционери и от примера на италианските националреволюционери начело с Гарибалди. Изобщо нашите хора се чувстваха вече върху сцената на историята. Дори най-безкористният от всички – Левски – не можа да устои на изкушението да бъде в крак с времето и правеше опити да съчинява автобиография в стихове.

И това, разбира се, бе толкова осъдително, колкото и новата обществена форма, която се настаняваше у нас: с една дума – това бе необходимостта на момента.

Но в тази борба за първенство индивидуализмът (често прерастващ в егоизъм) на отделните кандидати за водачи се кръстосваше и в общата борба възникнаха лични борби, които не можеха да не смущават правилния вървеж на общото дело, макар и да бяха неизбежни. Прочее личните стремежи за обществена проява и първенство, доколкото облагодетелстваха общественото развитие, от историческо гледище бяха обществени добродетели, макар че за заsegnатите и отстранени кандидати, или пък в очите на завистта същите изглеждаха като пороци. Личността на Бенковски се движеше между ударите на тези две оценки: оценката на историята и оценката на еснафското благоприличие и ограниченост.

Бенковски бе роден пълководец и военачалник. Но понеже България тогава нямаше войска, той стана бунтовник, професионален революционер, шеф на формираната от него въстаническа армия.

Всички български професионални революционери бяха хора без бит, неспособни към уседнал живот с неговите вковаващи връзки на дребни грижи и задължения. Те търсеха простор за разперените крила на своя неспокоен дух. В това отношение Бенковски не бе много далеч от Панайот Хитова или Хаджи Димитра. Преди да стане сътрудник на Раковски и Каравелов, дядо Панайот бе успял да смени и приключи с фалит и борчове пет занаята, бе станал герой на един шумен кокошарски обир. Той бе вече волна птица, без уседнал бит, владеещо четничеството горско пиле. Достатъчно бе неговата енергия да се насочи в революционното русло и на способностите му да се възложат обществени задачи, за да се получи миналият в историята ни професионален революционер. Такъв беше пътят на Хаджи Димитър, който започна с гуляйджийски бабайлъци и свърши с подвига на Бузлуджа. И ако нашата история чакаше такива хора да излязат от еснафските миндери или от търговските кантори, т.е. от средата на почтените търговци и еснафи, добрите къщовници, загрижените бащи и съвестните съпрузи, много би имала да чака. Не съвсем безосновна бе злобата на Бенковски против граматичите и философстващите собственически глави. Умните със своите проповеди и писания подготвят събитията, но обикновено лудите глави, хората без бит, професионалните революционери обръщат колата на историята.

В подготовката на Априлското въстание

Бенковски трябва да се разглежда по-малко като либерално-демократически водач, отколкото като военачалник. Положението му на военачалник, и то на военачалник, който трябва да води не решителни, а диверсионни сражения му налагаше да мисли, че „волност и лични права трябва да бъдат ограничени във време на въстание”. „Диктаторството” на Бенковски беше начало на дисциплината в нашата армия. Но големството, учудващо в организаторските способности на Бенковски, бе това, че с тези методи на заповядване и плашене той не само командуваше своята армия, но със същите методи я и събираше.

Помислете какво би станало, ако Бенковски бе отишъл при селяните и бе започнал да им обяснява, че трябва да въстанат без всяка руска и сръбска помощ, че трябва да измрат, а къщите им да изгорят, за да се събуди заспалата съвест на Европа, после да иска от тях съвет уместно ли е да въстанат при такива неблагоприятни условия; мислят ли те, че е уместно да се дадат такива жертви, и всичко това да прави с тон, който го поставя в зависимост от решението на тези, които трябва да умрат не за своя, а за чужда полза, макар че цял живот са били възпитани да действат само „за своя душа”. При един такъв начин на действие, който би разкрил цялата слабост на въстаническата организация, сигурно въстание не би избухнало и на Оборище под влиянието на благоразумните панагюрски еснафи щеше да се реши, че въстанието не е подготвено добре и че ще бъде прибързано да се дигне такова през 1876 г.

Заповедничеството на Бенковски между другото беше израз на сила, въображаема по същество, но действена по форма, която оставяше вън от всяко съмнение и спор въпросите, ще има ли въстание и ще свърши ли то с успех. Вратата в тази сила бе основна пружина на въстанието. За да подчертае тази своя и на организацията сила, Бенковски се държеше дръзко, грубо, заповеднически.

Но този стремеж към първенство, това подчертаване на личния елемент в обществената работа, още не бе добил признание сред тогавашната българска народническа общественост, особено сред революционните среди, подложени на социалистически веяния, които пееха „Молитвата” на Ботев, „Не щеме ний богатство, не щеме ний пари, а искаме свобода, човешки правдини”, които се кълняха, че умират в беззаветна служба на народа, които повтаряха думите на Левски: „Ако загина, губя само себе си, ако спечеля, печели цял народ.” Под влияние на старата българска патриархална човешчина за общественото народничество всякакви грижи за лично благополучие бяха престъпление пред народни-

те мъки и интереси, поради което поведение като това на Бенковски не можеше да не дразни. В това отношение Бенковски имаше само този „грех“, че душевно бе изпреварил своите съвременници и че имаше ясен поглед за бъдещето и за своите лични интереси в него. Мнозина от останалите се губеха в една народническа мъгла относно бъдещето българско общество, което смятаха да бъде общество на „свобода, братство и равенство“, а не общество на чисто личния интерес.

Но Бенковски се погрижи да създаде и нужния *външен блясък* на своето първенство. Да оставим настрана това, че той бе станал недостъпен и че аудиенцията с него се считаше вече за особена милост. Той сам бе създал един правилник на йерархия във въстаническата армия, в който не забравил да нареди кои лица само имат право да подават ръка на войводата, а в друг параграф си запазил право, „като види за прилично, свободен е от своя страна да си подаде ръката, комуто желае“. Бил означил също „титлите и думите“, с които трябвало да се назовават и поздравяват по-първите лица.

„Не искаше Бенковски да се чува друго име в тържествата освен неговото. Гдето дойдеше дума да става въпрос за палмата на първенството, на славата и диктаторството, той преставаше да бъде хрисим.“

С всички тези похвати, които при повърхностен поглед имаха задача само да задоволят самолюбието на Бенковски, Бенковски си *създаваше авторитет*, който му бе нужен, за да упражнява своята власт на военачалник и водач. Всъщност това е смисълът на всеки външен блясък, народност и недостъпност, с който са се оградявали носителите на гражданската, военната и духовната власт – създаване представи за

необикновената им сила, които представи лягат в основата на свръхестествения им авторитет. Бенковски сам не бе измислил тези чалъми. Той бе имал възможност да ги наблюдава и в Турция, и в Румъния.

Грешката на Бенковски и тук бе тази, че бе изпреварил своите съвременници. Неговите чалъми за подчертаване силата и авторитета на водача, на заповедника чрез външен блясък, недостъпност, осанка, салтанат, процесии (паради), церемониал, създаване на йерархия и обществени дистанции сега у нас са обикновена ежедневна практика, с която така сме свикнали, че не прави никакво впечатление на тези, които смятат че това е необходима страна от обществения живот. И ако съвременниците на Бенковски се възмущаваха от тази предутринна заря на новото време, то това се дължи на историческата неосведоменост на тези добри и благочинни хора от старото добро време на патриархалния бит на равенство и човешина. Тези добри хорица наистина не знаеха какво ги чака, какво има глава да пати; те не знаеха какво има във възела на историята, който те със своите пушки бойлии развързаха.

Но съдбата не пожела Бенковски да улучи това, което бе замерил за себе си. Той улучи само това, което бе замерил за другите. Като много герои мъченици той падна в борбата, без да вкуси от плодовете ѝ. И ако Бенковски живя за себе си и за другите, той умря само за другите.

И когато бедните тетевенски колибари минават край лобното място на Бенковски в Костина, те изправят прегърбени снаги, свалят калпаци и вслушани в гръмовития бумтеж на буйната река и хайдушката песен на Балкана, мислят за новия Бенковски, който не само ще умре за другите, но и ще живее за тях.

Унгарци за Априлското въстание

Във вечерното си издание от 21 април 1876 г. ежедневицикът „Пещи Напло“ помества информация, която започва така: „(От България) съобщават, че страната се обикаля от многобройни емисари, които подтикват народа към въстание“. Както кореспондентът, така и самата редакция са били убедени в организирания характер на подобно раздвижване: „Твърдят, че от Букурещ, където е седалището на един постоянен революционен комитет, полагат големи усилия за въвлечане на България в движението.“ Горната информация може да се стори закъсняла като знаем деня на избухване на въстанието, 20 април. Съвсем не е така, тъй като в страдащата под османско потисничество България се е употребявал юлианският календар, а в Унгария са си служили с григорианския. Ако се вземе под внимание разликата между тях, която през XIX век вече нараства на 12 дни, то съобщението (по тогавашното българско летоброене) е публикувано на 9 април. След три седмици статия на „Пещи Напло“ под надслов „Избухването на буна в България“ подробно информира за въстанието.

Дали унгарската общественост е била изненадана от вестта за въстанието? Едва ли: в унгарското обществено съзнание неизбежността на въстанието е витаела много преди неговото избухване, въпросът е бил само кога ще последва. Подобно твърдение се доказва от документите на тогавашната канцелария на унгарския министър-председател. За първи път, в качеството си на министър-председател, Йозеф Слави получава на 17 август 1873 г. съставен по нареждане на министъра на вътрешните работи доклад, според който българите – със знанието и разрешението на виенската дирекция на полицията – вече са транспортирали закупено от виенски фирми оръжие, чиито получатели са били техни сънародници, живеещи в различни, най-вече крайдунавски градове на Румъния като емигранти. А какво ли е количеството на нелегално пренасяното оръжие?

Сам Йозеф Слави, както и неговите прием-

ници, получават още няколко такива доклада. Ако вземем предвид, че докладът за първата легална пратка с оръжие е от 17 август 1873 г., а Българският революционен централен комитет в Букурещ на 11 и 12 май провежда заседание, на което се решава да възобнови дейността на местните революционни комитети в България, преустановена след обесването на Васил Левски, то може да се потърси връзка между посочените две събития, а от друга страна да се потвърди организираният характер на революционното движение. Последното е било внимателно следено както от унгарските политици, така и от общественото мнение в страната, което се вижда от новините и статиите в унгарския печат за България и разигравашите се там събития – материали относително добри, точни и съответстващи на действителността. Тази информираност не може да се нарече случайна, нито учудваща и преди всичко би могла да се свърже с дейността на Фюльоп Феликс Каниц (1829–1904), с изследователската работа и публикациите на големия учен.

В последно време – бих казал – стана модно да се пише за Фюльоп Феликс Каниц (особено в България), много от потъналите в забравата факти отново излизат на бял свят. Радостното е, че навярно най-сетне ще се изясни по достойнство неговото място в унгарската наука, значимата му роля: не само Австро-Унгарската монархия, но и цяла Европа да открие страдащата под османски гнет България, постепенно и все по-добре да опознае страната и трагичната, почти безнадеждна съдба на българския народ. Ето защо е изненадваща неизследваността на дейността му по време на Априлското въстание и именно затова ще направя опит да я жалонирам.

Една година преди Априлското въстание излиза от печат първият том на „Дунавска България и Балканът“ от Фюльоп Феликс Каниц. Много преди появяването ѝ ученият вече е успял да убеди европейските държави, че е в техен интерес да съдействат на борбата на балканските

народи срещу Османската империя, срещу „болния човек“ на континента. Не случайно сам император Франц Йосиф I (1830-1916) щедро субсидира пътуванията на Каниц в България още през 1864 г. и оттогава страната застава в центъра на изследванията на учения за години. Непосредствено преди въстанието Фюльоп Феликс Каниц – в увода на споменатия труд – спечелва мислещото европейско обществено мнение за тезата, че по един или друг начин българският народ трябва да бъде освободен. Според учения Европа знае за страданията на българския народ, но това в най-добрия случай ще я накара да го съжалява от сърце, ще я подтикне да събира дарения за него и да праща разни комисии. Каниц слага ударението върху друго – на този народ е наложително да се помогне, защото българите са не само най-многобройната нация на Балканския полуостров, в сравнение със съседите си този народ е превъзходен земеделец, занаятчия и строител, а наред с това трудолюбив, пестелив, интелигентен и с афинитет към развитието; от политическа гледна точка крайно важно е обстоятелството, че сред българите все по-силно възкръсват спомените за някогашната им държавност, за отколешната самостоятелна българска държава. Фюльоп Феликс Каниц прави още крачка нататък: заявява, че българският народ има натура съвсем различна от тази на сърбите и черногорците. Най-лелеяното му желание е да работи и се труди и тази характерна любов към труда го е възпирала да въстане срещу Трущия. Именно Портата принудително е тласнала българите към въоръжена съпротива.

С името на Фюльоп Феликс Каниц са свързани първите обобщаващи, с редица интересни факти кореспонденции за Априлското въстание. Не един интригуващ откъс от тях взаимства не само унгарският печат („Пещи Напло“, „Хон“, „Политикаи Уйдоншагок“ и пр.), а например и московският ежедневник „Новое время“, чийто редактор А. С. Суворин е известен като заклет панславист и неведнъж е подчертавал антиславянската насоченост на немския вестник „Аугсбергер Алгемайне цайтунг“, където Каниц публикува. Това красноречиво доказва авторитета на Фюльоп Феликс Каниц и неговото силно въздействие върху становището по българския въпрос в цяла Европа.

От статиите в унгарския печат би следвало да се спрем на публикуваната във вечерното издание на „Пещи Напло“ на 19 юни 1876 г.: „Турците се стремят на всяка цена да потъпчат българското въстание. В началото на този месец във вилаета Туна са били заловени 2500 българи. Всичко това обаче не помага. . . Бунтът избухна организирано. Навсякъде въстаниците си избират

един водач, на когото се заклеват в подчинение. След това се обединяват в по-големи чети с жителите от околните им села.” Според кореспонденцията общият брой на въстаниците е около 12000, а нататък се отбелязва, че в град Калофер е имало сблъскване между башибозуци и черкези (заселени в България след 1864 г.), тъй като не са могли да разделят помежду си отнетото с насилие от българските селяни имущество.

Показателна е статията „Европейската „цивилизация“, отпечатана на 4 юни 1876 г. в излизания на немски и унгарски седмичник „Мункаш Хети-Кроника“ („Арбайтер Вохен-Хроник“), която рисува обективна, потрисаща със своята простота картина: „Действително в граничните райони на Долния Дунав, там, където под варварския турски ярем пъшкат херцеговинци, босненци и българи, става нещо възмутително. Дори и най-миролюбивата натура, привикната към институционния и владетелски ред на европейската „цивилизация“, е шокирана от чувството за онова, което е на дневен ред там, долу. Дивите страсти, необузданата ярост на религиозния фанатизъм и непознаващата нито граници, нито бариери ненавист са тези, които сега там ден след ден буйстват на кървави оргии. . . Турските войници не признават закони, нито върховна власт и заповеди на командирите си, за тях са неизвестни понятия любовта към ближния, справедливостта или милосърдието; техните действия носят печата на дивацията, жестокостта и кръвопиещата ярост. Ръцете им аленеят от димящата кръв на изкланите от тях жертви; лицата им, обезобразени от чертите на див бяс, са опръскани от полетялата нагоре кръв след убийствените удари на ятаганите и така те сноват от село на село, за да задоволяват най-отвратителните си животински инстинкти и неутолимата си кръвожадност.” И по-нататък: „Граф Дюла Андраши наистина заби бравата си в голям дънер и обеща, че с реформи ще сложи край на кошмарното положение. Нека най-сетне да видим прословутите реформени разпоредби, нека най-сетне видим последствията от хуманизма на великите сили!”

Граф Дюла Андраши (1823-1890), тогава общ министър на външните работи, по отношение на българския въпрос наистина има двойствено поведение, характерно както за мнозинството от политиките на великите сили, така и за част от унгарското обществено мнение. Същността му е: на българския народ действително трябва да се помогне, но това би могло да се осъществи само чрез приложени от Високата порта реформи, последната трябва да бъде принудена да ги въведе. Когато обаче става ясна пълната невъзможност Турция да бъде реформирана, то при-

Унгарци за Априлското въстание

Във вечерното си издание от 21 април 1876 г. ежедневникът „Пеши Наplo” помества информация, която започва така: „(От България) съобщават, че страната се обикаля от многобройни емисари, които подтикват народа към въстание”. Както кореспондентът, така и самата редакция са били убедени в организирания характер на подобно раздвижване: „Твърдят, че от Букурещ, където е седалището на един постоянен революционен комитет, полагат големи усилия за въвлечане на България в движението.” Горната информация може да се стори закъсняла като знаем деня на избухване на въстанието, 20 април. Съвсем не е така, тъй като в страдащата под османско потисничество България се е употребявал юлианският календар, а в Унгария са си служили с григорианския. Ако се вземе под внимание разликата между тях, която през XIX век вече нараства на 12 дни, то съобщението (по тогавашното българско летоброене) е публикувано на 9 април. След три седмици статия на „Пеши Наplo” под надслов „Избухването на буна в България” подробно информира за въстанието.

Дали унгарската общественост е била изненадана от вестта за въстанието? Едва ли: в унгарското обществено съзнание неизбежността на въстанието е витаела много преди неговото избухване, въпросът е бил само кога ще последва. Подобно твърдение се доказва от документите на тогавашната канцелария на унгарския министър-председател. За първи път, в качеството си на министър-председател, Йозеф Слави получава на 17 август 1873 г. съставен по нареждане на министъра на вътрешните работи доклад, според който българите – със знанието и разрешението на виенската дирекция на полицията – вече са транспортирали закупено от виенски фирми оръжие, чиито получатели са били техни сънародници, живеещи в различни, най-вече крайдунавски градове на Румъния като емигранти. А какво ли е количеството на нелегално пренасяното оръжие?

Сам Йозеф Слави, както и неговите прием-

ници, получават още няколко такива доклада. Ако вземем предвид, че докладът за първата легална пратка с оръжие е от 17 август 1873 г., а Българският революционен централен комитет в Букурещ на 11 и 12 май провежда заседание, на което се решава да възобнови дейността на местните революционни комитети в България, преустановена след обесването на Васил Левски, то може да се потърси връзка между посочените две събития, а от друга страна да се потвърди организираният характер на революционното движение. Последното е било внимателно следено както от унгарските политици, така и от общественото мнение в страната, което се вижда от новините и статиите в унгарския печат за България и разигравашите се там събития – материали относително добри, точни и съответстващи на действителността. Тази информираност не може да се нарече случайна, нито учудваща и преди всичко би могла да се свърже с дейността на Фюльоп Феликс Каниц (1829–1904), с изследователската работа и публикациите на големия учен.

В последно време – бих казал – стана модно да се пише за Фюльоп Феликс Каниц (особено в България), много от потъналите в забравата факти отново излизат на бял свят. Радостното е, че навярно най-сетне ще се изясни по достойнство неговото място в унгарската наука, значимата му роля: не само Австро-Унгарската монархия, но и цяла Европа да открие страдащата под османски гнет България, постепенно и все по-добре да опознае страната и трагичната, почти безнадеждна съдба на българския народ. Ето защо е изненадваща неизследваността на дейността му по време на Априлското въстание и именно затова ще направя опит да я жалонирам.

Една година преди Априлското въстание излиза от печат първият том на „Дунавска България и Балканът” от Фюльоп Феликс Каниц. Много преди появяването ѝ ученият вече е успял да убеди европейските държави, че е в техен интерес да съдействат на борбата на балканските

народи срещу Османската империя, срещу „болния човек“ на континента. Не случайно сам император Франц Йосиф I (1830-1916) щедро субсидира пътуванията на Каниц в България още през 1864 г. и оттогава страната застава в центъра на изследванията на учения за години. Непосредствено преди въстанието Фюльоп Феликс Каниц – в увода на споменатия труд – спечелва мислещото европейско обществено мнение за тезата, че по един или друг начин българският народ трябва да бъде освободен. Според учения Европа знае за страданията на българския народ, но това в най-добрия случай ще я накара да го съжалява от сърце, ще я подтикне да събира дарения за него и да праща разни комисии. Каниц слага ударението върху друго – на този народ е наложително да се помогне, защото българите са не само най-многобройната нация на Балканския полуостров, в сравнение със съседите си този народ е превъзходен земеделец, занаятчия и строител, а наред с това трудолюбив, пестелив, интелигентен и с афинитет към развитието; от политическа гледна точка крайно важно е обстоятелството, че сред българите все по-силно възкръсват спомените за някогашната им държавност, за отколешната самостоятелна българска държава. Фюльоп Феликс Каниц прави още крачка нататък: заявява, че българският народ има натура съвсем различна от тази на сърбите и черногорците. Най-лелеяното му желание е да работи и се труди и тази характерна любов към труда го е възпирала да въстане срещу Турция. Именно Портата принудително е тласнала българите към въоръжена съпротива.

С името на Фюльоп Феликс Каниц са свързани първите обобщаващи, с редица интересни факти кореспонденции за Априлското въстание. Не един интригуващ откъс от тях взаимства не само унгарският печат („Пещи Напло“, „Хон“, „Политикаи Уйдоншагок“ и пр.), а например и московският ежедневник „Новое время“, чийто редактор А. С. Суворин е известен като заклет панславист и неведнъж е подчертавал антиславянската насоченост на немския вестник „Аугсбергер Алгемайне цайтунг“, където Каниц публикува. Това красноречиво доказва авторитета на Фюльоп Феликс Каниц и неговото силно въздействие върху становището по българския въпрос в цяла Европа.

От статиите в унгарския печат би следвало да се спрем на публикуваната във вечерното издание на „Пещи Напло“ на 19 юни 1876 г.: „Турците се стремят на всяка цена да потъпчат българското въстание. В началото на този месец във вилласта Туна са били заловени 2500 българи. Всичко това обаче не помага. . . Бунтът избухна организирано. Навсякъде въстаниците си избират

един водач, на когото се заклеват в подчинение. След това се обединяват в по-големи чети с жителите от околните им села.“ Според кореспонденцията общият брой на въстаниците е около 12000, а нататък се отбелязва, че в град Калофер е имало сблъскване между башибозуци и черкези (заселени в България след 1864 г.), тъй като не са могли да разделят помежду си отнетото с насилие от българските селяни имущество.

Показателна е статията „Европейската „цивилизация“, отпечатана на 4 юни 1876 г. в излизания на немски и унгарски седмичник „Мункаш Хети-Кроника“ („Арбайтер Вохен-Хроник“), която рисува обективна, потрисаща със своята простота картина: „Действително в граничните райони на Долния Дунав, там, където под варварския турски ярем пъшкат херцеговинци, босненци и българи, става нещо възмутително. Дори и най-миролюбивата натура, привикната към институционния и владетелски ред на европейската „цивилизация“, е шокирана от чутото за онова, което е на дневен ред там, долу. Дивите страсти, необузданата ярост на религиозния фанатизъм и непознаващата нито граници, нито бариели ненавист са тези, които сега там ден след ден буйстват на кървави оргии. . . Турските войници не признават закони, нито върховна власт и заповеди на командирите си, за тях са неизвестни понятия любовта към ближния, справедливостта или милосърдието; техните действия носят печата на диващината, жестокостта и кръвопиещата ярост. Ръцете им аленеят от димящата кръв на изкланите от тях жертви; лицата им, обезобразени от чертите на див бяс, са опръскани от полетялата нагоре кръв след убийствените удари на ятаганите и така те споват от село на село, за да задоволяват най-отвратителните си животински инстинкти и неутолимата си кръвожадност.“ И по-нататък: „Граф Дюла Андраши наистина заби брадвата си в голям дънер и обеща, че с реформи ще сложи край на кошмарното положение. Нека най-сетне да видим прословутите реформени разпоредби, нека най-сетне видим последствията от хуманизма на великите сили!“

Граф Дюла Андраши (1823-1890), тогава общ министър на външните работи, по отношение на българския въпрос наистина има двойствено поведение, характерно както за мнозинството от политиците на великите сили, така и за част от унгарското обществено мнение. Същността му е: на българския народ действително трябва да се помогне, но това би могло да се осъществи само чрез приложени от Високата порта реформи, последната трябва да бъде принудена да ги въведе. Когато обаче става ясна пълната невъзможност Турция да бъде реформирана, то при-

вържениците на такова преустройство попадат в задънена улица, а същевременно все повече нарастват опасенията им от постоянно засилващото се руско влияние на Балканския полуостров. Издадените през 1902 г. спомени на богатия български търговец Георги Киселов до голяма степен позволяват да се хвърли светлина върху една от страните на споменатото двойствено поведение. Георги Киселов разказва: Когато след клането в Батак турците залавят много българи, осъждат ги и ги хвърлят из тъмниците, то той – заедно с още няколко свои сънародници – се обръща към Фюльоп Феликс Каниц, или по техните думи към „виенския български консул“, за да поискат съдействието му за освобождаване на затворените. След срещата ученият разговаря с граф Дюла Андраши, последният с помощта на австроунгарския посланик в Цариград, граф Ференц Зичи, освобождава българите, между които е Христо Г. Данов, основател на съвременното българско книгоиздаване. Същият – за участието си във въстанието – е бил осъден на смърт чрез обесване, сам Каниц го е познавал лично, тъй като една година преди това в издавания вече седем пъти Български народен календар е публикувана статия за българските проучвания на унгарския учен.

След смазването на въстанието Марко Балабанов и Драган Цанков обикалят редица европейски страни, за да информират техните управляващи кръгове за турските жестокости и потърсят помощ за освобождението на България. В рамките на пътуването им на 3 януари 1877 г. във Виена – благодарение на ходатайството на Каниц – делегацията се среща с граф Дюла Андраши. Унгарският държавник заявява, че обича българския народ, тъй като в качеството си на посланик на правителството на Лайош Кошут в Цариград през 1849 г. е пътувал за местоназначението си през България, съдбата на българите му е позната, но все пак не само той, а и Австро-Унгария – независимо от скъсването с дотогавашната туркофилска политика – могат да си представят само такова решение на българския въпрос, което ще се извърши по мирен път, чрез осъществяване на реформи.

Броят на информацията, статиите за Априлското въстание в унгарския печат непрекъснато нараства, даже дълго време и след неговото смазване то е тема, а българският въпрос все повече и повече занимава унгарското обществено мнение.

Не бива да се пропуска статията на Ф. Каниц „Българското въстание на Балканите“, публикувана в „Аугсбургер Алгемайне Цайтунг“ в броя от 21 юни 1876 г. От нея редица унгарски вестници („Хон“, „Пеши Наplo“, „Едетертеш“)

„вземат на заем“ факти, данни, констатации и изводи. Описанието е точно, макар че през тези дни ученият се е намирал във Виена и по неговите думи турците почти херметично са затворили българските граници. Откъде е получавал сведения? Ключ за загадката ни дава писмо от 11 август 1876 г. на намиращия се тогава също във Виена Марин Дринов до Константин Иречек. Според него Каниц е получил от Пловдив добри материали, подбрани статистически данни за опожарените и ограбени български селища, за жестокото изстребване на населението им. От статията се узнава, че въстаническият отряд на поп Харитон от 485 души се е отбранявал в Дряновския манастир срещу почти четири хиляди турци, авторът информира за сраженията на габровските, сливенските и раховските въстаници, за такива войводи като Панайот Хитов, Филип Тотю, Ильо Марков. Според Каниц Портата е призовала на оръжие цялото турско население, даже е пунала от затворите криминалните престъпници и ги е въоръжила и тези разбойнически банди избиват българското население на въстаналите селища, опожаряват села и градове, така само в Софийската и Пловдивската област 120 селища са били изпепелени.

Тази статия подсказва не само неуспеха на въстанието, а и трагедията на българския народ. За жестокото потушаване на въстанието с надминаваща всички представи безчовечност информират почти всички унгарски вестници, мнозинството от тях – макар и в различна степен – осъжда изстъпленията на турците, позовава се на изявленията на английския министър председател Бенджамин Дизраели, британския политик Уйлям Евес Гладстон, американския журналист и специален кореспондент на английския вестник „Дейли Нюз“ Дженуари Макгахан. В бр. 34 от 20 август 1876 г. „Игазмондо“ препечатва статия на Макгахан за кланетата в Батак.

Отзвукът от въстанието в унгарския печат се появява и визуално, съответно на тогавашните възможности по-голяма част от графиките са изпълнени като медни гравюри. На първо място следва да се спомене графиката, публикувана в „Маджарорсаг Еш А Надвилаг“ на 17 декември 1876 г. Тя изобразява български въстаници с черешовото им топче, за него помества друга рисунка и „Вашарнапи Уйшаг“ от 30 юни 1876 г. Първата, независимо от по-късната ѝ публикация, представлява по-голям интерес, тъй като е изготвена въз основа на снимка на предалите се доброволно на турците, за да запазят града си от разруха, брациговски въстаници, направена в одринския затвор. Водачът им Васил Петлешков не е сред тях, тъй като той е бил изгорен жив на клада от турците. Вероятно и тази графика е де-

ло на Фюльоп Феликс Каниц, защото носи бележите на неговия стил, а освен това „Аугсбургер Алгемайне Цайтунг“ е имал специален кореспондент в Одрин.

Граф Ференц Зичи, който през 1874–1879 г. е пълномощен министър на Австро-Унгарската монархия в Цариград със закъснение уведомява министъра на външните работи граф Дюла Андраши за събитията (прави го чак на 5 май!) и употребява формулировката „някаква буна“, вместо въстание. Той не разполага с отговаряща на действителността информация (поне да беше чел вестниците!), докладите му се губят в лабиринта на противоречията и лошо разтълкуваните обстоятелства.

Унгарският печат публикува и две прокламации на българските въстаници с различен текст. Едната излиза на 12 юли 1876 г. в „Хон“, а другата в „Пещи Напло“ на 28 юни 1876 г., а на следващия ден е поместена и в „Едетертеш“. В дните на отпечатването на двете прокламации българските въстаници са водили последните си сражения.

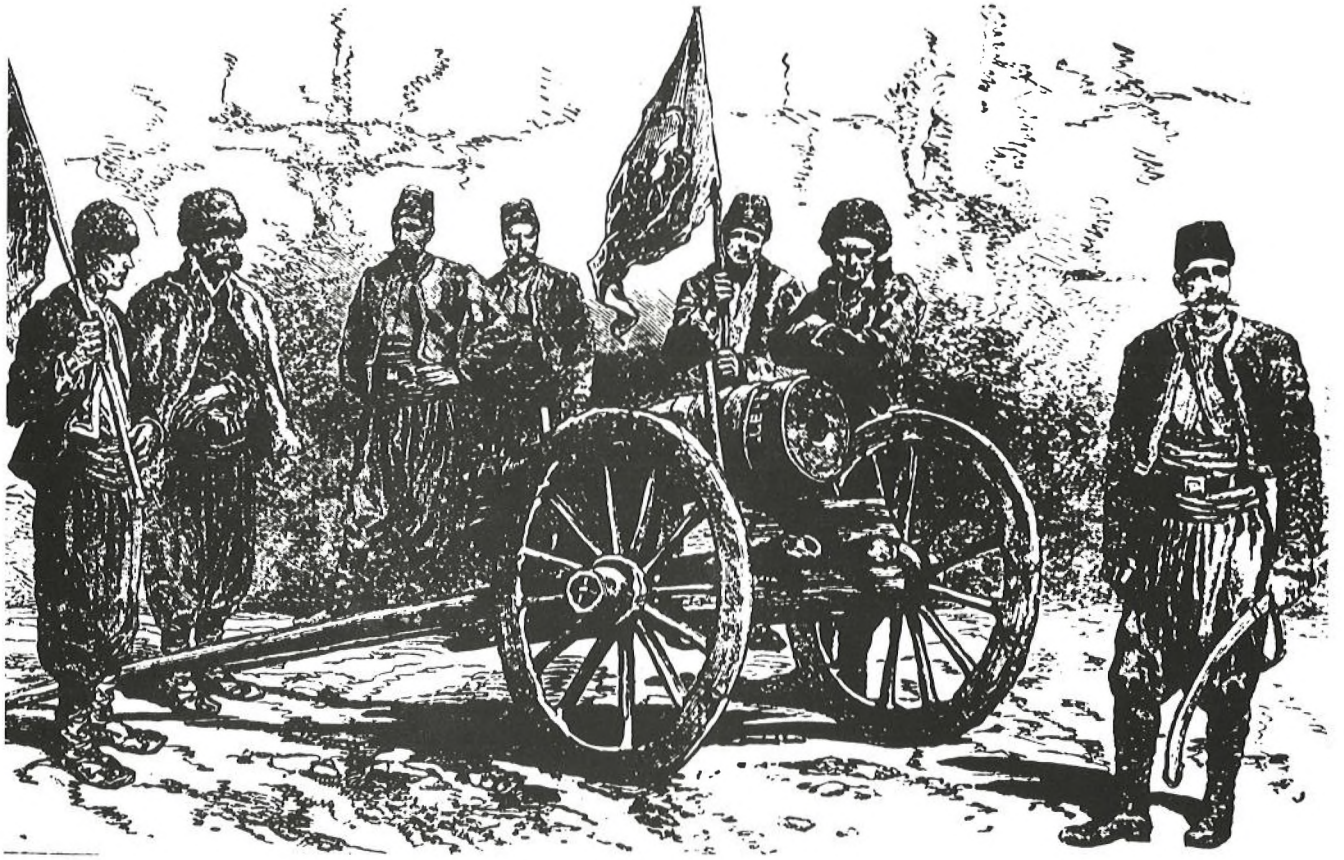
Темата би била непълна, ако не се спомене подвигът на поета-революционер Христо Ботев и предвожданата от него чета и не се проследи унгарският отзвук. Христо Ботев и сподвижниците му тръгват от Румъния, за да вземат участие във въстанието. Вероятно идеята за преминаване на река Дунав е взаимствана от полския писател и политик Зигмунт Фортунат Милковски (1824–1915) с псевдоним Тодор Йеж. Името му не е непознато в Унгария, тъй като е взел участие в освободителната борба срещу Хабсбургите 1848–1849, до 1863 г. живее като емигрант в Тулча, откъдето – при новината за полското въстание – заедно с един отряд тръгва за родната си и затова принуждава един параход да спре на другия бряг на река Дунав, за да може оттам да продължи пътя си. По същия начин българските въстаници начело с Христо Ботев се качват от различни дунавски пристанища на кораба „Радецки“ на Дунавската параходна компания. На 17 май българските четници принуждават капитана на кораба Дагоберт Енглендер да акустира на българския бряг до Козлодуй, след което продължават пътя си на българска земя. В България Иван Унджиев и Цвета Унджиева издадоха една наистина авторитетна монография за живота и борбите на Христо Ботев, но в нея липсват многобройните унгарски извори,

свързани със своеобразното отвлечане на парахода.

Само 12 дни след случая пълен доклад за станалото получават граф Калман Тиса, министър-председател и министър на вътрешните работи, граф Дюла Андраши, министър на външните работи и барон Лайош Шимон, министър на земеделието, промишлеността и търговията. Въпросният доклад е повече от коректен, подчертава безукорното държание както на екипажа на кораба, така и на българските въстаници, а в заключение отбелязва: подобни нападения следва да бъдат предотвратявани, но това не може да бъде задача на Дунавската параходна компания, в случая компетенции имат паспортните и митнически органи, респективно онази страна, в чиите граници се намира съответният участък на река Дунав.

За събитието съобщава „Хон“, „Немzeti Хирлап“ и много други вестници, от които отделно следва да се спомене „Келет непе“. Последният още същия ден в кратко съобщение информира читателите си, а на 4 юни публикува подробен, обективен и коректен коментар. От него си заслужава да се цитират две изречения: „След като „Радецки“ се подчини на принудата и акустира, българите – преди да го напуснат – отведоха капитана до касата на кораба, за да се убеди в нейната ненакърненост, за да не се говори, че въстаниците са крали и грабили; сетне уведомиха капитана, че през цялото време четирима души незабелязано са охранявали касата. След това българите – оставяйки на кораба цивилните си дрехи, някои документи и няколко сандъка с провизии – учтиво се сбогуваха и слязоха на брега.“ На 7 юни „Пещи Напло“ вече съобщава следното: „Въстаническият войвода Ботофф бе убит от турците при Веселица (Веслец – б.а.). Останалите български въстанически отряди получиха заповед да се обединят с остатъка от четата на Ботофф и заедно с нея да се отправят в посока Овча могила.“

Събитията трайно заживяват в съзнанието на унгареца: само 12 дни след избухването на Руско-турската, освободителна за България, война от 1877–1878 г. Миклош Над – успоредно с „Вашарнапи Уйшаг“ – започва издаването на нов илюстриран седмичник, „Хабору-Кроника“, чиято единствена цел и задача е да следи и отразява войната и освобождението на България.

НИКОЛАЙ РУСЕВ

Вдъхновен от Априлската епопея

*(История на създаването на първия
български национален химн)*

Историята на създаването на популярната българска възрожденска песен „Шуми Марица”, която е химн на България в продължение на дълги години, е малко известна, а би трябвало да се знае от всеки, защото в нея са възплътени болките и тържеството на целия български народ в продължение на много години.

Авторът на музиката и текста на „Шуми Марица”, Никола Атанасов Живков, е роден през 1847 г. в Търново, учил там при П.Р.Славейков, а след това при американските мисионери в Русе. След завършването си става агент на „Дановата печатница” и като такъв обхожда българските земи. По-късно учителства в Берковица, Севлиево, Свищов, Варна, Тулча, Прилеп и Велес. През 1875 г. се опитва да организира въстание в Берковица, но бива заловен от турците и откаран във Видин, а после в Русе, откъдето успява да избяга в Гюргево. Там се среща с Ботев, комуто сътрудничи в издаването на в. „Нова България”. През лятото на 1876 г. по време на Сръбско-турската война се бие срещу турците в дружините под командата на руския генерал Черняев. След края на войната сръбското правителство прогонва нежеланите му вече български доброволци, които се съсредоточават в Румъния около град Плоещ.

Къде и кога е създал „Шуми Марица”, споделя сам Никола Живков в писмо до приятеля си Иван Шишманов: „Като се върнахме от Сръбско-турския бой на 11. 8. 76 г. под командата на генерал Черняев. . . намислих в гр. Плоещ „Шуми Марица”. . . Като се хареса на другарите. . . проведох я и я печатах в българския вестник „Новинар”, издаван в Букурещ.” Създаването на музиката по-обстойно е изследвано от Стилиян Чилингиров. „Според Шишманова носители и популяризатори на мелодията на „Шуми Марица” са хората от немския оркестър в Одрин – колкото се отнася до първата половина на мелодията, – а според Боян Пенев втората част на мелодията трябва да се припише на маджарина Шафран. . . Мелодията на „Шуми Марица” със своите два съставни мотива е донесена най-напред в Шумен . . . след емигриране на унгарците там през 1849 г.” Вероятно тази мелодия е минала много сложен път от 1849 до 1873 г. и от Одрин до Велес, където Никола Живков е бил учител, по който път и за което време тя се е побългарила.

Въодушевен от събитията през бунтовната 1876 г., своето бойно кръщение първият български национален химн получава в битката при Стара Загора и в решителните боеве на Шипка от 9–11 август 1877 г. В спомените си за тия боеве подполковник Сава Ив. Кисьов пише: „В тази минута на най-страшна морална и материална криза от редовете на Трета опълченска дружина се разнася гласът на командира ѝ – майор Чилев: „Братя, неприятелят ни обкръжи, път за отстъпление няма. Ще се държим докато ни дойде помощ, а ако не дойде, всинца ще положим костите си тук за свободата на България.” След това майор Чилев запява „Шуми Марица”, която мигом се поема от опълченците по целия фронт на позицията. Дочули далечните отзвуци на „Шуми Марица” и „Ура”-та на опълченците, изпратените на помощ от Габрово 150 стрелци от Четвърта стрелкова бригада, качени по двама на кон, отговарят със същото възторжено „ура” и последният напор на турците, разбрали, че идва помощ, бива сломен.”

До Съединението за официален български химн се считал руският „Боже, Царя

храни!” По време на самото Съединение и Сръбско-българската война през 1885 г. било наредено всички български военни музици да свирят наред с руския химн и „Шуми Марица”. След като Русия изтегля офицерските си кадри от нашата войска, „Шуми Марица” се превръща фактически в български държавен химн. Така обикновената войнишка песен, спонтанно обикната от целия ни народ, бива утвърдена от самия него за държавен национален химн на България.

Текстът на „Шуми Марица” се е изпълнявал точно както е написан от Никола Живков до Балканската война. През ноември 1912 г. народният поет Иван Вазов, преценявайки добре ролята, която един национален химн може да изиграе в битието на своя народ, преработва и облагородява текста. От многобройните по-късни разработки на музиката на „Шуми Марица” най-популярна и официално възприета си остава аранжировката на Добри Христов от 1913 г. За автори на „Шуми Марица” в наши дни следователно се налага да бъдат приети: за текста – Никола Живков и Иван Вазов; за музиката – Никола Живков и Добри Христов.

ШУМИ МАРИЦА

Шуми Марица
Окървавена.
Плаче вдовица
Люто ранена.

Марш, марш,
С генерала наш.
В бой да летим,
Враг да победим.

Български чеда,
Цял свят ги гледа.
Хай към победа
Славна да вървим.

Млади и знойни,
Към вихрите бойни,
Ний сме достойни
Лаври да берем.

Лъвът балкански,
В бой великански
С орди душмански
Води ни крилат.

Ний сме народа
За чест, свобода,
За мила рода,
Който знай да мре!

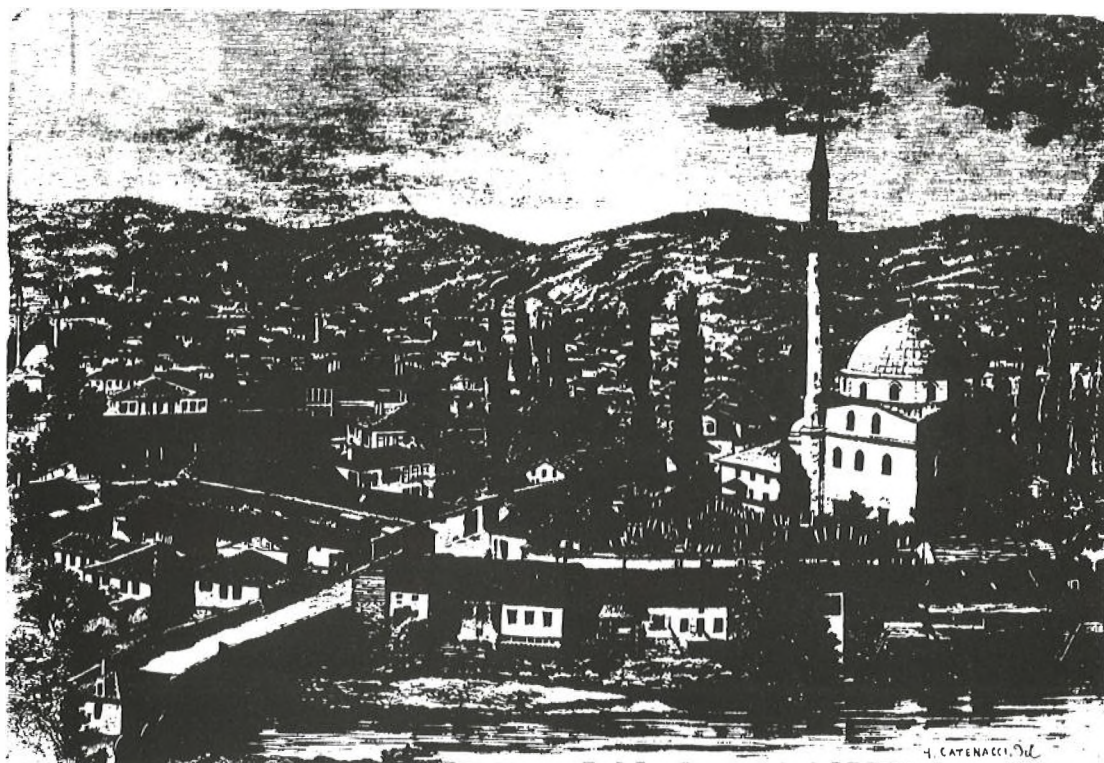
Популярната българска песен е била преведена на унгарски език и през 40-те години е включена в сборник с химните на страните по света. Неин преводач е големият поет Ласло Наги.

ZÚG A MARICA

Zúg a Marica, mérges a sodra,
Véres a habja, szenved a haza.
Rajta, előre a harcba,
Győzni kell, győzni, tűzön-vízen át!

Ne legyünk gyávák, győzelem vár ránk.
Bolgárok minket figyel a világ!
Rajta, előre a harcba,
Győzni kell, győzni, tűzön-vízen át!

Új hajnal, ébredj, hozd el a békét
S légy szabad végre, te elnyomott nép!
Rajta, előre a harcba,
Győzni kell, győzni, tűzön-vízen át!

Списък на дарителите за паметника на Христо Ботев в Будапеща

Йордан Бочков • Петър Бочков • Венелин Коцев • Верка Живкова • Дора Кормош • Илия Маринов • Марин Караилюв • Марин Симеонов • Недко Ценов • Николай Велков • Огнян Кожухаров • Петър Петров • Светла Кьосева • Тошо Дончев • Ценко Живков • Българско местно самоуправление в град Пейч • Български културен институт • Адриана Петкова Пападопулос • Анка Владова • Ангел Симеонов • Веселин Филев • Владимир Енчев • Георги Добрев • Георги Иринков • Георги Кушев • Димитър Кушев • Димитър Куцаров • Димитър Пантелеев • Димитър Цуцуманов • Иван Каназирев • Иван Керязов • Иван Шумов • Костадин Куцаров • Кънчо Гърдев • д-р Мария Николаева и Миклош Мажаров • Митрополит Симеон • Никифор Кушев • Никола Кушев • Петър Лисичков • Росица Пенкова • София Фратер • Стоян Енчев • Тодор Енчев • Христо Дачев • Христо Марков • Марин Иванов • Димитър Кадийски • Йончо Годоранов • Матей Годоранов • Моника Тютюнкова • Никола Тодоранов • Василка Даракчиева • Александър Марков • Бойка Ланджева • Иван Неймет • д-р Пеню Вълчев • Емил Димитров • Бела Данчо • Едит Дончева • Коста Ганчев • Стефка Сомова – Колтаине • Смяда Дачева • д-р Борислава Шнайдер • Янош Вълчев • Емилия Георгиева • Ирина Таскова • Надка Лозанова • Румяна Цанева

Hriszto Botev budapesti emlékművére adományozók névsora:

Bocskov Jordan • Bocskov Péter • Kocev Venelin • Zsivkova Verka
• Kormos Dóra • Marinov Ilija • Karailiev Marin • Szimeonov
Marin • Cenov Nedko • Velkov Nikolaj • Kozsuharov Ognjan •
Petrov Péter • Kjoszeva Szvetla • Doncsev Toso • Zsivkov Cenko •
Bolgár Önkormányzat – Pécs • Bolgár Kulturális Intézet •
Papadopoulosz Petkova Adriana • Vladova Anka • Szimeonov Angel
• Filev Veszelin • Encsev Vladimir • Dobreff György • Irinkov
Georgi • Kusev Georgi • Kusev Dimiter • Kucarov Dimiter •
Panteleev Dimiter • Czuczumanov Dimiter • Kanazirev Ivan •
Kerjazov Ivan • Sumov Ivan • Kucarov Kosztadin • Gardev
Kancso • Nikolaeva Maria dr. és Mazsaroff Miklós • Simeon
metropolita • Kusev Nikifor • Kusev Nikola • Liszicskov Petar •
Penkova Roszica • Fráter Szofia • Encsev Sztojan • Encsev Todor •
Dacsev Hriszto • Markov Hriszto • Ivanov Marin • Kadijszki
Dimiter • Todoranov Joncso • Todoranov Matej • Tyutyunkov
Mónika • Todoranov Nikola • Darakcsieva Vaszilka • Markov
Alexander • Landzseva Bojka • Német Iván • Dr. Valcsev Penjo •
Dimitrov Emil • Dancso Béla • Doncsev Edit • Gancsev Koszta •
Koltainé Szomova Sztefka • Dacseva Szmjada • dr. Schneider
Boriszlava • Valcsev János • Georgieva Emilia • Taszkova Irina •
Lozanova Nadka • Caneva Rumjana

Hriszto Botev emlékműve Budapesten

Az áprilisi fölkelés, s a bolgár nép nagy fia hőstettének 120. évfordulója alkalmából a Magyarországi Bolgárok Egyesülete, a Bolgár Országos Önkormányzat és a Fővárosi Bolgár Önkormányzat 1996. június 2-án Botev-szobrot állított a Bolgár Művelődési Otthon főbejáratánál. A következőkben Ognyan Kozsuharov, a szobor alkotójának a gondolatait közöljük:.

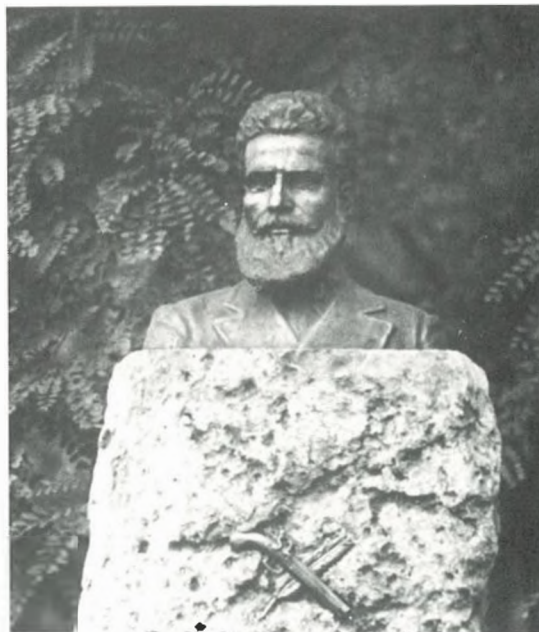
Örömmel tölt el, hogy a Botev-szobor szerencsés körülmények között született: nem egy személy vagy intézmény kért fel az elkészítésére, hanem a hazai bolgár kisebbség, mindenki szeretettel várta, civakodás körülötte nem volt. Az ilyesmi ritkaság számba megy, s ez különösen boldoggá tett munkám során.

Nagyszerűnek ítélem meg a kezdeményezést, hogy Botevnek szobrot állítsunk Budapesten, mert a költő lénye és költészete igazán földi s minden bolgár ember szívéhez közel áll. Ezért helyeztem hangsúlyt alkotóművészetének jelkép-értékére, szellemiségére, mely a bolgár újjászületés korának mint a szellemi folyamatosság s a nemzet megőrzésének lényegét is híven kifejezi.

Botev az utóbbi időben szerencsére nem tárgya politikai számításoknak és széljárásoknak, „piedesztálra” éppen most került, midőn már nem kívánják partizánnak kikiáltani s személye elfoglalhatja az őt megillető helyet Bulgária legkiválóbbjai között.

Ahogy most elnézem a szobrot, az az érzésem, mintha nem én alkotottam volna, s nem a minap. Úgy tűnik számomra, akárha évtizedek óta állna ott – nem is túlzottan modern, nem is klasszikus egészen.

Ognyan Kozsuharov

Tartalom

Hriszto Botev: Az én imádságom	3
Marko Szemov: Bolgár optimizmus	5
Georgi Rakovszki: Ártatlan bolgár, ki hazáját hõn szereti	9
Panajot Hitov: Utazásom a Sztara Planinában	14
Dobri Csintulov: Hol bujdokolsz?	18
Ljuben Karavelov: Gyönyörû vagy, ó én erdõm	19
Hriszto Botev: Forradalom – népi, haladéktalan, elszánt	20
Zahari Sztojanov: Panagjuriste	22
January McGahan: Levelek Bulgáriából	29
Ivan Vazov: Egy nemzet mãmora	34
Juhász Ferenc: Templom Bulgáriában	36
Ivan Hadzijszki: Az áprilisi felkelés és Benkovszki	39
Szondi György: Tanított. Okultam (interjú)	44

A Magyarországi Bolgárok Egyesületének kiadványa

Felelõs kiadó: Irinkov Georgi

Megjelenik negyedévenként a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért

Közalapítvány támogatásával

A szerkesztõbizottság elnöke: Doncev Toso

Szerkesztõbizottság:

Kjoszeva Szvetla: felelõs szerkesztõ

Penkova Roszica, Petkova Adriana, Petrov Petar, Szimeonova Rajna, Szondi György

Lapterv: Kállói Judit

A borító Roszen Ruszev munkája

A szerkesztõség címe: 1097 Budapest, Vágóhíd u. 62., tel.: 216-1621

Egy szám ára: 120 Ft. Elõfizetés egy évre: 400 Ft

ISSN 1216-2590

HRISZTO BOTEV

Az én imádságom

Én Istenem, igaz Isten!
Nem te, ki a magasságban,
hanem te, ki itt laksz bennem,
szívem buzgó áramában...

Nem, kinek csuhás barátok,
zsiros papok esnek térdre,
s akit barom pravoszlávok
kerítenek gyertyafénybe.

Nem te, aki férfit és nőt
sárból csináltál, te Isten,
s cserbenhagytad mind a kettőt,
tengjenek csak rab-bilincsből.

Nem te Isten, ki fölkened
a cárt, pápát, pátriárkát,
s nyomorogni szétkergetted
véreimet, a sok árvát.

Nem te, ki a rabot inted,
hogy tűrjön csak, s könyörögjön,
aki rongyos híveidnek
reményt talál csak a földön.

Nem te, kinek örvén lopnak,
te üldözők üdvössége,
bálványa a bolondoknak,
elnyomóknak erőssége!

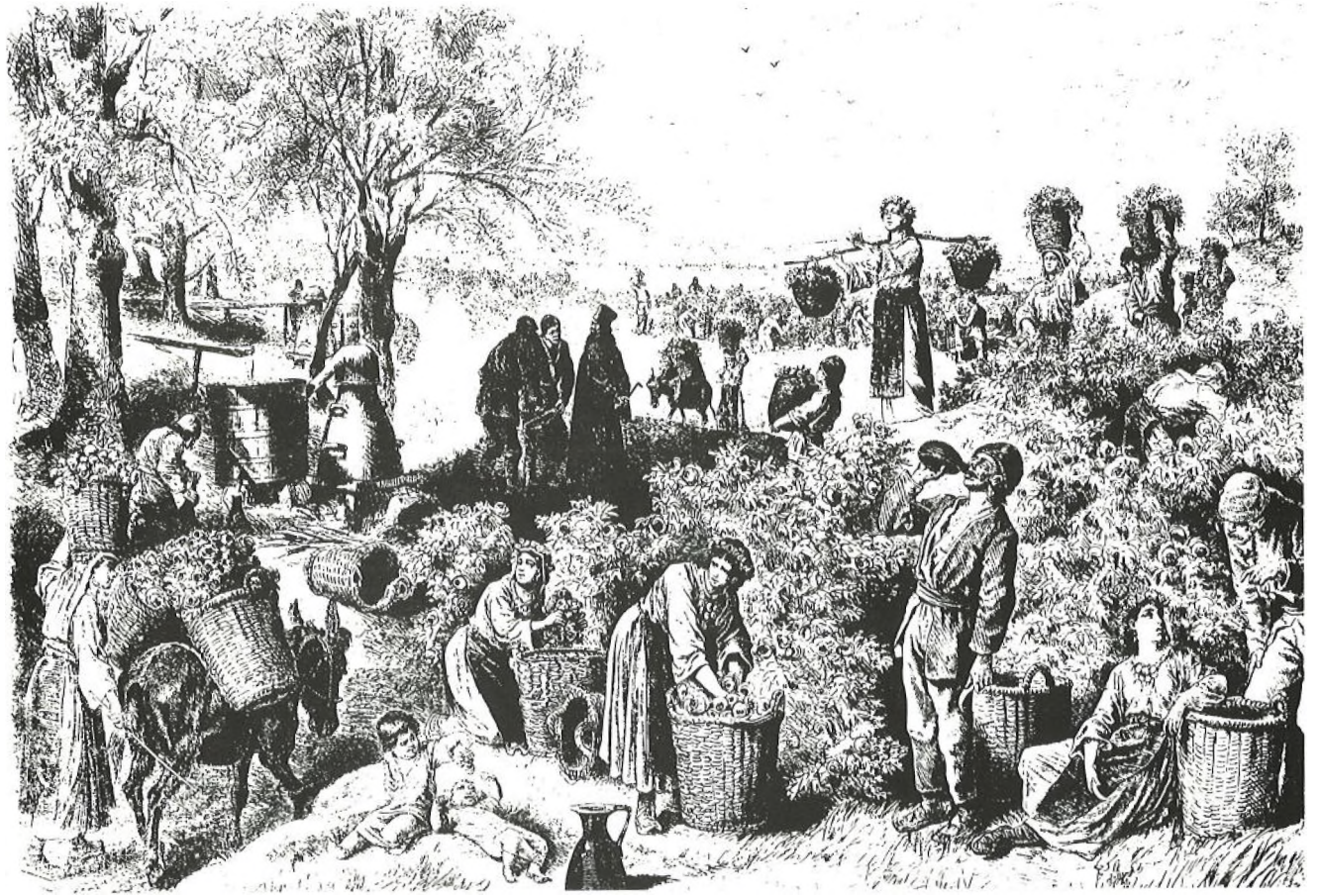
De te, Istene az észnek,
annak vértje, aki árva,
kinek napját mind a népek
megünneplik nemsokára.

A szabadság szent szerelmét
mindnyájunkban szítsd fel, Isten,
együtt küzdünk, vagy egyenként:
erőd mindig megsegítsen!

Karjaimat erősítsd meg,
s ha a népem talpra áll majd,
soraiban seregmennek
síromra is rátalálják!

Ne akard, hogy idegenben
hunyjon el a szívem lángja,
hangom ne itt csendesedjen,
mintha hullna pusztaságba!

Nagy László fordítása

Bolgár optimizmus

Minden népnek megvan a maga drámája. Minden népnek a saját Golgotája. Minden nép ismeri sötét oldalát, amelyre – ki többé, ki kevésbé – csak aggódó szívvel mer nézni. De minden népnek megvan a maga optimizmusa is.

Az optimizmus az a láthatatlan, nagy teljesítményű vezeték, amely kiállja az idő megpróbáltatásait, és végigvezeti a feszültséget, a szikrákat, melyektől egyszer majd felizzik a remény. A szétszaggatott szálak és rostok lassan, észrevétlenül erős kötélle fonódnak össze, mely megtartja gyökereinél a népet, s megóvjá a legfergetegesebb idők viharaitól. Hogy ki ne tépjék, el ne sodorják, nehogy az ember és a népek előtt tátongó szakadékokba hulljon.

Az optimizmus népünk mankótámasza, mellyel – sebesülten és megcsonkítva, törött kézzel és még inkább megtört lélekkel – átbotladozott a bataki templom udvarán a holttetemen, vergődött a perusticai emberirtáson, a trojani és a teteveni kunyhók között, a török igazságszolgáltatás tömlöcein.

A népet gyökereihez és hagyományaihoz erősítő kötél csak málik és meggyöngült. Keservek könnyei mosták, a rabság béklyói marták, vér áztatta, de kibírta, nem szakadt el. Hogy a csüggedés és a pusztulás országából egy egész nép a remény és a túlélés országába jusson a segítségével.

Mi több, mert befészkelte magát a nép lelkébe, megtalálta helyét az előnyök és fogyatékoságok mérlegén, ellensúlyozta a kritikus pillanatok – népünk optimizmusa megérdemli, hogy hálás pillantást vessünk rá, hogy gondos kezek felnyissák kincsesládait – hogy beletekintsünk, és gazdagságok egész birodalmát fedezzük fel benne, felemelkedéseket és fellendüléseket, összeomlásokat és mélybe zuhanásokat. Hogy érzelmek felhalmozódott hegyeit, titkok barlangjait, finom húrokat fedezzünk fel, amelyeket a sors feszített ki, hogy hol bús és elkeseredett sóhajtást csaljon ki belőle, hol a remény és az öröm derűs hangjait. Ez is, az is megvan a nép reménykedő lelkének rejtett zugai-ban. Lényünk örződött meg ott épségben, egészben – mi mindannyian.

Míg a hősiességben a lelkierő tükröződik, az

áruulásban – a lélek hanyatlása, a kitartásban – az akarat és a bölcsesség, az optimizmusban a nép életrealitása. Ez az a szerencsét hozó négylevelű here, az a titokzatos gyógyfű, amely, ha iszunk belőle, feléleszt, halhatatlanná tesz. . .

A bolgár optimizmus a távoli múltban gyökeredzik. Felfedezhetjük Aszparuh pogány mágiával, a vér rejtélyes misztikumával telt tekintetének ragyogásában, amely hatalmat ad a szemnek, erőt a kardnak és keménységet a csontoknak! Ez az optimizmus Aszparuh feláldozott lovának vérét is örzi, amellyel a nagy hadvezér seregét meghintette, hogy átvezesse a Dunán, a reménység hídján, mert ott, a túlparton, a hegyek árnyékában várta őket a győzelem. Találkozunk ezzel az optimizmussal a legkomorabb, sőt első pillantásra reménytelennek tűnő órákban, amikor I. Nikephorosz lecsatolja az övét, hogy helyet csináljon a finom falatoknak és boroknak, melyeket a bevett bolgár várak asztalán talált. Amikor ellenséges hordák tiporják az eljövendő férfiakat, az apák pedig körbezárják a hágókat és az utakat – hogy Nikephorosz koponyája hamarosan arany foglalatban csendüljön meg. Hogy megcsobbanjon a koponyában a bor, s benne tükröződjék a bolgár optimizmus konok ereje. A megkeresztelt nép énekén és szaván keresztül ér el hozzánk, a népén, mely egyre magabiztosabban írja be nevét a megbecsültek és elismertek közé, ami csak a legnagyobbaknak, a legerősebbeknek adatik meg. A bátorság bátorságot szül. Amint a kétségbeesés – kétségbeesést. Szomszédaink határai és területei – délen és nyugaton – hőkölnek csak Aszparuh vitézeinek léptére, ahogy az innenső földre ért, és meghajolnak lovaik patájának erejétől – kút fakadt fel lábuk nyomán.

A mi optimizmusunk visszafogott, türelmes. Leginkább arra a vékony balkáni fűre hasonlít, amely, bármit is tesz rá, mindig megtalálja a módját, hogy kibújjon és meglelje a napot. A fellendülések és büszke örömök után tudjuk, szédítő zuhanások évszázadai jönnek. És ott, a rabság sötétségében, a kiszúrt szemek homályában, egy nagy népi tragédia első jajdulásai között a kiszúrt szemek újra

látnak, hogy tudják, hogyan és merre induljanak, hogy feltámasszák a nemzeti emlékezetet, csüggedt emlékezetüket, az egykor büszke és erős nép hitvallását. A jobb kéz ereje a bajban méretik meg. A szem próbája a távolság. A bölcsessége az előre látás. Az optimizmus próbái a szerencsétlenség órái. Ha kiállja, van remény. Előbb vagy utóbb megzendítik a húrokat együtt, hogy ország és nép fölött a túlélés derűs hangjai széjjeláradjanak.

A török rabság a bolgár optimizmus leghatalmasabb próbája és legelkeseredettebb vizsgálója. Mint akkor, később is, a fasizmus elleni harcban, azt látjuk, hogy optimizmusunk széthasad, két nyomon indul el. Az egyik – a békebeli – különbségeivel és magyarázataival, a másik pedig – a forradalmi! Más fohászokkal, más húrokkal, melyek reményt ébresztenek, megkeményítik az érzéseket, hogy talpra állítsák a csüggedteket, hogy erejüket a lázadás tüze hevítse. Optimizmusunknak mindenkor saját vetületet ad, mindegyik ráveti árnyékát. Abból, hogy miben reménykedett a nép, megítélhetjük lelki felindulásait, bölcsődalait, örömről és boldogságról vallott elképzeléseit.

Óriási dolog egy nép optimizmusa. Mindent felölelő, titkolt és meghitt. A féltett nép lelkének rejteke. A legdrágább dolgok őre, amelyekhez a nép történelme folyamán hozzájutott. Ugyanakkor az optimizmus puskaporos hordó, amely mikor meggyullad és felrobban, utat nyit az elnyomott szenvedélyeknek és elemi erőknek, a letiport akarat lázadásának. A forradalom mindig az optimizmus tárt kapuja. S koronája. Fáklya az úton, amelyen a hagyomány béklyóiból vagy az idegen hatalom vészjósló tivornyájából kiszabadult lélek elindul!...

Ha távoli és közelebbi múltunk gyomos szakadéka között optimizmusunk útját ebből a szempontból keressük meg, meglátjuk, merre bujkált és rejtőzködött a nép lelke, hol húzta meg magát, hol lapult meg, milyen lyukakon és réseken át leste, merre megy az ellenség, hol vakognak a flinták, hol forog a buzogány. Nézte és csak rejtőzködött, hogy mindent pontosan számba véve gondos tervet készítsen: mit is kövessen.

Ha ebből a szempontból gondoljuk át történelmünket, olyan dolgokat tárunk fel, melyek fennmaradtak, álcaleplekkel lefedve megőrződtek, hogy gonosz szemek el ne jussanak hozzájuk, ellenséges kés ne nyúljon feléjük. Népünk optimizmusát lényegén érteni annyi, mint lelkébe jutni be. És bár-mikor tárjuk is fel az optimizmus sajátosságait, a legbolgárabb küzdelem – a nép lelkének fennmaradásaért folytatott harc sajátosságaira és jellemzőire bukkanunk. Annak a léleknek a tulajdonságaira, amelyről népünk úgy mondja, köröm alatt bújik meg, oly csenevész már. Ezzel tett revolúciót a legkomolyabb történelmhez, amellyel az emberiség egyetlen reménységébe mi is beírtuk magunkat.

E diadalmas történetben megcsendült a bolgár optimizmus acélja. Türelme és bölcsessége. A nép csupán néhány szóval elmondta önmagáról azt az igazságot, amelyet kötetnyi irománnyal és szóhegyekkel sem lehetett volna találóbban és hívebben kifejezni. Ez a történet nem tegnap kezdődött. Nem félszázados, hanem bizony igen öreg – nemcsak hogy éveinek, de évszázadainak számát se tudja. És még valami rejlik optimizmusunkban – apáról fiúra száll. Történelmünk minden súlyos szerencsétlensége és puszkaporos perce magában hordozza tanulságát és következményeit. Hogy feledésbe ne merüljenek ezek a bizonyosságok, hogy emlékezzenek rá, milyen volt régen, ha új viharok porral és hamuval temetik be az emlékezetet és a múltat – a nép azt mondja: „Véssük emlékezetünkbe és szívünkbe!” S amely nép emlékezetébe és szívébe vési a múlt tanulságait – nem fél sem a rabságtól, sem a sors csapásaitól. Milyen helyesen éreztek rá hajdani apáink és dédapáink a túlélés egyik leghatásosabb szerére – a népemlékezet hatalmas erejére. Ahol van népemlékezet, van nemzeti érzés is. És megvan az az „élni akarás” is, amely lánggra lobbantja a puszkaport és a szabadság kivívására irányítja az erőket...

Így őseink maguk jutottak el ahhoz a józan, üdvözítő felismeréshez, hogy nemzeti jellegük lelki szükségletük legyen, hogy óvják nemzeti sajátosságait, nehogy feledésbe merüljenek, ne hagyják, hogy idegen számítások és érdekek forgószele tomboljon felettük, nehogy gyökerestül kitépjk, mert annak hajszálygyökerei táplálják testileg és lelkileg a nemzeti érzést és magát a nemzeti létet is. Legújabbkori történelmünkben nem egy rituáléteremtő, a nemzeti lét nem egy teoretikusa, nem egy mandzsettás férfiú próbálta meg elszakítani népünket gyökereitől, kísérte meg absztrakt, félreértett emberi egyetemességekben oldani fel nemzeti érzésünket, bölcsőnk vánkását, melyen népünk felcseperedett, valamilyen előregyártott, szabvány fekvőhellyel akarta kicserélni, melyet más népekre szabtak, s csak töri és nyomja a bolgár ember derekát, ráadásul megfosztja a csombor s más fűszer illatától, melyekkel csak a bolgárok ízesítik paszulyukat. Erkölcünk, szokásaink, népünk életmódjának ijesztő „internacionalizálása” mögött – hol szellemi döntésekben, hol direkt adminisztratív intézkedésekben – fenyegetően ott leselkedik nemzeti jellegünk nihilizációjának, pusztulásának és megsemmisülésének a veszélye. Sok szertartásunk és szokásunk, nyelvünk és gondolkodásunk más országok és népek képzeletbeli átlagának szokásaihoz, bürokratikus nyelvéhez és gondolkodásmódjához igazodott. Ezek a tünetek először az irodalomban jelentek meg, ahol a hőskről hosszú évtizedekig sem nevükből, sem viselkedésükből, sem cselekedeteikből nem volt könnyű származásukat, nemzeti hovatar-

tozásukat megállapítani. Százával vannak regényeink, tucatjával filmjeink és színpadi előadásaink, melyekben, ha kicseréljük a szereplők nevét, a színhelyet, könnyűszerrel kiadhatóak vagy színre vihetőek lennének egy sor más országban, természetesen csak ha azok kiadói, színpadjai elfogadnák ezeket a gyökereincs és talajtalan, absztrakt teremtményeket... Ez magyarázza és igazolja riadalmunkat és döbbenetünket, amellyel az utóbbi időben magunkba nézünk, mintha új veszélyt éreznénk, amely öntörvényű létünk fennmaradását fenyegeti, sőt megkockáztatjuk, hogy túlzásokba esünk, mikor bölcsőnk vánkosságának pihéit keressük, hogy összegyűjtve elrejtjük, és tekintetünk ismét visszatevedjen oda, ahonnan öregapánk pipafüstje száll, ahol öreg szülőnk kockacukorért bő szoknyája zsebébe nyúl mélyen, ahol anyánk keze a munkától kerges, ahol bánattól és szenvedéstől kisírt szemüket keressük. Lehet, hogy elragad minket a múltba nézés hevülete, lehet, hogy túlzottak a nosztalgikus hangok, lehet, hogy határozásaink naivak, de szükségünk van rájuk, hogy el ne szakadjunk gyökereinktől, hogy el ne sodorjon a szél – minket, a semmilyeneket, a személyteleneket, a nevenincseket, a létefosztott „internacionalistákat”, akik ebben a nyomorék, élettelen formájukban semmiféle igazi internacionalizmusban már nem kellene.

De térjünk vissza a múlthoz! Nem minden múltbéli séta fárasztó és hiábavaló...

Elmúltak a büszke, fenséges évtizedek. Elmúltak a nagy századok, vége lett az ezüst korának. Rozsda már már mindent. A bizánci rabság nem egyszerűen egy gyenge állam meghódítása egy erősebb által. A bizánciak lelkében évtizedek és századok alatt felhalmozódott gyűlölet gátlástalan feltörése is. Nincs még egy ily módon kiagyalt és végrehajtott barbárság, mint egy teljes hadsereg megvakítása. Botorkálj hát ebben a jajgató vakságban – élj a reménnyel, hogy néped hamarosan visszanyeri látását. Botorkálj csak az optimizmusra és a hitre támaszkodva, amikor az egyiket is, a másikat is prűszkölő lovak patája és kiszűrt szemüek lába tiporja.

Nem, a remény nincs eltemetve. A fény kihuny a szemekben, de megmaradt a lelkekben. A nép optimizmusa olyan, mint a főnixmadár. Dúlás és tűzvész helyéről, mint Isten lelke, kimenekül. A fény kihuny a szemekben, de megmarad a könyvekben. A nép hite a megpróbáltatások idején ott rejtőzik azokban a betűjelekben, amelyekből Cirill és Metód megalkotta a szláv írást, az pedig tovább élt a két könyvmásoló-iskolában – Preszlavban és Ohridban. A fegyverek ugyan a sárban, a remény azonban él. Hogy hatalmas, sosem sejtett tetteket hajtson végre, olyanokat, amelyek élén büszke bolgár daliák állnak – Petar Deljan, Aszen és Petar... Mint

éjjeli rabláskor szertegurult aranyak, a rabigába hajtott Bulgária geográfiai térképén úgy széjjelszóródott nép optimizmusa – magához tér még... Mert most is, és később, ha lelkivilágunk rejtett finomságait nézzük, nem kerülheti el figyelmünket, hogy a rabság és a megpróbáltatások katalizálják és megduplázzák erejét. Amikor eljön a felkelések ideje, vér is háromszor annyi születik, és háromszor erősebb lesz, hogy legyen, mi elfolyék a harcban, és legyen, mi megmaradjon. Népünk reményének e sajátosságát más esetekben is felfedezhetjük. Nem véletlen, hogy maga Bolgárölő Baszileiosz is visszahőköl ez előtt a népi főnix előtt, és jövőbe látóan így szól: „Ha valaha felkelnek a bolgárok, ne gondoljátok, hogy megfékeztek őket, míg az egész országot le nem kaszaboltátok.”

Mégsem lett igaza Baszileiosznak! Mások is megpróbálják karddal megfékezni és véres lepellet beborítani. De mégis vannak bolgárok ezen a földön. A kard pengéje alól is feltámadnak, a véres lepellet alatt is kisarjad a mag.

Mint ahogy maga a nép énekli meg el nem homályosult hitvallását Ivajlóról és Kosztadin cárról szóló dalában. Láncra verik Ivajlót. S karddal átdöfik. Végül kemencébe vetik és három napig égetik. És mikor kinyitják ajtaját, hogy csontjait kivegyék, – azt látják, hogy „él és semmi baja – asztalnál ül és könyvet ír”...

Két dolog döbbsent meg bennünket ebben a dalban, melyet azért énekelnek és testálnak nagyanyák unokákra és azok unokáira, hogy „eszükbe és szívükbe vessék” – attól kezdve máig. Először is – kemencében elégetni, karddal átdöfni, láncra verni nem lehet, ami a népből jön és a népé... Erősebb a bilincsnél, a szurornynál, a tűznél is. Másodszor pedig – e nép hite a könyvvel egy. Hány népnek, engedtessek meg nekünk a szerénytelenség, van ilyen metaforája töretlen és hatalmas optimizmusára... Az izzó érzés forróbb a vérnél is, s leghevesebb a második – a török rabság századaiban. Már említettük, hogy a bolgár jellem erejének egyik legvitathatatlanabb megnyilvánulása a rabsághoz való viszonyulása. Fél évezred alatt Bulgáriában száz – kisebb vagy nagyobb – lázadás tört ki. Ebben az esetben nem a mérték a fontos. Nem annyira az elsütött puskák száma és a meggyújtott lőpor mennyisége számít. Az a száz erőfeszítés a fontos, mellyel az izmok megpróbálták elszakítani a mellett szorító köteleket. Minden ötödik évben itt vagy ott vér áztatta a lázadók ingét. Népi optimizmusunk vérzivatarokban is fennmaradt. Népünk hite a halhatatlanságban olyan, mint az áldozási kenyérfalat. Csak hogy bor helyett a remény kenyérdarabkáját a nép vérebe mártják.

Juhász Anna fordítása

Ártatlan bolgár, ki hazáját hön szereti

... A tél kemény volt, hóföretteg támadt akkornap, ahogy előbbem mondtam, útjuk így igen komisz s keserves volt, a lovak lépésenként belemerültek, el-el süllyedtek a frissen szakadt mély hóban, úgy-hogy reggeltől egészen sötét estig tartott az út Kipilovo faluig – négy órás járás Koteltől északnyugatra – a tirnovói úton, s csak két nap múlva jutottak el Veliko Tirnovóba, hol Szadik bej, a helybéli városparancsnok váratlan kiváló vendégszeretetet tanúsított Rakovszki iránt, tudatván néki Szaid pasa rendelését egynéhány különös, jó gondolata miatt, ezért másodnap két emberének megparancsolta, kísérik őt Ruszcsukba, akárha maga volna, ahogy következett is ez ötnapos útján Ruszcsukba – kísérik néki megadták a tiszteletet, s mindennemű szükséges nyugalmát. A tirnovói püspök azonban, a rágalmazásnak e hírneves értője, Neofit, a szodomita görög eljött a parancsnok házába, hol éjszakára Rakovszki megszállott, hogy láthassa ártatlan áldozatát, és ármányos görög szíve gyönyörét lelje benne utálatosan. Délben értek Ruszcsukba, betértek egy vendégfogadóba, honnan egy kurta ebédelés után indultak, és őfensége, a dunai hadvezér, a tatár Szaid pasa elé járultak, ki is zord tekintettel és barbár hangon kérdezte Rakovszkit, hová való és mért visel európai öltözetet. Ő neki megfelelt:

– Kotel faluból vagyok, s mert Európában éltem és mert oda megyek újból, hordok európai ruhát. Majd a pasa:

– Rágalmazóid vannak.

Rakovszki pedig néki megfelelt:

– Fenséged tanácsot hívhat egybe, s uralkodó azért állított ide, hogy a birodalom e részén a jót és a rosszat kiderítsed, s mindenkinek megadd, mi illeti. Parancsold meg, hogy idejöjjenek rágalmazóim, hogy bírói széked elé járuljunk. Én ártatlan vagyok azonban, miről fenséged is meggyőződhet majd.

Míg Rakovszki e szókat mondta, a pasa barbár hangon és rémisztő tekintettel adott parancsot, és intett fejével a fegyveres pandúroknak, mire őt, akár egy hajdutot a fenevad dühével egy föld alatti sötét szobába vonszolták, s egymagát oda bezárták,

eztán némi vártatva lábára vastag vasláncot vertek, mely karikával a falhoz volt kötözve. És megtiltották szigorúan senki fia keresztény közelébe ne kerüljön. Tizennyolc nap telt el e nyirkos föld alatti lyukban így a legnagyobb hideg téli fagyban. Ily helyzetben örökkön sötétben és tűz nélkül kellett tengődni kevéske kis száraz fekete kenyéren és vízen, mit huszonnégy órában egyszer vetett elébe a résen át, akár egy kutyának a porkoláb.

A tizenkilencedik napon súlyos kulcsok csördültek az ajtóban. Kinyílt az ajtó, ott álltak fegyveresen igen sokan, kiáltott a porkoláb Rakovszkinak, keljen és jöjjön ki. A parancsnok udvarán útra készen lovak voltak, és a szegény öreg Sztojko, kit ezenmód hurcoltak el szintén, s hozták Ruszcsukba vasra verve, a lovaknál állott. A porkoláb levette Georgi lábáról a nehéz láncokat, s helyébe a ló béklyójához hasonlót rakott. Tömerdek török ember lepte el az udvart. A tornácsarnok feketéllett az írkoktól, kik eljöttek szobáikból, a pasa szolgálai, poroszlók, örök, s nézték e látványt és káromkodtak hevesen, mintha valamely kivételes várat foglaltak volna el az oroszoktól.

Útra készülődtek a lovak. A fegyveres lovasok egy része Sztojkot s fiát kísérte vasra verve Carigrádba. Kemény parancsuk volt, nem csupán hogy valaki keresztény lélekkel szót ne váltsanak, de még apa s fiú között se legyen bolgár beszéd. Parancsnok házától parancsnok házáig, tömlőcből tömlőcbe vigyék Carigrádig, melyre híven vigyáztak is a lovasok. Akárki elképzelteti s elgondolhatja, milyen volt ez a végzetes út Ruszcsuktól Carigrádig – tizennyolc napon át.

A Boszporusz bal felén az európai paron Carigrádban hatalmas épület található egy halmon – Tophanának nevezik, mely alatt komor mély börtön rejlik, fényvilág be nem szürekedik oda sehonnan –, nyirkos és pusztasztendők óta, koponyák és ember csontok találhatóak benne szerteszórva. Hajdanvolt barbárabb időben a török országnagyok ottan titokban fojtottak és gyilkoltak, látni való, miként enémű szokásuk megvan ma is, beszélő állatemberek, mindenféle ártékony féreg tanyázott ez

átkozott démoni helyen. E pokoli, sötét föld alatti lyukba zárták Sztojko fiát, Georgi Rakovszkit, és hajóhorgony vasláncának rozsdás és vastag darabjaival bilincseltek meg, mintha örök szenvedésre. Szabadságtól és égi fénytől fosztva, nemesen érző szív ezt ritkán s keservvel tűrheti.

Emésztő, fekete ártó gondolat szorította józan s vakmerő szívét. Végso csüggedés lepte el hatalmasan a szabadság minden reményét. E szüntelen senyvedés könnyű, édes gyógyítójának hitte a halált. A kétely, mi idős atyja sorsát illette, kiről híre nem volt semmiféle, s kiről úgy képzelte, állapota egy az övével, még nagyobb nyugtalanságot hozott reá. Ádáz szenvedéseit csak sokszorozta a porkoláb, ki rémisztő s orcátlan haramia volt, s nem felelt sosem kérlelő kérdésére, mely apját tudakolta, de véres szemekkel belökte, s bezárta a tömlőc nehéz vasajtáját, két nap vagy három nap kevéske fekete kenyeret s vizet adott néki.

„Ő mindenható teremő, tied a jámbor kegyesség s a gondviselés az emberek iránt, s tudod titkolt dolgaikat! Érdeme szerint jutalmaz mindenkit...” – fohászzkodott gyakran megkönnyebbülésre a szegény Rakovszki. Végso elkeseredésében az ember természetesen vigaszadó menedéket szívesen a mindenható lényben, Istenben lel.

Hat teljes hónap telt el így e keserő állapotban. A hetedik folytán, éjnek idején az ajtó erős rántással kitárult, fény villant szegény Rakovszki szemében, elsötétült körötte minden e váratlan és régóta oly áhított vidám látványtól. Öröm és bánat támadt csüggedt szívében egyszerre, testének ereje forgóiban, tagjainak zsibbadott, s mint erős méregtől kába, testének tétova mozdításával küszködött, hogy fölálljon. A fegyveres pandúrok övezte porkoláb, akár egy éjjeli kuvik, szörnyű hangon kiáltotta Rakovszkinak, kövesse. „Haj, Rakovszki – mondotta magában szegény -, megölnek téged is itt ezek az embergyilkolók, ahogy mennyi más szegényt megöltek, kiknek koponyáját s csontjait szertehányva a föld alatt itt láthatod. Elérkezett a vég, szerencsétlen anyám s húgaim – ki vigasztalja majd őket! Ki segél nekik ama vérszívó héják között, kik szüntelen gonosszággal törekednek e családot a föld színéről eltörölni” Gyertyával elől ment a porkoláb. Szegény Rakovszkit két oldalán markos pandúrok tartották szorítva, mások előtte haladtak, mások követtek, s vitték némán.

A főnnebb mondott tömlőclyuk fölött épület magasodott, fenséges, ódon alkotmány. Széles terem találdott benne, szépséges egyiptomi gyékénnyel fődve. Boltozatát e teremnek arany s – ázsiai módra – mindenféle szín ékesítette. Szép kristálylámpák világították meg összes falát. Közepére hosszú asztal helyzetetett igen becses terítővel letakarva, körben a székeken méltóságteljesen török országnagyok ültek európai módra öfensége M.

Al. pasa gubernátor, Abdul Medzsid szultán sógorának elnökletével; az átellenes oldalon Carigrád részei: *Pera* és *Galata*; e titokzatos éjjeli ítélőszéket néhány fehér s zöld turbános hittudós hadfi tarkította; az asztalon levelek, naplók, kalamárisok, pennák, könyvek magasodtak a széken. Drágakövekkel, briliánssal ékes hosszú köris- és cseresznyefa pipaszárazakat hordoztak körbe gyönyörű, dalia ifjak, melyekkel az éjjeli bírák keleti pompázattal füstöt eregettek. Aranyfedeles, fehér csészékből feketelé kávét s drágakövekkel rakott ékszeres aranyló kristálypoharakból különféle édes nedűt ittak, kettős örség vigyázta körben ezt a fényben áradó termet.

Kitárták a strázsák az ajtót, s a főnnebb mondott módon bevezették, akárha sírból hozták volna Rakovszkit – súlyos vaskéklyóival. Félénk pillantást vetett feléje mindenki, s mikor a szolgálk szétszéledtek, s elrendeltetett, hogy az ajtót bezárják, s be ne bocsássanak senkit, míg odabentről meg nem parancsolják, hogy beléphet, Rakovszkit az asztal végén egy székhöz tessékelték leülni. Testének illetlen mozdulásával, barbár göggel s dühös szívvel és villámló szemmel az elnök kezdetét adta az ártatlan ítélkezésnek ez utóbbi kérdéssel:

– Ismersz engem ugye, s tudod te, kalmár, ki vagyok? Tudod-e, hogy mindent megtehetek az emberrel – megölöm, lenyakazom, fölakasztom, megfojtom s mindétig tömlőcbe vetem? Ki karmaim közé kerül, ki nem szabadítja onnét senki. Ismeretes előttünk, mit műveltél, minden, add elő magad is nyíltan.

Rakovszki néki megfelelt:

– Ismerlek, kik vagytok, s tudom, hogy minden hatalom a tiétek. De emez állapotnál, melybe igazságtalanul s törvényt nem tisztelve juttattok irgalom nélkül, mi több rosszat tehettek még nekem? A pusztá élet maradt már csak elgyötört testemben kegyetlen kínzásaitoktól, kik meg nem faggatva először vétkemet, s csak elítéltek, engem keményen lazsnakoltatok? Bűnomet átadom Istennek hálával, ti azonban, kik testem ártatlan s igazságtalan gyilkoljátok, Isten előtt adjatok számot. Ha igazak könyveitek s a Korán, mely azt mondja, a lélek halhatatlan, s van második föltámadás a halálban, és Isten ítélőszéke lészen majd bíránk, én ott akarom tudni igazamat mindőtöktől, kik e gyülekezetben most benne foglaltattok; a természet öléből én pedig utam erősen oda veszem. Mert ártatlan vagyok.

Oly megható és panaszos hangon mondta e szótak Rakovszki, hogy a fehér és zöld turbános élenállók fülében ez benne hangzott, s babonás és fanatikus szívük föltüzelt, hogy egyhangon mind és mozdulatokkal kimondták:

– Nem vállalunk mi semmit magunkra – a mi Koránunk igaz!

Hangját váltotta az elnök, s ily módon kezdte szavát:

– Urunk, a fényességes szultán igen könyörületes, s ki maga vallja be tévedését, kegyelmességből néki megbocsát, vagy mérsékelt büntetést ró ki rá rövid időre, ezért te mondd ki az igazat, s megadjuk néked a tisztességet, a szultán szolgálatába fogadunk, csupán az igazad mondjad, mivel mi biztos tanúsággal tudunk mindent.

Rakovszki megfelelt:

– Mikor mindent tudtok, miért kérdeztek? Büntessetek meg, úgy, ahogy elő van írva. Én azonban ártatlan vagyok, senki fiának rosszat nem tettem. Mondjátok meg ti, mit cselekedtem, mi bűnért ítélték el, hogy megfeleljek nektek apróra, ha öltem, vagy rejtegettem, vagy hamis pénzt csináltam, vagy paráználkodtam, vagy hamisan tanúszkodtam, Vezessétek ide rágalmazóimat, mutassák elé alapos bizonyítékaikat. Akkor én készséggel magam írom alá az ily büntetést.

Felelt az elnök:

– Efféle dolgokról téged nem kérdezőnk, tudjuk, hogy ezekből egyet sem követtél el. De egy más nagyobb s fontosabb dologról kérdezőnk – azt mondd el nekünk.

– Nem tudom, mit kérdeztek, hogy mondanám – felelte Rakovszki.

Akkor elsőnek Emil efendi, a Magas Porta dragománja emelte föl tekintetét, ki az elnökhöz közel egy könyvbe jegyezte a szókat, s mondta Rakovszkinak török nyelven:

– Politikai dolgokról kérdezlek, arról adj számot.

Rakovszki válaszolt:

– A politika, hogy micsoda, én nem tudom, s nem értem, mit kérdeztek. *Tudom, hogy a politika bök, mit a franciák egymás közt váltanak*, különösen a nők, hajlongással kalapjuk emelik, s hízelgő édes, képmutató szókkal üdvözlük őket, ezt nevezik politesse-nek. Én azonban amikor Franciaországban jártam, szégyelltem magam asszonymak emelni kalapot, meg hogy testem hajlongassam. Férfiúi önérzetem csorbította ez a bonyolult és haszontalan dolog.

Csúfondárosan összenéztek az élenjárók, s loppal nevetni kezdtek. Az elnök pedig bős haraggal, amint kicsinyt székéről fölemelkedett. akárha szabályával akarta volna kettészelni azon forrón, Rakovszkinak ezeket szólotta:

– Álnok ember vagy, s én téged megbüntetek... megöllek... ellensége vagy a szultánnak, elgondoltad, hogy birodalmunkat cserbenhagyd, mondd az igazat... mit forgatod a szemed erre-arra... nem ismersz-e vajon, hogy ki vagyok... mondd tüstént!

Válaszolt Rakovszki:

– Soha nem gondoltam rosszat tenni a birodalomnak, s ti, kik ezzel rágalmaztok, tárgyi bizonyítékot mutassatok – tálaljátok elém a tettem, elegendem van valóban, hogy ti fő-fő és magas rangú tisztség-

viselők, kiktől a szultán egyeduralma függ ma, anélkül, hogy az igazságnak utánajárnátok, és alapos oknak is híjával, hogy bős haraggal s dühvel viseltessetek egy szerencsétlen hű alattvalótokkal! Miféle írásbeli bizonytságot őriztek erről? Milyen harci készülődést értetek tetten? Mennyi fegyverre bukkantatok? Mennyi lovasom s gyalogosom volt kéznél éjjel-nappal? Mért rágalmaztok ezzel? Szégyen ez rátok, hogy okot adjatok hű alattvalóitok hogy elmeneküljenek, elhidegüljenek tőletek. Ti ahelyett, hogy törvényes igazságszolgáltatást adnátok nekik, s melegséget táplálnátok bennük, hogy közelebb kerülnének hozzátok, ellenkező hajlandóságra buzdítjátok őket magatok. Ti okoztátok, hogy idegen országokba menekülnek, s annak lesznek inkább alattvalói – az erőszak elől hön szeretett hazájából is elmenekül mindenki. Igaz, minden államnak kell hogy legyenek besúgói – spionjai – mindenre. De ha hamisan rágalmaznak valaki alattvalót, ez országlóknak megbüntetniök kellene őket e hamis rágalmazásért, s nem pedig határtalan hatalmat adni nekik, s bízni bennük mindenben behunytt szemmel, mit csak részrehajlón azok elébe adnak.

– De ha igazad van s ártatlan vagy, mért hoztad ide? – felelte rá az elnök.

– Ti miért rendeltétek, hogy ide küldjenek, mondjátok – szólott Rakovszki –, mi okból, tettétek ezt?

Arany kis kolompot csöngetett erre az elnök, ott volt előtte. Megnyílt az ajtó, és parancs adatott a strázsáknak s az embergyilkos porkolábnak, vezesék Rakovszkit ismét pokolbéli helyére, hová bezárták, s újból örök sötétségben hagyták. A kevéssel korábban megesett dolgok álombéli látomásnak tetszettek előtte. Mostani helyét az alig előbbeni ázsiai módra díszes, pompában fénylő teremmel mérte össze. Az elnök vadállati rémítségétése, magas rangjának barbár fitogtatása, az esztelen kérdések. Ily gondolások igencsak foglalkoztatták szegényt, s elkövetkezendő sorsának bizonytalansága, minden tagját halálos gémberedés töltötte el, s lelkében az érző erőknél fogatkozása.

Másnap este, éjszaka egy más közeli föld alatti tömlőcből, akár síri nyughelyről ugyanily mód elővezették holtra váltan szegény öreg Sztojkit is, s bétuszkolták az újból összegyűlt előző éjjeli gyülekezet elé ugyanabba a terembe – nehéz és rozsdás vas kötözte. A fondor elnök az ülést a következő módon kezdte:

– Öreg, előttünk ismeretes minden töviről hegyire, mit műveltél, s mit a fiad. Előadott mindent a te fiad, mondd el hát te is az igazat, öregségedre már ne gyötörjünk. Öregember vagy s őszinte, mondd egyenesen. Mi meg szabadon bocsátunk téged.

E hízelgő szóra Sztojko megfelelt:

– Nem tudok semmit arról, mit kérdeztek. Ha az én fiam tudatott valamit veletek, szent esküvel fogadom itt előttetek, hogy magam leszek gyilkosa, amint elébem adjátok bűnének alapos és tárgyi bizonyítékát, s én magam húzom majd meg akasztó kötelelem. Hanem ártatlanok vagyunk mi, én is, a fiam is. Vétkezik fenséged a mindenható Isten előtt, hogy ily szigorú s kegyetlen kínokkal kényszerít bennünket könyörületet sem téve az emberiségnek s öregségemnek.

Mondá az elnök haraggal:

– Álnok a fiad, s te még nagyobb álnok, hitetlen gyaur, mondd tüstént az igazat, vagy ha nem, megöllek.

Sztojko válaszolt:

– Nem vagyok hitetlen, mert hiszek a mindenható egy Istenben s éppen ezért nem könyörgök senkinek maroknyi véérért! Mihaszna ezentúl élnem, mikor vénségemre kipellengéreztetek. Milyen tünde remény édesíthetné meg jövődő életem? Talán a megtorló büntetés, mit jutalmul hű szolgálatomért fizettek? Teljes harminc esztendeig szolgáltam híven a hazát, s ez idő alatt tetteim tudhatók és ismeretesek seregnyi nép előtt, kérdezzétek Kotel lakóit s a környékes falvakat, nem csupán keresztények, de a szomszéd törökök is tudják – megbizonyosodtok majd az igazságban.

Erre az elnök:

– Honfitársaid rosszat írnak rólad.

S írásos rágalmozást mutatott.

Sztojko pedig mondá:

– Hamis megrovás ez, s ha van türelmetek, alaposan megbizonyítok nektek mindent, mi történt Kotelban, a mily csalárd okkal szóttek öten istentelen koteli csorbadzsik e hazug rágalmozást.

Engedélyt adott az elnök Sztojkonak, s ő elejétől végig elmesélte e balvégzetű mendemondát s következményeit. Figyelemmel hallgatták az összegyűltek mind, mit mond, s maguk között különféle szavakba merültek, majd némi hosszabb dévánkozás után, miközben mindenféle leveleket nézegettek Bulgáriából, Sztojko ottlétében ily szókkal hátróztak:

– Hallatlan... Mi mást kerestünk, de csak szóbeszédre meg népek közötti pörpatvarra találtunk,

mit a magas oszmán birodalomban annyira kedvelnek.

Sztojkohoz pedig így szólottak:

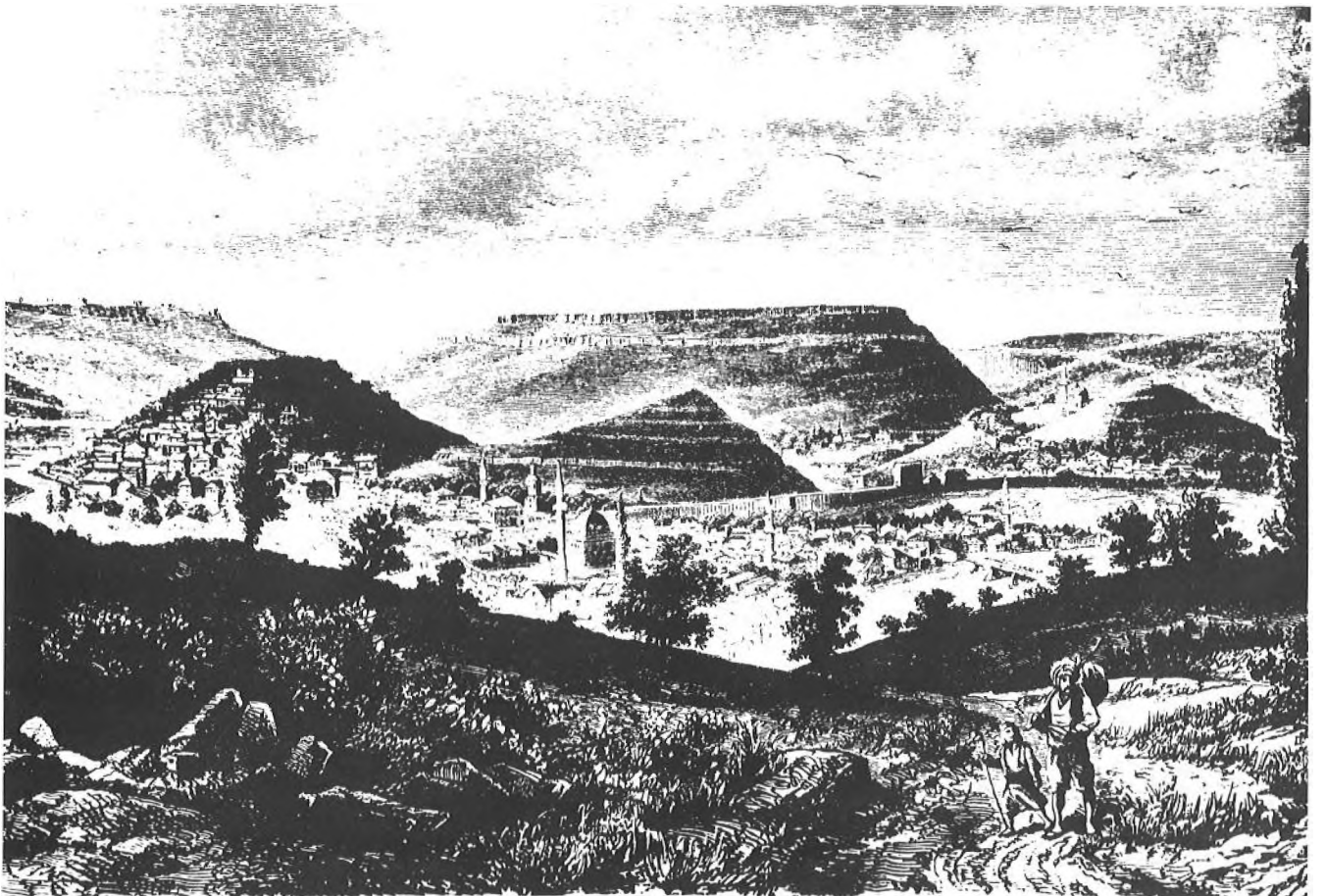
– Isten előtt adjanak számot, öreg, kik szenvedéseidnek okát adták.

S nyomban megparancsoltatott a foglárnak, szabadítsa meg Sztojkot a vastól, s vezesse egy tiszta szobába, ajtaját se csukja be, hanem legyen szabadsága az udvaron sétálnia néki, sőt a tophanai piacon, míg be nem számolnak írásban, bocsánatot kérve, az esetről a Magas Portánál, s míg teljes szabadulásához válasz nem érkezik.

Következő nap szegény Rakovszki, ki félholt aléltságából még nem ocsúdott, csak feküdt, akár egy hulla ugyanott, hol összerogyott, magán egy kegyetlen hideg kéz fogását érezte, mely magatehetetlen testéhez ért, mély aléltságából fölriadt, s reszketve pillantotta meg maga fölött az embergyilkos rút porkolábot, ki szólította, hogy keljen. Napfény világított be nappali messzi derengéssel e sötét, pusztá lyukba. Mint egy masina, tétova mozdulatokkal követte Rakovszki a foglárt, ki az udvarra vezette, s levette róla a vasbilincset, s vitte a szobába, mit apjának rendeltek, s otthagya őket magukra. Apa és fia álltak mozdulatlan, réveteg szemmel nézték egymást meglehetősen ideig, anélkül, hogy szót is szólhattak volna. Nem tudták, mily hosszan s mily illő szavakkal adjanak hálát a Mindenhatónak, ki annyi zord esemény után ily kegyes volt, őket élve ismét összehozta. Nézték egymás állapotát: szakálluk és csimbókjaik borzasak, övökig nőtt, arcuk halotté, mintha sírból ásták volna elő, körmük szégyenletesen hosszú lett, ruhájuk a föld alatti nyirkosságtól elrohadt s megzöldült a penésztől. A fiúi és apai szíves szeretet azonban türelmesnek mutatkozott szegényes állapotuk iránt, s kereste az újjászületést, a jobbulást – testük s lelkük elmesélte híven mindkettőjük különös szenvedéseit az időtől fogva, hogy egymástól elszakadtak – az ítélszék ígérete szerint, melynek valóságos jele volt e találkozásuk, félig szabadulásuk már – és várták örömmel a Magas Porta válaszüzenetét.

(részlet)

Szondi György fordítása

Utazásom a Sztara planinában

Fölkapaszkodtunk a Sztara Planinára s megállapodtunk egy helyütt, amit Bükkfasík pagonyinak vagy Cári forrásnak mondanak. Igen festői itt a táj. Úgy hiszem, itt kellett hogy legyen, ezen a helyen az a bolgár, ki e dalt:

*Hej, leveles, vadon erdő,
víz, hidegecske, szökellő...*

kitalálta. Nem vagyok tehetőségében lefestenem amaz érzéseket, mik szívemben honoltak, midőn e helyt tábort ütöttünk. Gondold el, olvasó, tavasz volt akkor, gondold el, a fákat fehér-zöld zsöngé levelecskék borították, gondold el, virágozott a szilva, az alma, a vackor, gondold el, tiszta volt, illatos és hűvös a levegő, s mindez az emberre oly gyöngéden hat, hogy hazáját, rabsorsú testvéreit, sőt ellenségeit is szeretni készíti. Hadd mondjam meg, olvasó, egyenesen, akkor én kész lettem volna még legádázabb ellenségeimet is keblemre ölelni, csupáncsak azt engedjék, miként nekem, úgy testvéreimnek, hogy szabadon s boldogan élhetnének s örvendeznének a természetben.

Emez érzéseim igen sok ideig persze nem tarthattak. A hegy lábánál volt egy bolgár falu, mely még a sziklát is képes volt bosszúra sarkallni. Félig romokban állt ez a falu, kifosztott, szegény, szerencsétlen. Még a kis fák is az udvarokon, azok is a „kövér árnyék” hú alattvalói voltak, mert lombjuk nem takarta be az udvart, s a senyvedő parasztnak nem vetett enyhádó árnyat. Kemény adót fizettek ők is, látszott ez jól. A házak fedele roskatag, rongyos, fekete, a parasztember elkínzott teste és megtört szíve alatta így nem lelhetett oltalmat sem az őszi esők, sem a téli fürgetegek elől.

Azok a bolgárok, kik a nagy utak közelségében laknak, sajnálatra méltók okkal, mert ott kiették a vagyonából a parasztot a török utazók, még a fülét is. Ki magának fogalmat akar alkotni, mi az, hogy rab és mi a rabnő, figyelmességgel nézzen csak meg egy bolgár parasztot s egy paraszttasszonyt, kik e falvakban élnek, ez elég, s ha nem forr lelke a háborgástól, ha bosszút nem akar állni azokon, kik az

emberi méltóságot így megalázzák, kik négy lábú állattá tették az embert, s kik megölték benne minden emberi érzést és minden emberi gondolatot, az maga sem ember. Hadd mondjam röviden: ki a török „finomságot” vagy a fanarióta „kánonjogot” nem átallja védelmébe venni, az csak vadállat, szív és lélek híján kell hogy legyen, benne semmi emberi sem lehet. A fanarióták papi sövege és a török husáng oly mértékben kiölte a bolgárságot a nép-ből, hogy emberi arcuk is elvesztették és géphez lettek hasonlatossá, mely csak hogy másokat lakasson, szánt és kapál.

Hagyjuk ezt azonban, inkább tekintsünk végig szerencsétlen hazánkon a Bükkfasík pagonytól. Idelátszik a Trákiai síkság, látni Burgaszt és Karnobatot, a Fekete-tenger is jól látszik. A Bolond Kamcsija, melynek Rakovo falunál van a forrása, Kotelhez közel, kígyóként tekereg s tündöklöklik a nap sugaratól, akár a gyémánt. A dombokat s a hegyeket, melyek e helytől keletre húzódnak, bükkerdők lepik. Délre innen magas hegy látszik, Sztidovo a neve. Ha nyugatnak fordulsz, ameddig a szem ellát, az Öreg-Balkánt látod egész Demir-kapiig (vagyis Vaskapuig, a bolgárok Vratniknak hívják), ez a hegy pedig seregyi csúcsból, dombból, meredélyből áll, ezért messziről akár egymásra borult felhők halmának gondolnád. Északnak tekintve az Oszmán-pazardzsiki járást látod, mely egy kis síkság, s e síkon szerteszórva sok-sok török és bolgár falut. Az első közülük, mely legjobban idelátszik, Ticsa vagy másképpen Csitak.

Fölkerekedtünk a pagonyból, lejjebb ereszkedtünk Szlivcn közelében, s azon helyt álltunk meg, mit Kusbunárnak mondanak (a bolgárok Madárkútnak nevezik). Majdhogynem egész Trákiát belátni e helyről. Meg kellett itt állapodnunk, hogy kiássuk az elmúlt nyáron földbe temetett fegyvereket, s szétosszuk a fiúk között. Mondjam röviden: ez a hely volt a mi fegyvertárunk.

Ugyanebben az időben Dobrudzsából megérkezett Georgi is, s hozta magával néhány jó emberét. Csináltunk belőlük egy kis csapatot, vojvodának újra Georgit választottuk. Örömtelibb volt egy ki-

csit számunkra az a nyár, mert volt rá módunk egy-két gonosz párát eltenni láb alól, akiktől annyit kesergett az egész szegénynép.

Ősz lett megint. Csapatunk Oláhországba készült átmenni újra, én és Sztoján azonban másban törtük a fejünk. Szentkeresztkor búcsút vettünk a társainktól, s megegyeztünk, hogy György napon gyűlünk egybe újból ugyanott, vagyis Madárkútnál.

Sztojannal mi úgy találtuk, hazánkban húzzuk ki a telet, s egynémely fontos dolognak végére járunk. Megbújtunk egy kis völgyben, s elküldtünk egy fiút szliveni barátainkhoz, mondja meg nekik, lisztre, tőróra s szárított húsrá van szükségünk. Úgy éltünk a rengetegben hosszú ideig, akár a medvék, de az idő egyre hidegebbre fordult, elkezdett esni a hó, fújt a hideg szél, s mi nem tudtuk, mihez kezdjünk, hol húzzuk meg magunkat. Legnagyobb baj azonban akkor ért bennünket, mikor Sztoján megbetegedett.

Mit csináljak? Súlyos betegség emésztette Sztojant. Egy nap kimentem az útra, melyen néhány kereskedő utazott épp, s kértem őket, adjanak el egy lovat. A kalmárok fölismertek, s teljesítették kívánságomat, de nem akartak pénzt elfogadni tőlem, még ha teljes szívemből is kérleltem őket, vegyék el ami nekik jár.

– Aztán minek neked a ló? – tudakolta az egyik kereskedő.

– Beteg a társam, s föl akarom tenni rá, hogy elvigyem egy faluba – mondtam.

Megsajnálta az utazók s így szóltak:

– Fogd a lovat, s menj isten hírével... Igen zord a tél az idén... Ég áldjon!

Elvittem a lovat, fölültem rá Sztojant s elvittem Sztraldzsa faluba. Tizenöt nappal karácsony előtt történt ez. Volt jó barátunk a fent említett faluban, ki kész volt az életét is áldozni értünk, neve szerint Ivan. Igen nagy atyfiságos szeretettel fogadott minket, később éjszakákon át virrasztott Sztoján mellett. Ritka az ilyen bolgár.

Itt a helye annak is, hogy elmondjam, ha az egyszerű és tanulatlan parasztember jószívű és becsületes lélek, az ilyen embernek mindig hatalmas szíve is van. A romlatlan bolgár ember tisztább a gyémántnál. Aki járt már bolgár falvakban, s ki élt a parasztek között, annak meg kell adnia, hogy Bulgáriában vannak emberek, vannak nemes lelkek és tiszta szívek, kik még a súlyos rabság alatt, a súlyos tudatlanság idején is magukban hordozták az eljövendő bolgár fejlődés, boldog jövőnk ígérését. E tiszta lelkek s a városi „szemét” között semmi közös nincsen.

Egy nap Ivant Jambolba küldtük hírül adni barátainknak, hogy élünk, s Sztraldzsában vagyunk. Az időben Jambolban volt néhány szliveni barátunk is, kik már régóta bennünket kerestek, utánunk faggatóztak. Mikor a társaink kipuhatóltak,

amit ki kellett puhatólniok, azt mondták Ivannak, hozzánk óhajtanának jönni, egy és más közös dologról elbeszélgetni. Fent említett barátaink megígérték még annak előtte, hogy híreket hoznak a gaztettekről, mit a törökök, a bolgár csorbadzsik s a Bulgáriába sereglő cserkeszek vittek végbe.

Itt kell megjegyezni, hogy a tatár-cserkesz népség az időben volt a legnagyobb erejében. A tatárok és a cserkeszek olyan szégyenfelt, mely mindörökké rajtaszárad a pétervári lelkiismeret számláján. Segítség és pártfogolás helyett szláv testvéreink több ezred rabló basibozukot küldtek mihozzánk, kik pusztára tarolták földünket, mint a sáskák. Nem volt nekünk elég a törökből, meg a fanariótákból. S honfitársainkról is szóljak itt, kik Oroszországba települtek, s kik nemzetségük, emberségük elvesztették? Ha a történelem az Úr hangja, akkor Gorcsakov herceg a szláv istenség, a népe előtt fog felelni.

De folytassam mondandóm. Pár nap múlva eljött hozzánk néhány barátunk (nevüket nem mondom, mert van köztük, ki él még), s hírül hozták, hogy Mogila faluba érkezett egy gazdag cserkesz, aki abba a faluba akar letelepedni, s van egy bandája.

– A bolgárok, kik a falut lakják, úgy tervelik, elmenekülnek, s Oroszországban keresnek új hazát – mondták barátaink.

Mit kellett tennünk? Munkához láttunk tüstént és sebesen. Még akkor este lóra szálltunk, rajtaütöttünk a cserkesz táboron, és széjjelvertük. A gazdag cserkesz és a fia elmenekültek, jöllehet sebesülten, a többiek azonban otthagyták a falut, s Jambolban kellett tanyát verniök. Azt is el kell mondanom, hogy a cserkeszektől elvettünk 2000 félimperiált.

A fent említett esemény után, persze, nem maradhattunk tovább Sztraldzsában, mivel a törökök fölforgattak miattunk minden falut.

Jambolba mentünk, s a konakhoz közel bújtunk meg, amikor a dolog azonban már elcsitult, fölnyergeltük lovainkat, s a szliveni szőlőbe jöttünk, melyeket a „kínok szőlőinek” mondanak. Megesküdtünk e helyen, hogy a föld színéről eltüntetjük a kádit, ki annyi igazságtalanságot követett el a keresztényekkel szemben, aki oly sok özvegyet és árvát rabolt meg, aki miatt boldog-boldogtalan csak sírt-rítt. Ali efendi volt a neve a kádinak. Terveket kellett szőnünk. Sztoján lement a városba barátainkkal, egyedül maradtam, elmentem a Kék Kövekhez s ott rejtőztem el azon a helyen, melyet Sárkányvölgynek hívnak, de sokáig ott sem maradhattam meg. Igen erős szelek kerekedtek két napra rá, nagy hóesések, kemény tél köszöntött a vidékre. Olyannyira erős volt a szél, hogy a cserepeket is lekapta a tetőről. Mit csináljak? Hosszas morfondírozások után úgy döntöttem, bemegyek a városba.

Mikor rábukkantam Sztojánra, megtudtam a

hírt, hogy barátaink akkor este szándékoztak a kádi konakját megtámadni. Tervet készítettünk, és két csapatra váltunk: az egyiknek egyik felől, a másiknak másik felől kellett támadnia. Nemigen tetszett nekem a fönt említett terv, de hát barátaimmal kellett tartanom. Mikor összegyűltünk a cigány fertályban mindnyájan, így szóltam a társaimhoz:

– Azt határoztuk, hogy a kádi konakját támadjuk meg, de társaink lovai a fogadóban vannak. . . Ha összeakaszkodunk a silbakokkal, barátaink nem jutnak a lovakhoz, nem tudnak elmenekülni. A lovaknak a városon kívül lenne a helyük, a juhszáll.

– Ne főjön a fejed ilyen dolgok miatt, mert mi mindent elrendeztünk, ahogy járja – mondták a társaim, s én kénytelen-kelletlen alávettem magam a többségnek.

Túljutottunk a köfalon, kinyitottuk a kaput, s bementünk. A kádi még ébren volt, mert gyertya világított a szobájában. Ahogy az udvaron álltunk, két török nő jött ki a kádi háreméből a dolgát végezni, s megláttak minket. Kialtozás, sivalkodás, jajveszékelés támadt igen nagy. Az asszonyok visszafutottak, mi a nyomukban, velük együtt zúdultunk be a hárembe. Mordállyal fogadott bennünket a kádi, de mi kezét lecsaptuk, magát megkötöttük. Megkötöttünk ugyanígy minden teremtettest, kit csak a házban találtunk. Összeszedtünk mindent, ami csak megláttunk: pénz, sok arany és ezüst jószágot, s néhány kabátujjnyi csengő aranyat. Mikor bevégeztük a munkák, arról kellett gondolkodnunk, mi legyen a kádival meg a háznépével. Én ammondó voltam, hogy kardélre kell hányni nőt, gyereket egyaránt, mivel ha életbe maradnak, igen könnyen felismerhetik valamelyikönket, s azt azután kiadhatják; társaim azonban azon népek fajtájából voltak, akiknek sok munka kell, de áldozat semmi. Társaim megtanulták egykedvűen viselni, hogy mérsárolják őket a törökök, ám nem bátorodtak, hogy egyet is e törökök közül lekasabolná. Persze nekem kellett elfogadnom a többiek szavát, ne mondassák, hogy saját fejem után, a magam akarata szerint cselekedem.

Mikor elhagytuk a kádi házat, és kiértünk a mezőre, megosztottunk a zsákmányon és különváltunk. Én és Sztojan a hegyekbe mentünk, s egy igen titkos helyen rejtőztünk el. Mielőtt társaink magunkra hagytak volna minket, kértük őket, küldjék el Szlavét, hozzon nekünk kenyeret. Vár-

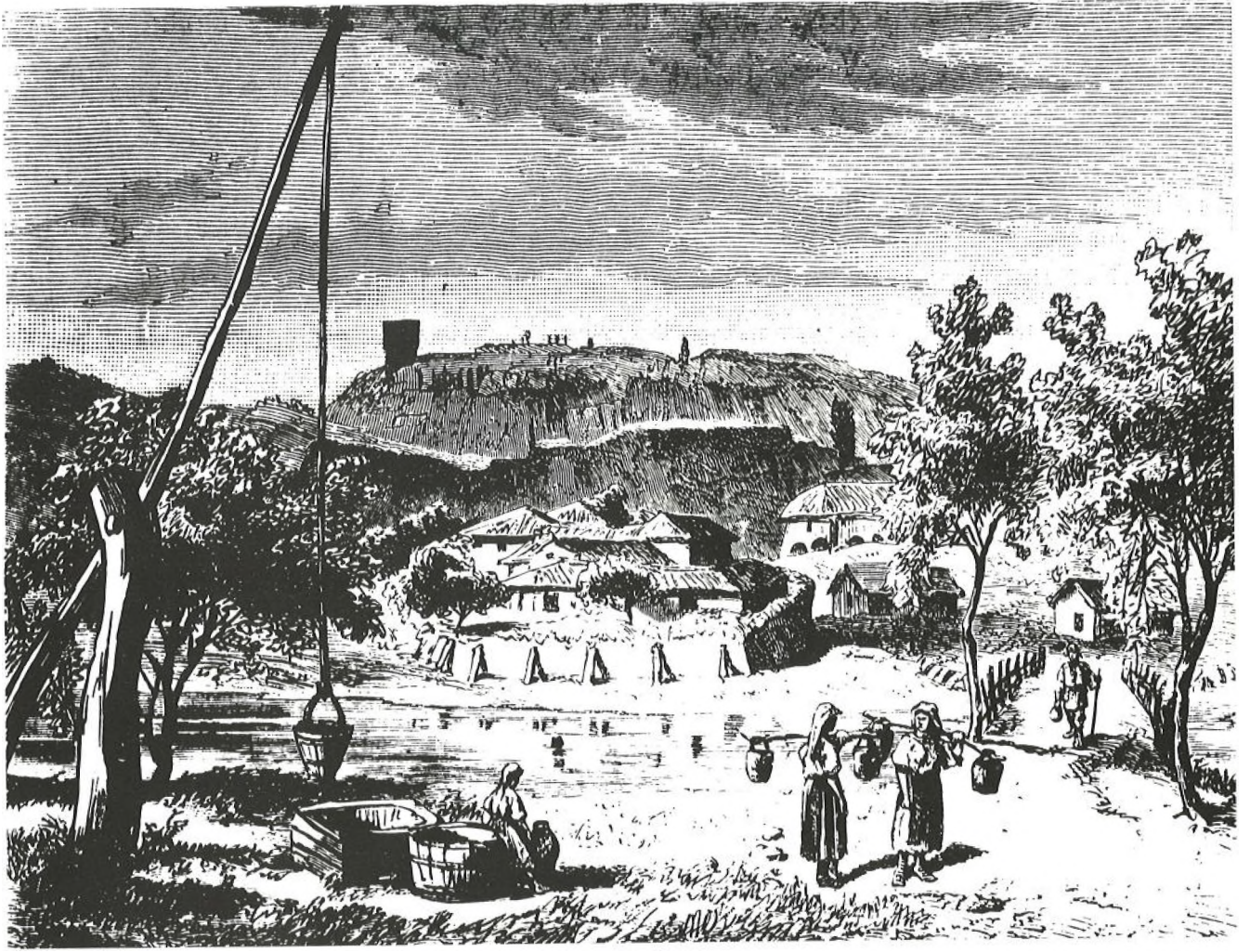
tunk egy napot, vártunk kettőt, hármat már – se Szlave, se ördög! Negyednap a kecskepásztorokhoz mentünk harapnivalót szerezni, ők mondták el, hogy társaink kézre kerültek. Mind egy szálíg elfogták őket! Elsőnek Kirót, aki a többit is kiadta. Mindmáig én ezen nem tudok eleget ámulni: hogyan adhatják ilyen vitézek magukat az ellenség kezére? „Ugyan, hát nem tudott volna legalább egy közülük hős módjára meghalni? – gondoltam magamban. – Nem szégyellték magukat megadni, akár holmi asszonyszemély odahaza?” Szegény barátaink legtöbbször valóban vitéz legény volt, de úgy vélték, a dologra nem derül fény. Nem gondolhatták, hogy az én átkozott Kiróm mindent elmond, mielőtt még elfogták volna, mi több. A bakter csipete nyakon, mert lámpás nélkül járt a városban, ennélfogva viszont igen könnyen megmenekülhetett volna, és se magát, se társait nem kellett volna elárulnia. Tapasztalatlanok az embereink, de még inkább gyávák! A mieink közül egyedül a Suta Nikola oldott kereket, ő talált meg bennünket, illetve őt találtuk meg mi igen hamar.

Ahogy kínozni kezdték társainkat, kibeszélték az egész dolgot töviről hegyire. Valóságos forradalom tört ki. A hatalom emberei több mint háromszáz bolgárt börtönbe vetettek, köztük 99%-ban egészen ártatlanokat. Két hónap elteltével vagy kétszázat szabadon engedtek, mintegy ötvenen meghaltak, vagy ötvenet Odrinba vittek, s ott örök rabságra ítélték őket. Vagy száz ember Szliven börtönében senyedett több mint két esztendeig. Tömegdek kínt álltak ki e szerencsétlenek!

Utánunk üldöző falkát küldtek, de épségben, egészben megmenekültünk. Így hát csapatunkból csupán hárman maradtunk: jómagam, Sztojan és Suta Nikola.

És eljött a tavasz. György-nap táján újból egybegyűltünk, „hű és összetartó csapat”-ot gyűjtöttünk magunk köré, s arra határoztunk, folytatjuk tovább, mi kötelességünk. *Hadzsi Dimitar* is közénk állt, ki csak azért tudott megmenekülni a török bárd elől, mert valahol titokban lapult már korábban. *Hadzsi Dimitar* két fivére s az apja, kit elfogtak a többi városbélivel, börtönben ült.

(részlet)
Szondi György fordítása

DOBRI CSINTULOV

Hol bújdokolsz?

Hol búldokolsz te, népem hű szerelme?
Szeretetszülő szikra, hol fénylesz te?
Lobbants tüzet ifjainkban,
erős lánggal, olthatatlan,
hívják őket a vadak:
erdőkbe vonuljanak.

Forró szerelem, lángolj, lángolj bennünk,
hogy a törökkel szemben hadra keljünk!
Hangunk zengjen mint az orkán,
hallja egész Kodzsabalkán:
kelj fel, apraja-nagyja,
fegyvert a derekadra!

Derekatokra karcsú szablyát, pengét,
vegyétek vissza apáitok földjét,
az oszmánt ne kíméljétek,
hulláikkal töltsétek meg
a tágas síkságokat,
völgyeket, szurdokokat.

Szép hazánkért és dicsőségünkért,
államunkért és a szabadságért
vért ontani rest ne legyünk,
hogy függetlenséget nyerjünk
a hitetlen zsarnoktól,
a vad muzulmánoktól.

Bolgár lobogó lengjen mindenünnen,
kiáltsunk Istenhez keresztel kezünkben:
Ó Krisztus urunk, teremtőnk,
nézz le a magas mennyekekből
hosszú kínlódásunkra,
türelmünkre, bajunkra.

Ó, áldd meg a mi akaratunk s harcunk!
Benned van reményünk, bizodalunk,
szenteld meg a hőseinket,
hitünk megerősít minket,
dicső neved vezessen,
örökkévaló Isten!

Kiss Benedek fordítása

LJUBEN KARAVELOV

Gyönyörű vagy, ó én erdőm

Gyönyörű vagy, ó én erdőm,
illatod: ifjúságom,
de szívünkre csak bánatot
hozol, sötét gyászt vonsz,

aki egyszer megpillantott,
örökké siratja,
hogyan nem árnyaid alatt lesz
enyésző sírhalma.

Ki pedig arra kényszerül,
hogyan elhagyjon téged,
nem felejthet, nem tagadhat,
amíg él, míg élhet.

Gyönyörű vagy, ó én erdőm,
illatod: ifjúságom,
de szívünkre csak bánatot
hozol, sötét gyászt vonsz,

bükköseid, tölgyeseid,
sűrű lombosítással,
s a virágok, vizek, rétek
kövér báránnyal,

és a bazsarózsa s a fű
és a hűvös harmat,
minden, úgyszólván itt minden
vasgolyóként hullhat

a szívünkbe, mely mindig kész
egy kicsit könnyezni,
mikor a nagy természetben
friss virág, de mennyi,

mikor látja, hogy a tavasz
búcsúztat vénséget,
s a hó alatt, a jég alatt
fog az új élet.

Kiss Benedek fordítása

Forradalom – népi, haladéktalan, elszánt

...Az egyetlen kivezető út a népnek ebből a gyalázatos helyzetéből: a forradalom, éspedig népi, haladéktalan, elszánt forradalom, mely megtisztítja a Balkán félszigetet nemcsak a törököktől, akik bennünket árucikknek és vágómarhának tekintenek, hanem mindattól, ami fékezi vagy éppen megbénítja erőfeszítéseinket a teljes és tökéletes szabadság kivívására.

Hisszük és valljuk: ez a forradalom már nem várat magára sokáig, s ha út az órája: úgy kell fogadnia a haza minden hű fiának, mint valami nyilvánkozttatást. És mink azt tartjuk, hogy a bolgár nép mindenkor kész volt, hogy e hősi tette elszánja magát – csak hogy azok, akik ügyeit vezették, képtelenek voltak összefogni erőit, nem tudták megteremteni a teljes és elengedhetetlen forradalmi szervezetet – ahhoz meg végképp nem értettek, hogy felmérjék és megragadják a kínáló helyzetet. Egyesek azt gondolták, hogy csak felkelő csapatokkal tudjuk lángba borítani a Balkán félszigetet és arra kényszeríteni Törökországot, hogy némi kiváltságokat adjon; mások azt hitték, hogy diplomáciai tárgyalásokkal, könnyezve és térdet-fejet hajtva érnek el valamiféle enyhülést az ügyünkben; ismét mások arra törekedtek, hogy mészárszékre hajtsák a népet minden külső segítség nélkül, és már szabadcsapatba se szervezve az önkénteseket, csak furkósbottokkal, kaszákkal és baltákkal fegyverezve fel őket – s mindnyájan, az így elszennvedett kudarcok után elcsüggedve, arra a következtetésre jutottak, hogy a nép még nincs készen, nem kíván felszabadulni, és sokáig kell még várni, amíg művelődik, és amíg eljut annak felismeréséig, mi hiányzik neki ahhoz, hogy nép legyen csakugyan. E felfogások hősei itt állnak a szemünk előtt, és nekik akartuk szentelni mostani eszme futtatásunkat és kimutatni, hogy az ötszáz éves török rabszolgának módjában áll már egyedül dönteni sorsáról és jövőjéről. De ma félbeszakítjuk ezt az eszme futtatást. E süket éjszakában, melyben végeérhetetlen Golgotánk napjait számláltuk, tőlünk északnyugatra, Luka Vukalovics hazájában, elnyomott hercegovinai testvéreink felemelték a szabadság zászlaját, és minden

külső segítség nélkül harcra keltek közös zsarnokuk ellen.

Melyik délszláv szív nem dobban meg a forradalomnak erre a büszke jelére? Melyik harcos nem kezdi el pödörni a bajsát, és nem kap rozsdásodó jatagánja után? A bolgár haza melyik fia nem töprenget el, és nem kérde magától: „Mi itt az én tenni-valóm?” Nem telt el, isten tudja, hány év azóta hogy Luka Vukalovics, akinek soha nem volt ötezernél több legénye, és aki öt esztendő alatt hiteles statisztikai adatok szerint mintegy százezer törököt szórt szét, az egész szláv Dél-Európát forradalmi lakomára hívta, s mikor Montenegró fiain kívül senki más nem sietett segítségére, tehát senki nem bontotta meg a zsarnok erőit, sőt Ausztria még el is lopott a felkelőktől néhány ágyút, és ezzel lehetőséget adott Dervis pasának arra, hogy a mozgalom középpontjába hatoljon; Szerbia ölbe tett kézzel állt, és bárgyú hidegvérrel nézte testvérei hőstetteit; a bolgár nép aludt és nyögött az ázsiai barbárok csizmasarka alatt, egyszóval nem régi az a kedvező alkalom, amelyet mi, szlávok elszalasztottunk, és hagytuk, hogy az ázsiai vadállat újból és még dühösebben taposson hercegovinai testvéreink mellére.

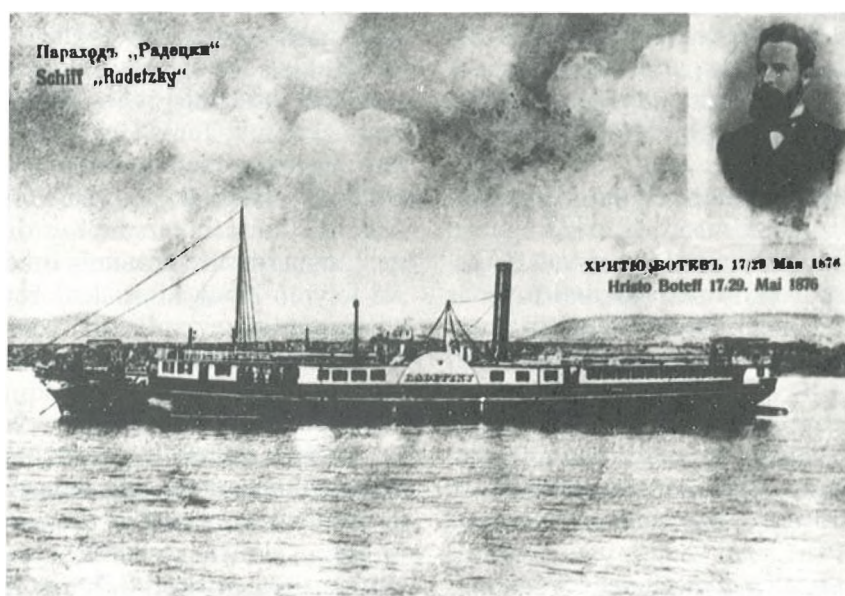
De közben tizenöt esztendő múlt el; Törökország óriás léptekkel haladt politikai és pénzügyi végromlása felé; Szerbia, Montenegró és Bulgária fejlődött valamelyest mind szellemi, mind politikai téren; Európának sikerült utolsó csepp bizalmát is elvesztenie az iránt, hogy egyensúlya még helyreáll, és lám, a szétszórt, műveletlen, de hősi Hercegovina újból fölkel, és a keleti kérdés csomója, a pipogya diplomatáknak ez a régi réme, megint egyszer ijesztően megfeszült, és eljutott arra a pontra, hogy végre vagy ki kell bogozni, vagy szét kell vágni. Hercegovina harcol, Montenegró zsidong erdeiben, és segítségül siet, Szerbia is kész kártyára feltenni erőit, ezt kiáltva: „Mindent vagy semmit!” Albánia háborog, Görögország kész háborút üzeni, Románia feladja semlegességét... Van-e kétség afelől, hogy a halál már odaállt Törökország ágya fejéhez?...

...Hallják ezt, uraim, a dualizmus és közművelődés hívei? Hát te hallod-e, szegény bolgár népem? És ti, emigráns testvéreim, halljátok-e hangom? Ha halljátok, töprengjete el: mi a teendő? Törökországnak nem áll már módjában semmiféle szabadságjogokat és kedvezményeket adni, mert már nincs létjogosultsága, következtetésképp a dualizmus hiú ábránd, utópia, agyrém; Európa és a politikai helyzet szabadságot és függetlenséget csak annak ad, aki maga meg tudja szerezni. Példa rá Hercegovina. Mi tehát a teendő? Hallgassunk? Várjunk? Bízunk a bolgár népet a diplomácia kényérekedvére és könyörületére? Ez az esztelenség, becstelenség és embertelenség netovábbja volna. Ide tiltakozás, zendülés, fölkelés, forradalom kell. – De a nép fejletlen, műveletlen, fölkészületlen. – Áltatja magát, aki így gondolkozik. A hercegovinaiak sokkal fejletlenebbek és sokkal műveletlenebbek nálunk, de ez nem zavarja őket abban, hogy Törökországot szakadékba sodorják, Szerbiát és Montenegro-t a közönyből kiragadják, és a diplomáciát arra késztessek, hogy lásson végre neki a keleti kérdés végleges rendezésének.

A bolgár nép megmutatta egész rabélete folyamán: elég életerővel rendelkezik ahhoz, hogy állandó és kitartó harcot vívjon elnyomói ellen, 1867-től mindmáig pedig a forradalmi szellem úgyszólván egész gyönyörű hazánkat elborította. Nálunk csak egy hiányzik: szervezet, mely összefogna a nép forradalmi erőit, irányt adna ezeknek, és meghatároz-

na a zendülés kirobbantásának időpontját; de szerencsére már ennek is megvetették elég jó és biztos alapját. Tehát a nép kész, a körülmények kedvezőek, és jobb segítség ennél, amit Hercegovina nekünk ad, és amit adni kész Montenegró és Szerbia, lehetetlen és elképzelhetetlen. Nem szabad várunk. Ha ezt az alkalmat elszalasztjuk, elvesztünk. Vagy a török rabság minden terhe a mi hátunkra nehezedik, vagy mi ezt a terhet, ezt a nyeret másra, még rettenetesebbre és még megalázóbbra cseréljük. Föl kell kelniünk, és véget kell vetniünk undok és embertelen gyötrelmeinknek, le kell számolnunk a zsarnokkal, segítenünk kell Hercegovinán és önmagunkon, s meg kell mutatnunk a diplomáciának, hogy nem vagyunk barmok, nem vagyunk árucikkek, hanem életrevaló és fejlődésre alkalmas nép vagyunk. Oszmán épülete leomlik, és romjai népünk fejére szakadnak majd! Gyertek hát, még idejében kapjatok észbe, hogy az összeomlás közhatalaga ne minket tépjen ízekre, hanem csakis ezt az ázsiai hordát. Ha nem ébredtek tudatára a szörnyű veszélynek, és nem aszerint cselekesztek: a bolgár név elvesz a föld színéről... Mi szabad földön élünk, és senki sem tilthatja meg nekünk, hogy hazánk iránti kötelességünket teljesítsük. Nincs hatalom olyan fej fölött, mely kész leválni a vállairól a szabadság nevében és az egész emberiség javáért.

Képes Géza fordítása

Panagjuriste

A nap állása szerint vecsernyeidőre járt, midőn mi az utcára fürgetegként kiröpültünk, csupasz pengével a kézben, zöld lobogóval, meztélláb csaknem és fedetlen fővel, négy lélek csupán (az apostolok). Amint az utcára léptünk, rá is zendítettünk a lázadó énekekre.

*Hej, nemzet, tiprott had,
miért nyom ily álom,
életre, mi szabad,
vágyad nem ragad?*

Mindenki elképzelheti, megjelenésünk milyen hatást kellett hogy keltsen, nem csupán az asszonyokban, a gyerekekben meg azokban, kik minket sosem láttak, de egynémely közeli ismerősünkben szintén. Az utca, melyen mentünk, kihalt volt. Kapuk erős csapódása hallott itt-ott, előttünk valami asszonynepek látszottak az utcán állani szemközt, kiket aztán elnyelt az udvar, s fejük a falak fölött kandikált már kifelé, bennünket figyeltek.

Láboltunk nagyokat, akárha fejet hoznánk diadallal, ahogy mondani szokás, s minden második minutában dalunk megszakadt, hogy egy hangon kiáltasuk mindahányan: „Fölkelés! Fölkelés! Fegyverbe mindenki!”

Az első teremtés, ki elébünk kijönni bátorkodott, hogy bennünket köszöntsön, és szent ügyben sikert kívánjon, Filip Stárbanov hitvese volt. É derék asszonynak még néhány szál golyaorrfüvet is sikerült éppen szakítania, melyekből aztán mindönknek átalnyújtott egyet-eget, és gyorsan térült vissza újból házába.

A kereskedősor felé mentünk. Pár perc múlva már a Bolond Jana hídján voltunk, ahonnét a konak kétszáz-háromszáz lépésnyi messze látszott, a folyón túl. A csend őrei, vagy jobban mondva a szultáni hatalom képviselői nagy nyugalommal a konak előtt heverésztek, égnek meredező lábbal a kanapékön feküdtek hanyatt a napon. Még a lövések, melyek Iván bátya házában dörrentek el, sem rezzentették föl őket. Most, hogy ottan állottunk már előttük, szemtől szembe, az énektől és kiáltá-

sainktól magunk felverve, néztek csak ránk most is merőn, meg nem tudták magyarázni, miféle népek vagyunk. Feltehetőleg úgy gondolták, hogy nem lehetünk mások, mint komédiások, kik az ünnepeken a falvakat járják sorra, s dobbal meg lobogóval vonulnak az utcán, hogy közönséget csődítsenek össze. Ezt sugallja az a körülmény is, hogy a zaptiék – hogy csöndes pihenésük, mint minden aga, el ne rontsák – még arra se szánták rá magukat, hogy talpra állanának, csak két kezükön megtámaszkodva testüknek félfelét tornázták föl, s így néztek bennünket fejüket kifordítva.

Volov térdre ereszkedett, s elsütötte fegyverét a zaptiékra, elsütöttük mi is a magunkét. Mikor puskáink eldördültek, s a golyók nyomán por emelkedett a könyöklő zaptiék körül, magunk előtt mi már nem láttunk embereket, csupán valamiféle árnyakat, melyek a magas konakkerítésen kúsztak fölfelé, a kurta kék ködmönök pedig sasszárnyak formán terültek szét rajtuk. Azt akarom mondani, nem rohantak ők, de repültek. Fentebb a folyón, azon részén, merre az egyik megrémült zaptie futott, eldurant egy másik puska is, mi a nyomorult zaptiékat csak még jobban elképesztette. Ezt a lövést titkárunk, Toma Georgev adta le, ki otthonából tért már vissza, felkészülten, ahogy kell. Estek meg álltak fel a zaptiék, mindenféle fegyver nélkül menekültek, csupán rozsdás szuronyuk volt náluk, mi megfutamodásuk csak még inkább nehezítette, mivel folyton lábuk közé akadozott. Így hát könnyen elbántunk mi e zaptiékkel örökre; de volt-é olyan lélek, ki akkor tovább is várt volna még? Mondotam már, a józanság ilyen minutákban bizony hibádzik.

Tőlünk jobbra húzódott Panagjuriste kereskedősora, emberekkel teli, bolgárokkal, törökökkel – ez utóbbiak falvakból jöttek volt. Ahogy puskáink a zaptiékra eldörrentettük, s irányunkat a boltok felé vettük, tömegnyi nép iramodott neki a pazardzsiki útnak, futóra, jobbacskán kucsmások, s csak imitt-amott lehetett köztük hattyúszín fehér turbánra bukkanni, inaltak csak igen elfelé nagy iparkodásban, s odahagytak szekeret, jószágot, mindent az

utca közepén. Rémes robajjal csapódtak a műhelyek ajtói, fatáblái le, akárcsak ha kovácsokból telne ki az egész kereskedősor. Két-három minutányi idő alatt mielőttünk minden elnéptelenedett. Csupán az összeesküvők egynémelyike szólt oda hozzánk, kik szélvészként száguldoztak mellettünk el:

– Megyek fegyveremet magamhoz venni!

– Fölkelés! Fölkelés! Bújjatok hát elő! Öt órája már, hogy a koprivsticaiak csatáznak! – kiabáltuk, s ketten-ketten különváltunk, nekivágtunk a fertálynak, Benkovszki és Volov az egyik oldalról, mi pedig Ikonovval a másik felől, a pazardzsiki úton.

Mindhiába ordítottunk torkunkszakadtából, hogy „fölkelés” meg „fegyverbe”. Egy férfi sem mutatkozott az utcán, kíváncsi asszonyok és gyerekek verődtek csupán a falak mentén össze, kik nagy figyelmezzéssel méregettek aztán minket. Minden teremtettt léleknek már sikerült hajlékába hazajutnia, menekültek hangunk elől valahányan, mintha bizony gonosz szellemek lettünk volna.

– Ivancso, Marijka, gyere, én magzatom, rossz készülődik itten! – hallatszottak mindenhol az asszonyi kiáltások.

Valahol a város vége táján két göröggel akadunk össze, lovon jöttek, félrekapott fezen, ernyővel, kik kevélyen vonultak a faluba befelé, miközben még egy dalt is dudorásztak. Láttak ők már messziről bennünket, de nem tudták maguknak megmagyarázni kifélék-mifélék vagyunk, mit jelent ez a mi rohanásunk hajadonfótt, csupasz szablyával a kézben. Mihelyst azonban lovaikat kantáruknál megragadtuk, őket meg felszólítottuk, hogy azokat engednék csak nekünk át, menten megértették igen jól, hogyan is áll a dolog, s ott maradtak az út közepén, egyedül ernyőjüket szorongatván. Egyikőjük ellenkezni próbált, de még föl sem ocsúdott, s feze porfelhőt vert az úton, vagyis azt akarom mondani, nem valami gyöngédséggel léptünk mi föl ügyesbajos dolgainkban.

Sokáig rohangáltunk még a panagjuristei utcákon, s csak kiabáltunk egyre „fölkelés!” és „fegyverbe!”, ám Volov és Benkovszki rekedt hangján kívül – ők is a mi szavainkat visszhangozták kicsit odább – nem hallatszott semmi egyéb.

– Lehetséges lesz-e itt is, hogy a dolog úgy süljön el, mint Zagorában? – kérdezte tőlem Ikonov, majd azt javallotta, hogy ha egy órán belül semmi sem történik, vagyis ha addig sem jönnének elő a panagjuristebéliek, hogy föllázdjanak, vegyük be magunkat az erdő sűrűjébe, amíg nem késő.

A vitez panagjuristei férfiak azonban nem így gondolkodtak. Nem tértek még akkor magukhoz egészen, nem voltak még felkészülve erre, nem tudták, melyik utat is válasszák. Félórányi járás-keles után a kihalt utcákon boldogan hallottunk már egypár lövést innen-onnan a faluból, valahonnét a felvégről jöttek a puskaörrenések, de céljuk szá-

munkra teljességgel ismeretlen volt. Néhány perc múltán az utcán találtuk Iván Popovot, Panagjuriste elsőb munkásainak egyikét, tetőtől talpig fegyverben, havasalföldi kucsában a fején és zöld golyaorrfüvel a füle mögött.

– Éljen Bulgária! – kiáltotta, és kirántotta hosszú kését.

Mi az illő üdvözléssel válaszoltunk neki. Társait keresendő jött ki az utcára Ivan Popov: bizton állította, hogy sokaknak kell ezután jönniök, de még alighanem nincsenek fölkészülve. A magunk részéről bátorságra kaptunk kicsit megint, kiáltozni kezdtünk újólá mindennél erősebben, egynéhányszor pedig puskánk is elsütöttük a levegőbe. Arrébb ugyancsak az utcában a pazardzsiki küldött, Szokolov jött szembe velünk, ki még akkor nem indult el visszaútra, zihált, úszott a verejtekben.

– Csókoljátok meg, testvérek, elsőb a revolverem, s akkor majd engem is – mondta, s nyújtotta elébünk revolverének véres vasát, mellyel, így mondta, törököt ölt egy kicsit fentebb.

– Sok szerencsét, ifjú legények, sok szerencsét! Megsegítsen benneteket az Úr és a Szent Szűzanya! – kiáltotta utánunk némely asszony egy portából, mely előtt éppen elhaladtunk.

Ez idő alatt, ameddig mi még kételkedtünk, hogy a panagjuristeiek vajon igazi lázadók-e vagy sem, megkondult szokatlanul visszhangosan az egyik templomi harang. Esengőn és egyhangúan verődött szét hangja a puskapukkanások közepette, s kísérte a kongatófák tompa dübörgése. A puskák durrogása még nagyobb mértékben erősödött, s mindenféle vitézi daloknak ekhóját hozta, szórta szerte a faluban az északi szél, mely dalokat percenként szakították meg a mennydörgő kiáltások: „éljen!” „éljen!”. Ünnepeyesebbé vált a pillanat fokról fokra. Ketten indultunk el a hídról, visszaértünkkor ellenben már húszan-harmincan lehetünk szám szerint. Mindáltalános csókok, testvéri összeölekezések, valamennyiönk szemét könnyek homályosították el: nem képmutatásból fakadtak.

– „Éljen!”, „Tartson meg titeket életben az úr!”, „Őrizzen benneteket Krisztus keresztje!” stb. – ezek voltak az első szavai mindenkinek, különösen az asszonyoknak, kik lassanként egyre gyakrabban tüntek föl az utcán.

– Üssétek! Elfut! Vigyázzatok, revolvert vesz elő! – hallatszottak odébról más hangok, és vagy tíz puska dördült meg egyszerre.

Ez valami török volt, ki az utcai élénkségtől megriadva, eszt veszve rohant, amerre a szemé látta.

Amikor a hídnál levő piacteret megközelítettük, már egész Panagjuriste énektől meg az „éljen!” kiáltásoktól visszhangzott. Két dalia legényi mihelyst házukból az utcára lépett, egy helyütt egyként zendített rá a dalra, meg hogy kiáltsa: „éljen!”.

A piactéren sokaságba összegyűlve fegyveres vitézeket találtunk szintén. Ottan voltak panagjuristei kommisszárosok, ottan volt Volov és Benkovszki is. Az elragadtatás és az öröm nem ismert határokat. A földön öt-hat török holtteste kiterítve, a falu különböző fertályaiban ölték meg őket. Éktelenül meg voltak csúfítva, összekaszabolva, akár a péknek rovasfája, mert ki-ki amint odaért, hogy kését bevérzeze, könyörtelenül megmártotta a már régen kihült tetemben. Többen voltak olyanok, kik ujjukat a vérbe dugták, s aztán lenyalták, mondván, hogy ez nekik áldozásként szolgálna. P. H. Sz-t a vérnek ily ízlelése sem elégitette ki azonnal. Fölébe hajolt az egyik hullának, két markával merített vért e sebből, s megitta, mint a sörbetet! Tette a jelenlévők között persze hányingert okozott, de nem volt mit csinálni, hiába teremtették össze a vadállatforma P. H. Sz-t. Nem csupán mert kedve hozta, cselekedett ilyenformán, de mert lelke is megkeseredett volt. Előzúdult belőle az a gyűlölet és utálat, mely a sokat szenvedett bolgár népet fojtogatta teljes ötszáz esztendeig, s melyért nem ő a vétkes, hanem a szégyenletes rabság, a századok és az átkos terhek.

Talán a civilizált Európa kényes filantrópjai fölháborodnak a bolgár felkelők tettei hallatán, de már meg ne remegjenek annyira, inkább nézzenek körül elsőbb a maguk háza táján. Jól tudjuk mi az ő forradalmaik történetét is, ismerjük emberségét nem csupán lázadóiknak, hanem közbiztonságuk védelmezőinek szintén, kik úgy gyilkolták le polgár- és testvértársaikat seregestül, mint a kutyákat, fojtották meg sötét tömlöcökben, mérgezték őket halálra, s igen fölháborító módon. Ezt végezték ők, ám nem az ellenséggel szemben, nem más hitű tirannussal szemben, amiként ez a mi bolgárainknál történt, hanem csak egyszerűen vagabundus célból, ragadozó vágyból, a tündökletes szent hit okán, ha úgy tetszik, avagy a szent evangéliumból vett szövegekkel és keresztekkel díszített korona dicsőségéért... Ez ártatlanul ontott véreért hát az istentől felkent koronás fők feleljenek, meg az ő lelkiismeretlen diplomataik, nemcsak minálunk, de az egész világon.

A piactéri sokadalom minutáról minutára nőtön-nőtt: ifjú legények özönlöttek minden oldalról a térre zöld golyaorrfüvel ékesítve, fegyverben, ahogy ez már dukál – csókot és ölelést láthatott csak az ember körös-körül, a harangok még mindig nem némultak el, hazafias énekek harsány hangja töltötte be a levegőt, golyók füttyültek a falu fölött, mivelhogy minden levante mordályát próbára kívánta tenni; csenevész felhőcske formálódott fölöttünk a puskapor füstjéből, sompolyogtak a kutyák behúzott farkokkal, asszonyok és gyerekek szerették volna látni, hogy ki halott a törökök közül, de még tiltva volt ez nekik, egyszóval föllobbant már a tűz Panagjuristében, és bizony nem tréfából.

Követőink száma, ki lovon ült, ki gyalogosan, már az ötszázat is meghaladta. Senki észre nem vehette, miként és mi módon lett ez a fölkelés végül is, miféle parancsra és mely katonai fegyvelemtől félve gyűlhetett egybe ennyi nép igen-igen rövid idő alatt. Mindenki prédikált, mindenki parancsot adott, és véleményét kürtölte szét, aholt és oholt, káromkodott és jókat kívánt, ámbátor közöttünk vörös fez nem volt egy sem. Sokan szónokok, közöttük Benkovszki is, beszédet akartak mondani, de ki hallgatott rájuk? Ötszázan beszéltek egyszerre! Beleértve a mi Iván bátyánkat is, az olvasó jól ismeri, már elmúlt a remegése. Azt hajtogatta, hogy eleinte föl nem foghatta, mit jelentsen ez a dolog.

Több mint egy órája álltak már a vitézek a piactéren csaknem tétlenül. Szükség is volt erre valójában, hadd örvendezzenek egymásnak kicsinyt, beszélgessenek el szabadon, lássák egymást, ismerkedjenek új képükben. A bracicigóvi küldött, Vaszil Petleskov, ki úgyszintén nem tért még vissza falujába, magára vállalta, hogy összegyűjti Iván bátya udvarából a proklamációkat, s azokat vérellal írja alá. Kisvártatva a török holttestek körül már néhány írnok is állott, kik mutatóujjukat a kiömlött vérbe mártották, és a fehér papírra vörös keresztekkel rajzoltak. Az üres hely, melyet dátumnak hagytunk volt meg, kitöltetlen is maradt, ugyanúgy alá sem írta senki a kiáltványt: a vörös kereszt elegendő biztosíték volt mindenre. A környező falvak parasztjai kik akkor éppen Panagjuristében időztek, s akik sietve igyekeztek hazafelé falujukba, hogy maguk is ott fölkelést szítsanak, a különös írkok köré karéjlottak, egynéhány felhívással a kézben mindegyikük, és sürgetve kérelték őket, mihamarább jegyezzék alá az ő papirosukat is. Amint azonban meglátták, hogy itt a pennának szerepe nincsen, hanem csak a mutatóujjnak, nem is kértek tovább, hanem maguk kezdték aláírni.

Gyorsfutárok röptek, hogy e kiáltványokat szertevigyék a négy égtájnak, úgy a negyedik körzetbe, mint a többiekben: a tirnovóiban, a vracai-ban, és a szliveniben.

Mielőtt a parasztok falujukba elindultak volna, Benkovszki egy helyre hívta őket össze, és a következő utasításokat olvasta föl előttük:

– Amint falutokba megérkeztek, első kötelességetek az lesz, hogy elmondtok a bizottságnak mindent, amit Panagjuristében láttatok. Aztán lemészároljátok a falusi csószókat (akik törökök szoktak lenni), megveritek a templomi kongatófákat, hogy minden nép a templomba gyűljék egybe, s akkor a pap olvassa föl nekik a véres levelet.

Mikor megjegyeztem Benkovszkinak, miért ad ilyen parancsot, hogy különbség nélkül minden csószt öljenek meg – közöttük igen lehetséges, hogy jó emberek is volnának –, azt válaszolta, ez egy apró

finomsága a lázadásnak, nem mindenkinek adatik meg, hogy ésszel fölérje.

– Biztos vagyok benne – tette hozzá, anélkül hogy valaki is meghallotta volna illetéktelen -, ha részünkről akár a legapróbb sikertelenség adódnék, ezek, kiket most itt látsz előttünk ölelkezni, el fogják dobni a puskát, és újra fejet hajtanak a zsarnok jatatánja előtt, de különösképen falusi felkelőink tesznek majd így. Másképpen néz ki a dolog, mikor falujukat már néhány hulla szennyezi. Bűnösök-ként buzgóbbak lesznek, mint te vagy én. Aztán van itt más is: mindaddig, míg az öt évszázados rab szeme vérben nem forog, míg benne a bosszú szomja föl nem ébred, nem kapható az semmire. Hogy lázadó legyen az ember, keserves egy dolog az, bizony!

– Vigyázzatok, törökök vannak a hombárban, fegyverrel! – kiáltottak föl ekkor többen hangosan, s puskájukat a magtár ajtajára fogták.

– Fejszét, fejszét! Hozzatok fejszét hamar, törjüek be az ajtót! – ordított a fölhevült tömeg, akárha maga a szultán bújt volna meg az említett hombárban.

A híddal átellenben, a térnek sarkában vannak ezek a csűrök.

Meg is kerültek a fejszék tüstént, s velük néhányan még azon minutában az ajtót a földre döntötték. A már csak tátongó ajtónyílásra szegezve, vagy száz mordály köpte ki egyszerre tüzes golyóját, verték kopogóst a száraz deszkákat. Fájdalmas nyögések hallatszottak odabentről, a hombár sötét zugából, köztük, a változatosság kedvéért, egy bolgár hang is akadt.

– Jaj-jaj, anyácskám! Végem van! – óbégatta ez a hang.

Miként kiderült, valóban bolgár volt ez utóbbi szerencsétlen, kit valamely golyó oly irgalmatlanul magsúrolt, hogy egyik füle akár a fülbevaló csüngött csak a fején.

– Mit keresel ott, te barom, a sötétségben az elenségeink között, mikor az egész keresztény világ vigad? – kérdezte Benkovszki a kicsiny hitű áldozatot.

– Megijedtem, csorbadzsi – válaszolta az, s közben jobbára vöröslő vérét nézte, ahogy ruháján csorgott lefelé.

A többi áldozat, aki török volt, korábban árpát mért a hombárban, ott sikerült szegényeknek éppen meglapulniok, ahogy mi előbukkantunk. Ártatlan áldozatai voltak ők a kirobbanó szenvedélyeknek, de hát ki tehetett róluk? A történelmi események nem ismernek könyörületet.

Eközben a nap már lassacskán lebukni készült nyugaton, s mindenki úgy gondolta, hogy véle együtt a gyűlöletes rabság is eltűnik. Tizenkét óra közeledett török idő szerint, a fölkelők száma meg egyre szaporodott, a lelkesedés mind nagyobb mé-

reteket öltött, még mennydörgőbben szálltak a kiáltások: „Éljen!” Ármádia nép, mindenféle korú férfiak és asszonyok töltötték meg a piacteret. Valamennyiök feje golyaorrfüvel volt ékesítve, puskáik is, késeik, úgyhogy messziről zöldbe borult erdőnek tetszettek. Az utcára sietett kijönni mindenki, hogy szabadon lélegezzék kicsit, hogy lássa a bolgár daliákat. Némelyek daloltak, mások sírtak (örömben, persze), megint mások prédikáltak, szóno-koltak, szenvedéseinket és nyúgeinket a legkomorabb színekkel festve, jövőbéli sikereinkről lelken-dezve; és zengtek a faluban szerte mind a négy égtájban a hangzatos kiáltások, hogy: „Éljen!” és „Halál a zsarnokra!”

A népek és a fölkelők, kik ott szorongtak a téren, háborgó tengerhez hasonlítottak. Nem akartak tudni semmiről, ketten nem akadtak, kik komolyan ítélték volna meg a helyzetet, a török birodalmat átkozta mindenki, és Bulgária nyomorúságos sorsú múltján keseregtek, mint az az ember, aki tegnapig még láncra verve senyvedett igazságtalanul, és éppen most szabadult meg a vastól. Mindezt látván akaratlanul elgondolkodott az ember, miként lesz majd lehetséges e gyűlt lelkeket rendbe szedni, kik olyannyira sisteregtek, hevültek, hogy akárki is elébük léphetett, kevés kellett hozzá, hogy bármire is rábírja őket.

Ismétlem, mondom: lelke rajta ama doktrinér pedánsnak, ki száját hamisan arra nyitja, hogy megfontoltságot követeljen egy szent jogáért és szabadságáért fölkelte néptől. Közös törekvésükben a népek nem hasonlítanak katonák siserahadához, sem martalócok gyülevész seregéhez, hogy terveket szőjenek, és azt fontolgassák, miféle csalárdságokat és csapdákat használjanak, hogy áldozatokra mind vesztélytelenebbül támadhatnának.

Néhányan a hidegvérűbb vezérek közül összegyűltek a szabad ég alatt a sokaság között, kezükben puskával, hogy megtanácskozzák, az apostolok közül ideiglenesen kinek mely pontra kellene mennie, melyik falvakat támadnák meg, melyik utakat foglalnák el, és így tovább. Míg azonban ez egybejötteknek maguk között egy szót is sikerült volna váltani, a csönd ismét megszakadt.

– Fussatok! Fehér vászonnal fedett török bricska jön Pazardzsik felől – kiáltott föl egy jó torkú felkelő, kinek hangjától mindenek megriadtak, és futásnak eredtek a Tatar Pazardzsik-i út felé, hagyva tanácskozást és összejövetelt maguk mögött. És mindez egy taliga, egy török miatt!

Kíváncsi asszonyok rekesztették el az utat, se-reglettek össze, hogy nézzék a vitézeket, de legfőképpen az apostolokat, kiknek virágokat adtak, áldották őket, az öreg szülék pedig vetették a keresztet, s hajoltak le a földnek, akárcsak ha Jézus Krisztus apostolai vonultak volna előttük. E kíván-

csiak azonban nem láthatták jól, mert, ahogy mondtam, már lassan alkonyodott.

A tömeg a falu szélén állt meg, a hídnál. Valóban egy egyszerű homokfutó gurult Pazardzsik felől, fehér vászon borította, előtte egy rőt ló. Száz torokból tört ki egyszerre: „Ez bolgár, vigyázatok, nehogy valami galibát csináljatok!” – mások meg ellenkezőképpen kiáltották: „Török ez.”

– Török, török! – ismételte a sokadalom egy hangon, és két részre térült, jobb és balfelől az úton.

Mintegy százötven-kétszáz fegyveres lázadó szorongatta puskáját a markában, s várta türelmetlenül, hogy a cséza már közeledne. Törököt hozott, ki dugdosta ki turbános fejét ki az ablakon, és kíváncsian nézte az összecsdült sokaságot. Megmenekedhetett volna igen könnyen, de nem jutott eszébe, hogy ezt idejében megtegye. Talán úgy gondolta szegény, hogy kijött elébe a nép, őt fogadni, mint akármely agát. A kikötés mintha az lett volna, hogy élve fogjuk el, ám mihelyst a futó megállt a felkelők parancsára, és a kocsis leszállt, hogy a lovakat féken tartsa – az út két oldaláról vagy száz puskacsöve lángolt föl, s az áldozat a golyók csapásától kettéroppann fejjel a földre zuhant.

– Megálljatok! Nem kell megölnünk őket! – kiabálták többen, de hát ki hallotta!

– Vért! Vért! Elég volt már az ötszáz esztendő! – ordította a tömeg egy torokból.

Az aga, kit bricskájában a golyók bizonyára alaposan összepörzsöltek, nem kívánt meghalni kopasztott tyúk módjára, kitetszett ez nyomban. Szíve mélyéből nagyot sóhajtva haldokló mozdulattal fölkapta társát – flintáját -, hogy ellenünkben eldurantsa; de kezét Marin Siskov átvágta, ki őt szabályjával össze is vagdalta. Testét töméntelen hüvely és lőpor borította.

Besötétedett már, a szenvedélyek azonban még mindig nem csitultak.

– Támadjuk mag Sztrelcsát – kiáltották egynémelyek.

– Induljunk föl Pazardzsiknak! – felelték rá mások, kik erejükben jobban megbíztak már.

– Halál a zsarnokra! – ágáltak megint mások, akárcsak ha győzelemből tértek volna vissza.

Újból összegyűlt a haditanács, e helyütt, a lelkét

kilehelő két test körül, melyek vérükben ázva lábunknál fetrengtek. Határoztak, s meghagyták, hogy Volov és Ikonov Koprivsticán keresztül útnak induljanak, az előbbi Gjopszába, a második Sztáro Novo Szelóba.

– Senkinek sehová nem kell mennie! – ordított föl egy lázadó a seregből. – Leginkább a vojvodáknak kell Panagjuristében maradniok – tette még hozzá, és a tanács megváltoztatta döntését! Minden nehéz a társadalmi életben, de vajon van-e nehezebb annál, hogy olyan tömeget igazgass és parancsnokolj, mely uralom nélkül maradt, melyben minden egyes ember úgy gondolkodik, hogy senkinek sem felelős. Két véglet van: vagy senkire nem hallgatnak akkor, vagy fejet hajtanak bármely kalandor előtt, ki csinnadrattát csapni, hazudni és áltatni legjobban tud. Szerencsére a panagjuristeiek nem sopok, és képesek magukat elkormányozni.

Mindennek ellenére a két apostol, Volov és Ikonov elindult végül az említett helyekre. Én is velük akartam tartani, Benkovszki azonban nem engedett. Volovval egyetemben vagy százfőnyi felkelőcsapattal Vorcso vojvoda is útnak indult Sztrelcsa faluba. Fegyvereit ment összegyűjteni az ottani törököknek, kik a környékbeli rája vérét már századok óta szívták.

Iván Vorcso, a panagjuristei harcosok egyik legbátrabbika, kit e cseta vezéréül választottak meg, s ki valóságosan is lázadó vojvoda volt minden megjelenésében, fekete ménjén ülve két részre hasította a tömeget, hogy élére álljon csapatának, mely egy hangon énekelt hangosan. Útja során lépten-nyomon asszonyok állították meg, kik magát és lovát gólyaoorrfüvel csinosították. A város kommandánsának Iván Szokolov maradt, ki már nem tudott Pazardzsikba visszamenni. Ő lett megbízva a város megerősítésével is, mivelhogy nagyjából ismerője volt a haditudománynak, melyet Belgrádban a bolgár légióban tanult meg korábban.

– Eljen Bulgária, éljenek az apostolok, éljenek a vitézek, halál ellenségeinkre! – ezek voltak a szavak, melyekkel április huszadika véget ért.

(részlet)

Szondi György fordítása

J. A. MACGAHAN

Levelek Bulgáriából

Első levél

AZ ANGOL DIPLOMÁCIA FIGYELMÉBE

Plovdiv, 1876. július 28.

...Épp hogy nekiláttam vizsgálódásaimnak, s előre kialakított hozzáállásom, melyhez eltökélt szándékom szerint feltétel nélkül kellett ragaszkodnom, majdnem teljesen összeomlott. Attól tartok, nem lehetek többé elfogulatlan, és biztosra veszem – nem lehetek többé hidegvérű. Vannak dolgok, melyeket nem lehet az ész értelmi állapotában vizsgálni. Vannak tények, melyek megállapításuk pillanatában arra készítetik a vért, hogy felforrjon, az izmokat, hogy hirtelen haragban összeránduljanak. Vannak dolgok, melyek borzalmasabbak annál, hogy higgadt felméréssel pontot tegyünk a végükre, melyek rütségét nem viselheti el a szem és nem foghatja fel az ész. Vannak tények, melyek undort és felindultságot keltenek, tények, melyekbe ha belemélyedsz, mintha arcon üténének.

Ilyen természetűek azon tények, melyek feltárására idejöttem. Megvizsgáltam már őket annyira, hogy bizonyos lehessen afelől, pusztán statisztikai vizsgálatokon kívül minden további felmérés felesleges. Talán Bering és Skyler úr elegendő statisztikai adattal szolgálhatnak, és én hajlok arra, hogy elfogadjam adataikat. Azok a vérengzések, melyeket a törökökkel szimpatizáló források, továbbá maguk a törökök elismernek, elégségesek és bőven elégségesek. Felmérésem befejeztével, amikor arra a megállapításra jutok, hogy 60 vagy 70 falut égettek fel, s közel tizenötezer embert mészároltak le, nagyobb részt nőket és gyerekeket, kezdem úgy érezni, hogy felesleges folytatnom. Ennek kiegészítéseként, amikor a nők legalantasabb megaláztatásáról, ártatlan gyerekek feldarabolásáról és szuronyra tűzéséről érkeznek hírek, s ezeket a részleteket nemcsak a bolgárok, hanem a különböző nemzetek konzuljai Plovdivban, a vasút német tisztviselői, valamint görögök, örmények, papok, misszionáriusok, és maguk a törökök is száyszorosan igazolják, kezdem úgy érezni, hogy a további vizsgálódás felesleges.

Úgy értesültem, hogy Bering úr beszámolót készít, amelyben közzéteszi, hogy csak Plovdiv és Pazardzsik környékén közel 50 felégetett falu van, nem számítva azokat, melyeket kifosztottak, és közel 15 000 embert mészároltak le. Ez a legmérsékeltebb adat, amely figyelmen kívül hagyta Szófia környékét és a Balkán-hegységtől északra eső területeket. A francia és az orosz konzul valamint a vasút tisztviselői sokkal nagyobb számokról beszélnek és több mint százra teszik a felégetett falvak számát, a legyilkoltak pedig 25 és 40 000 körülire becsülik. Ami engem illet, ha már a négy nap alatt legyilkolt tizenötezer ember tényét elfogadtam, akkor nem foglalkoztat tovább a vizsgálat. Akár igaza van a francia konzulnak és a vasút német tisztviselőinek, akár tévednek, tizenöt-ezer ember bőven elég. A szám semminő felkerekítése vagy növelése nem változtathatja meg a szörnyű eseményeket. A történetek elborzasztó, kegyetlen voltánák felfogásához és megértéséhez elegendő a vérfürdő részleteinek a leírása. A görög konzul – aki egyébként ellenséges érzelmekkel viseltetik a bolgárok iránt – mesélte nekem, mi történt 12 000 szerencsétlen nővel és gyermekkel, akik Pazardzsikban kerestek menedéket, és akik a legalantasabb megaláztatások áldozataul estek. Ő mesélt olyan bolgár apákról, akik maguk ölték meg feleségüket és gyermekeiket, hogy elkerüljék a basibozukok kegyetlenkedését. Német tisztviselők meséltek szétdarabolt emberi testekről, melyeket a kutyák martalékául vetették oda a vasútvonal menti falvakban, mindkét nembeli gyermekekről, kiket halálra erőszakoltak; papról, kinek feleségét és gyermekeit szeme láttára megerőszakolták és lekaszabták, ezután pedig őt magát oly módon ölték meg, amelyről undo-

rodom írni. Hallottam egy szép fiatal leány történetét, aki pénzt szerzett, hogy tanulhasson, aztán iskolát nyitott szülővároskájában, hogy szegény földjei művelődéséért tehesen. Most betegen és letört szívvel börtönben fekszik, és szomorú története leírhatatlan. A francia konzul személyesen jelen volt, amikor a basibozukok ámuló hallgatóságuk előtt dicsekedtek, hogyan csonkoltak össze kisgyermeket és a testek hogyan rángatóztak lefejezett csirkékhez hasonlóan. Magam pedig befogtam a fülem és azt mondtam: „Elég volt. Nem akarok többet hallani erről. Nem tudom tovább folytatni vizsgálatom.” Számomra elvesztette fontosságát, hogy mennyivel több vagy kevesebb gaztett történt. Én nem tudom egyszerű nyilatkozatok és kerekített számok segítségével növelni vagy csökkenteni a történetek borzalmát. A statisztikai vizsgálatot Skyler és Bering uraknak hagyom és maximális jóindulatról téve tanúbizonyságot, elfogadom az ő számításait.

Azt mondják, a kegyetlenségeket nem a reguláris hadsereg követte el, így a kormányt nem terheli érte a felelősség, sőt maga a kormány is azt szeretné, ha a basibozukokat kordában tarthatná. Ezzel kapcsolatban azonban sok tény utal arra, hogy e vélekedés teljességgel tarthatatlan. Ha a kormány valóban komoly tiltakozásának adna hangot, amikor ezeket a kijelentéseket teszi, akkor rendreutasítaná és elmarasztalná a basibozukok egyes vezetőit, akik kegyetlenségükkel a legjobban kitűntek. Sefeht pasa, aki felégette Pazardzsikot és különösen felháborító módon mészárolta le annak majd minden lakosát, egy azok közül, kiknek elsőként kellene megtapasztalniuk a törvény erejét. De mégsem; miután mindezt elkövette, a pasa magas beosztást kapott a szultán carigradi palotájában. Hasonló eset Ahmed agáé, egy basibozuk csapat kapitányáé, aki szintén rendkívüli vérszomjasságáról lett hírhedt. Plovdiv városát akarta felgyújtani, és a városi helytartó csak a reguláris hadsereg fellépésével fenyegetve tudta őt visszatartani. A helytartót egyébként később emiatt leváltották. Éppen ez az Ahmed aga gyilkolt le Batakban 8000 embert, ahol 200 nő és gyermek élve égett el az iskolában. Az aga egyébként alantas és brutális fajankó, aki sem olvasni, sem írni nem tud, de akit pasai rangra emeltek és a basibozukok üldözésére és megbüntetésére felállított bizottság tagjává neveztek ki annak a kifinomult iróniának a jegyében, mellyel a Kelet az európai igazságszolgáltatási követelésekre válaszol. A megfontolás világos és egyszerű. Ezek a tiszték, ha nem is hivatalos parancsszóra, de kormányuk kívánságának és szándékának megfelelően cselekedtek. Kötelességüket végezték és ezért megjutalmazták őket.

Harmadik levél

BATAK: A HALÁL ÉS A KISZÁRADT
KÖNNYEK VÖLGYE

Pazardzsik, 1876. augusztus 2.

... Véleményem szerint Angliában és Európában általában az embereknek eléggé téves elképzeléseik vannak a bolgárokról. Mindig azt hallottam róluk beszélni, hogy közönséges vademberek, akik az amerikai indiánok fejlődési fokán vannak. Beismerem, hogy a közelmúltig magam sem álltam távol eme állásponttól. Elcsodálkoztam – és hiszem, hogy olvasóim is elcsodálkoznak – amikor megtudtam, hogy alig van olyan bolgár falu, ahol nincs iskola. Ahol a törökök nem tették hamuvá őket, ezek az iskolák kiválóan működnek. Az iskolákat önkéntes adókból tartják fenn, amelyeket a bolgárok nemcsak hogy semmiféle hivatalos kényszer nélkül, de éppen a korrumpált török hatóságok által gördített mindenféle akadályok dacára fizetnek be. Az oktatás ingyenes és mindenki – szegények és gazdagok egyaránt – élnek a lehetőséggel. Nincs írástudatlan bolgár gyermek. Bulgáriában az írni tudók aránya ugyanakkora, mint Angliában és Franciaországban. Kérem én, vajon az európaiak, akik vadembereknek tartják a bolgárokat, ismeretében vannak ezen tényeknek? És még: úgy hittem, hogy a bolgár falvak elpusztítása néhány vājogkalyiba felégetését jelentette, amelyeknek nincs különösebb értékük, és amelyeket könnyen újra lehet felépíteni. Nagy csodálkozással állapítottam meg, hogy a falvak többsége valójában jól felépített város, tartós köépületekkel és viszonylag nagy lakossággal, ahol az emberek igazi kényelemben élnek, és e falvak némelyike sok angol és francia falu előtt is például szolgálhat. Az igazság az, hogy a bolgárok nem vademberek,

akiknek hisszük őket, hanem igazában dolgoz, a munkában szorgalmas, igazságos, tanult és békés népek.

... A templom – melynek hosszú, talán ötven yardnyi széles és hetvenöt yardnyi hosszú kis udvarát egy alacsony kőfal vette körül – nem volt valami széles. Eleinte nem volt semmi szembetűnő. A bűz olyan erős volt, hogy alig bírtunk körbenézni. Láttuk, hogy a helyet az utcaszinthez képest öt-hat lábbal magasabb, kőből és szemétből álló rakás takarja, de az inspekció során kiderült, hogy ami kő és szemét keverékének látszott, valójában vékony kőréteggel befedett emberi tetemek halma. A templom udvara három-négy láb mélységig volt tele velük, és ezek árasztották a szörnyű bűzt. Néhány héttel a mézárulás után jött a parancs, hogy temessék el a hullákat. De a bűz addigra oly rettenetes lett, hogy lehetetlenné vált a parancs teljesítése, s egyáltalán a falu megközelítése. Az emberek, akiket e célból küldtek ki, megelégedtek azzal, hogy néhány holttestet elástak, másokra, ott, ahol feküdtek, egy kis földet dobtak, itt pedig, a templomudvarban, az oszlásnak indult emberi tetemek sokaságát kövel és szeméttel próbálták betemetni úgy, hogy a kőfal mögül dobálták rájuk, mert nem mertek bemenni. De csak részben jártak sikerrel. Azóta kutyák bitangoltak ott és a szörnyűséges temetőből rettenetes összevisszaságban fejek, kezek, lábak és karok meredeztek. Mondták nekünk, hogy csak itt, ebben a kis templomi udvarban háromezer ember fekszik. Felfoghatatlan. Szörnyű látvány volt, amely életünk végéig kísérteni fog. Apró göndör fejek látszottak az oszló tömegben, apró, ujjnyi nagyságú lábacska, amely, mielőtt foszlásnak indult volna, kiszáradt a rettenetes melegben; segítségkérőn előrenyújtott csöpp babakezek; csecsemők, akik a szablya villanásán és a vad tekintetű férfiak lesújtó véres kezén elámulva veszték el, gyermekek, akik félelemsikolyok között pusztultak, fiatal lányok, akik sírva, zokogva és könyörületért esedezve haltak meg; anyák, akiket lekasaboltak, míg gyöngé testükkel ártatlan gyerekeiket próbálták védeni... Mind itt fekszenek együtt oszladozva, borzalmas halomban. Elhallgattak mindörökké. Nincs könny, sem kiáltás, sem elborzadt sikoly, sem könyörgés. A mezőkön rothad a búza, aratói pedig itt – a templom udvarán rothadnak.

Negyedik levél

PANAGJURISTE:

ZÁSZLÓVAL MINDENT LEHET

Plodiv, 1876. augusztus 10.

Már az érkezésem első napján hallottam beszélni egy személyről, akit a törökök gúnyosan „a bolgárok hercegnőjének” neveztek. Később megtudtam, hogy ez a hercegnő börtönben van, és a törökök valóban nagyon gyűlölik őt. Azt mondták, ő vezette a felkelést, koronázott hercegnő volt, fejedelmi lovat ült és zászlót lengetve járta szülővárosa utcait, mint egy új Jeane D' Arc. Természetesen erős késztetést éreztem, hogy megismerkedjek a hercegnővel, lássam, miféle ember, és megtudjam, miből ered megszállottsága, hogy egy új szláv birodalom vezetője legyen.

Neve Rajka; Panagjuriste város lelkipásztorának lánya. Már tizenkét esztendőskorában kitűnt intelligenciájával és szépségével, és a városi olvasókör elhatározta, hogy taníttatni fogja. E célból gyűjtést szerveztek, és a szükséges pénz hamar meglett. Sztara Zagorába küldték, ahol amerikai misszionáriusok által nyitott leányiskola működött, amelyet később a bolgároknak adták át, s máig is ők vezetik. Rajka négy évig tanult itt és jó nevelésre tett szert. Talán gazdag iskolákban tanuló sok angol leányénál is jobbra. Előszere-tettel viseltetett a kézimunka iránt, és oly ügyességgel készített különféle művészi hím-zéseket, hogy híre ment szerte az országban. Amikor négyévi tanulás után visszament szülőhelyére, a város emberei feltekintettek rá. Túvel készített mesés alkotásai mindenkit ámulatba ejtettek. Kézimunkában való ügyessége, műveltsége és kedves jelleme miatt az emberek maguknál följobbvaló lénynek tekintették. Tizenhatéves volt akkor. A tanítói pálya állt előtte, boldogan indult el ezen az úton. A panagjuristei iskolák akkori-ban kiváló körülmények között működtek. Rajkával való találkozásom után az ügy ki-

vizsgálása érdekében igyekeztem felkeresni a kisvárost. Panagjuristében három iskola volt – egy leány- és két fiúiskola. Az iskolák helyén talált romokból ítélve, ezek tágas épületek voltak, melyekkel a civilizált Európa egyetlen hasonló nagyságú városának sem kellene szégyenkeznie. Összesen hat tanár volt – három férfi és három nő. Az iskolákat látogató gyermekek száma 680, ebből 500 fiú és 180 lány. A tanítókat jól fizették. Mindent együttvéve, gondolom, jobban megélték, mint az angliai, a franciai vagy a német tanítók. A három férfi és Rajka évi 60 líra fizetést kapott. Azon a környéken, abban a vasúttól és telegráftól távol eső hegyi városkában, ahol az élet olcsó és a fenntartási költségek alacsonyak, ez az összeg valóban komoly jövedelmet jelentett. Egy fiatal lány számára, mint Rajka, akinek saját háza volt, ez nagy pénznek számított. Ő mégis arra használta fizetése felét, hogy visszafizesse az olvasókörnek a taníttatására fordított összeget. Nemsokára Rajkát a leányiskola vezető tanárává nevezték ki, és mivel ő volt az egyetlen városbeli a tanítók közül, a nép hamar szívébe zárta. Rajka helyzete egy olyan városban, mint Panagjuriste irigylésre méltónak tekinthető. A londoni tanítónók helyzetével szemben a tanító itt tiszteletnek örvendő, tekintélyes személy. Kivételes okosságával és jólneveltségével, szép megjelenésével kivívta a helybeliek tiszteletét, és nagyon kedvező társadalmi helyzeténél fogva Rajka egyfajta népi hercegnő volt. A dolgok kedvezően alakultak a Bosznia és Hercegovinában kitört felkelésig. Rajka már tizennyolc éves volt, két évig tanított, és majdnem kifizette tartozását. Akkor jelentkeztek az elkövetkezendő hevülések első jelei. A város fiataljai titkos gyűlésekre jártak, ahol a török iga levetéséről beszéltek, és boszniai, hercegovinai, montenegrói és szerbiai testvéreikhez hasonlóan függetlenséget akartak. Úgy tűnik, hogy Bukarestben az oda tanulni vagy dolgozni ment fiatal bolgárokból forradalmi bizottság alakult. Ezek a fiatalok az országnak erről a részéről származtak és ők szervezték a felkelést.

Semmi jele annak, hogy Rajka részt vett volna a felkelés előkészítésében. Elmondása szerint először tavasszal, húsvét tájékán értesült arról, hogy valami készülóban van. Egy napon meghívták abba a házba, ahol az iskolaszék szokott ülésezni. Abban a hitben ment oda, hogy iskolai dolgokról lesz szó, és nagyon elcsodálkozott, amikor nem az iskolaszék tagjait találta ott, hanem a város fiataljainak egy csoportját, amelyik egy Benkovszki nevű férfi felkelésre buzdító tüzes szavait hallgatta. Beszéde annyira fellekesítette a jelenlevőket, hogy egyhangúlag úgy határoztak: miután Szerbia háborút indít, aminek valószínűségét biztosra vették, rögtön felkelés lesz. Azonnal hozzálátták határozatuk megvalósításához, és a legszükségesebb dolgok egyike a lobogó volt. Zászlóval mindent lehet. Ez okból hívták meg a fiatal tanítónőt az iskolaszékre. Híres volt szerte az országban hogyan bánik a tüvel, így őt választották a forradalom zászlájának kihímzésére. Szomorú arra gondolni, hogy a hímzésben való jártassága – ami pedig a legnőiesebb megnyilvánulások egyike – lett az oka későbbi szerencsétlenségének. Hogy ne hozzon szégyent szüleire, Rajka mégis úgy döntött, eleget tesz a felkérésnek, és a felkelők egyikének a házában elkészíti a zászlót. Hiábavaló elővigyázatosság. Ez sem akadályozhatta meg, hogy társai százaival együtt apja is el ne essen. Láttuk a török kézre került zászlót. Jelenleg bizonyítékként szolgál a Panagjuristében zajló halálos ítélezéseknél. Az összefröcskölt és szakadozott hősies selyemdarab szép hímzése arany oroszlánt ábrázol, mely mancsát a félholdra helyezi és dühödten néz le rá, az alatta levő bolgár nyelvű felirat pedig így szól: „Szabadság vagy halál!”

A zászló május elsejére készült el, a felkelésre kijelölt napon. Szerbia azonban nem üzent hadat, ugyanakkor a felkelők tudomására jutott, hogy áruló tájékoztatta a török hatóságot előkészületeikről. És mivel úgy vélték, hogy már késő felhagyni a felkeléssel, vagy azt későbbre elhalasztani, elhatározták, hogy véghez viszik ügyüket. Fegyvert ragadtak és mindannyian a templomhoz mentek. Embereket küldték a két pópáért, közülük az egyik Rajka apja volt, kikiáltották a felkelést és a pópák áldását kérték. Megtörtént a megszentelés.

A felkelés május 2-án tört ki. Május 12-én hadosztálynyi reguláris hadsereggel, két vagy három tüzérségi osztaggal és nagyszámú basibozukkal a helyszínre érkezett Hafaz pasa. Úgy tűnik, a város csupán kétszázötven rövidcsövű puskával és karabéllyal felfegyverzett felkelővel rendelkezett. A többieknél, ahogy a felkelés előtt is, kés vagy pisztoly volt csak. A legjobb felfegyverzett felkelők közül százötvenen a Pazardzsikba vezető utat mentek védeni, a maradék száz a másik úthoz ment ki, mivel a kémeik nem tudták

megállapítani, melyik úton közelít a hadsereg. Amikor Hafaz pasa megérkezett, csak száz emberrel találta magát szembe, akik az ellenük küldött túlerótól megijedvén, az első sortűz után elmenekültek. Nem tudni, használták-e fegyverüket a felkelők, mivel egyetlen török sem vesztette életét vagy sebesült meg. A rémült lakosság megpróbált kiszökni a városból, de azt a törökök közben bekerítették, s visszafordították vagy leöldösték a menekülőket.

Éjszaka és másnap reggel a hadsereg és a basibozukok betörték a városba. Az ott véghezvitt fosztogatás, erőszak és mészárlás csak a Batakban történetekhez mérhető. Nem voltak tekintettel se korra, se nemre. A várost kifosztották és felgyújtották. A házak negyede leégett, az embereket az utcákon, az udvarokon, házaikban mészárolták le. Könyörgő öreg férfiak és nők, sikoltozó gyerekek és csecsemők haltak halomra a kegyetlen és biztos kardcsapások nyomán. Úgy mondják, hogy csak ebben a városban 3000 embert gyilkoltak meg, ebből 400 helybéli volt, a többiek a környező falvakból kerestek Panagjuristében menedéket. Mi történt közben a fiatal tanítónővel, a „bolgárok hercegnőjével”? Sorsa száz meg száz máséhoz hasonló. Nem voltam képes megkérni, hogy ossza meg velünk szomorú története minden részletét. Leolvashattam az arcáról, amely holt-sápadt, mégis gyöngéd és szimpatikus volt. Panagjuristében beszélgettünk egy nővel, aki szemtanúja volt annak, amikor a tanítónőt három vagy négy basibozuk megragadta. Igen, ezt a művelt, intelligens és érzékeny fiatal lányt három vagy négy brutális alak megragadta és hat társa jelenlétében megerőszakolta. És ezek az alakok aljas életükkel még mindig mocskolják a földet. Túlzás, ugye, sir Henry? Ön vajon akkor is túlzásokról hápogna, ha a saját lányával bántak volna így el? Mindez azonban még nem volt elég. Apját a házában lőtték le, s Rajka meg az anyja sajátkezűleg ásták meg a sírját a kertben. A szegény lány szenvedéseinek így sem szakad vége. Két héttel a felkelés teljes leverése után a török hatóságok értesültek róla, hogy ő készítette a zászlót és letartóztatták. Másnap Pazardzsikba kísérték. Körbevette a török lakosság és sárral megdobálták, köpdösték és a legmocskosabb szavakkal gyalázták. Nem volt fontos, hogy csak egy szegény síró lány állt ott ellenségek, vagy inkább gonosz szellemek, mint emberek tömegében. E vadak szívében nincs könyörület. Miután elájult, egy taligára dobták, és elvitték Plovdivba, ahol a helyi börtönbe zárták és kenyéren és vízen tartották Skyler úr érkezéséig. A beteg és megtört szívű lányt ekkor engedték szabadon.

Markov Alexander fordítása

Egy nemzet mámora

Valóban, a tavasz lendülésével a forradalmi forrongás is gigászián lendült előre. Egész Kelet-Trákia – fő területe – e tavaszon vulkánra hasonlított, mely kitörést jövendőve tompán morajlott. Apostolok és prédikátorok raja barangolta keresztül-kasul a hegyeket és a síkot mind, szervezték a harcot. Jó fogadtatásra találtak mindenütt; ölelésre tárt karok, nyílt szívek, hogy hallgassák őket – a szabadság szent szavára szomjas, a Golgota keresztjét hordozni türelmetlen nép. Előhírnök-serkentők sora járta már végig Bulgária földjét, s vetette el az öntudatra ébredés magvait a lelkek talajába. Ez a csodálatos sor, melynek élén Paiszj állt – egy szerzetes, a végén pedig Levszki – egy diakónus – két szent ember – a földet már megdolgozta, előkészítette, maggal bevetette volt, az első pedig Athosz magasából, a bevezető utolsó a bitó magasából meg is áldotta.

Hűsz esztendővel ezelőtt Rakovszki, ahogy csak szóba hozta a felkelést egy faluban, női ruhában menekülve alig is úszta meg a parasztok pányvakötését. Most ha a nép azt hallotta, apostol érkezik, üldöző kopók helyett deputációt küldött fogadásukra. S úgy hallgatta, úgy itta az életadó szavakat, akár a kristályos vizet a kiszáradt torok. Ha csak azt mondták: Állj készen a halálra is! – adta már a templom a pópát, az iskola tanítóját, föld a szántóvetőjét, anya a fiát. Elemi erővel terjedt az eszme mindenütt, kerített hatalmába mindent – a hegyet, a rónát, a szegény viskóját, a szerzetes celláját. Még a csorbadszik is, a megbélyegzett osztály, a nép haladásának a kerékkötő is az eszme varázsa alá kerültek, s jeles elmék lelkesedtek közülük érte. Arányaik szerint ők valóban szerény részt vettek csupán a hazafias mozgalomban, de nem is gátolták – mert nem árulták el. Az árulások s a mindenünnen s mindenkitől való alávalóságok a katasztrófa után jöttek, mai szörnyfajzataitól... Hasztalan igyekeznek némelyek a történelmi igazság kárára e lelkesültséget elfogultan a nép ama részének javára monopolizálni, mely lábán bocskort viselt. Hasztalan. A forradalmi szellem, ez a lángos szeráf, szárnyával

a bocskorosokat éppúgy megérintette, mint a deákokat, a kucsmákat akár a fezeket, a papi fővegeket mint a kalapokat. Miként minden progresszív harc során Bulgáriában, a tudomány és a kereszt, vagyis a szellem az élen állt. Az új bolgár vértanúk mártíromsága ezt ékesen bizonyítja. A fő kontingenst elébb is, ma is valóban a nép tömege adta, de ő azt adta, mi ereje volt: számosságát. A gondolatot s a szellemültséget az értelmiség kellett hogy a sokaságnak adja...

A lelkesedés különben nőttön-nőtt s eluralkodott mindenben. Új méreteket öltött napra nap, ereje újult, s vele – az előkészületek; öreg és fiatal egyként gyürkőzött, fogott a munkába. Abbahagyták a szántást a föld művelői, hogy golyót öntsenek, a városbéliek meg a kereskedéssel hagytak föl. Titkos posták jártak éjnap a panagjuristei központi s más bizottságok között, miként a titkos rendőrök az igaziakat követték; századosok s tizedesek parancsnokolása alatt puskát fogtak kiképzésre az ifjak; lábszárpólyákat szőttek az asszonyok, hozzá zsinórokat fontak, s töltenyeket sirítettek, az öreg asszonyok pedig gyúrták, sütötték a kétszersültet; a csizmadiák csak tarsolyokat, bocskorokat, lódingokat s más felkelői szükségességeket készítettek; még a falusi előljárók, adószedők, bírók és más hivatalosságok is kivették a részük a készülődésből, ki, sőt serényen. Egyre nőtt a falvakszerte fegyverek, golyók s a puszkapor raktára – a puszkaport maguk a törökök szállították; a belsejefűrt s gyalult, vasabroncsokkal pántolt cseresznyefatörzsek alkották a tüzéséget! A selyemlobogók a beljük hímzett bődü-lő aranyoroszlánnal, a fantasztikus bujdosó cifra gúnyák, a fényes papi palástok, kereszték és templomi zászlók jelentették a közelgő harc dekorációját. Ezen általános mámor még a gyerekek játéka is meglátszott. A pilinckét, pörgöcsigát katonásdival cserélték föl, csontpuskát, fakardot fabrikáltak, azzal csatáztak az utcákon... Ámulva mondogatták az öreg emberek: „Isteni jel ez”. Nem volt pedig égi jel, mely a rettenetes vihart jósolta volna. Egyedül

csak, igen, a csodás jövendölés, miszerint „Törökország elesik, 1876”*, mely bejárta az országot egészen, s gabalyította a legborúlátóbb emléket... Ellenkezőleg, korán virradt a tavasz, s édenre varázsolt egész Trákiát, Gyönyörűn s gazdagon nyíltak a rózsakertek, pompáztak, mint soha korábban. A mezők s a szántók oly hatalmas termést ígértek, melyet nem lett volna ki betakarítson...

Néhány nap kellett csak, hogy lassan és bizony századokat emelkedjék a nép titkon.

Ami pedig azt illeti, ily nyílt és hetyke agitációkra, ily zajos fegyverkezésre és lázadási készülésre hogyan nem hederített a török kormány, a magyarázat vakságában és a rája növekvő erejének semmibe vevésében keresendő. „Nyúlzsivajgás az egész”, intézték el a nemeslelkű efendik. „Éljenemberek” – mondogatták a pökhendi urak, s lenézően mosolyogtak csak bajszuk alatt. Vannak szavak, melyek korszakot jelentettek. „Éljenemberek” – az egyházi önállóságért vívott harmincéves harcból diadalmasan kikerülő megtettesült népi öntudat. De az „éljenemberek”, kik 1870-ben a bolgár exarchiára emelték poharuk, 1876-ban zendülőkké váltak, kik golyókat öntöttek s ágyúkat készítettek, hogy a bolgár szabadságot köszöntsék.

Ezt a metamorfózist nem fogták föl a törökök.

* Turcia ke padne = a régi bolgár ábécében a betűknek számértékük is volt. A bolgár mondat betűinek összértéke 1876. „E híres felfedezés zseniális szerzőjének nevére bukkanom nem sikerült” írta Zahari Sztobjanov. (A ford. megj.)

Nem tudtak egyszerre haladni az idővel, s konakjaik elfogták, nem látták tőlük az eszmék fejlődését. De még ha látták is volna, késő volt már: sem oly tágas tömlöcük, sem oly hosszú láncuk nem volt, hogy megkötözzenek egy gigantikus ideát, egy láthatatlan Krali Markót, mely hegyeket mozgatott.

Képedezik majd az utókor – mit beszélnek? Mi magunk is, e lefestett kor megélői, kik egész sor történelmi példából ocsúdtunk – csak csudálkozunk és ámulunk, mi is volt ez a szellemi megittasulás, a nép e szublimált esztelensége, hogy harcra készüljön a rettenetes impériummal, a még hatalmas haderőkkel? Hogy készüljön, méghozzá reménnyel, hogy nevetségességig semmitévő eszközökkel még meg is dönti? Hogy a szívében, „a pokol bugyraiban”, ahogy egykor Marko Ivanov mondta, mérje össze vele erejét anélkül, hogy szövetségesre iperedett volna, és társa csak a lelkesedés – pelyva, mely fellobban és kihuny, s az illúzió – kísértet, mely semmivé lesz. Ritkán ad a történelem nekünk példát ily magabizóságra, mely az örülettel határos. Soha nem emelkedett a bolgár nemzeti szellem ily magasra fel, s bajosan is emelkedik még egyszer...

Nincs is értelme leírunk. Elbeszélésünk szükségszerűen csak egy epizódját eleveníti fel, egy epizódot, mely ezután következik, s amely a forradalmat, a legtündöklőbb remények e szörnyű összeomlását illusztrálja.

Szondi György fordítása

JUHÁSZ FERENC

Templom Bulgáriában

*A batak-i templomban
1876-ban 4000 bolgárt öltek meg a törökök*

Földbe-szótt kő-koporsó ez a templom,
soha-el-nem-oszló kő-buborék:
mely fölszállni vágya könnyed libegéssel,
de önnön súlyától a talajba szakadt,
s míg szilárd anyagát hajszálgökerekkel
rágja, magához is köti az anyaföld.
Mint eleven díszétől megfosztott lófej,
vigyorgó fogsorú múlt,
amit a húmusz még el nem fődött egészen,
a húmusz, a föld, a tojás-alakú termőtalaj,
amely pörög velünk, robog az úr izzó porában.
S mit őriz magában, mit hord magában,
akár az emberi szívbe oda mi van betemetve,
mit hurcol magában kimondhatatlan
év-milliók óta szótlanul, panasztalan?
Csontot, csigolyát, koponyát, önnön verejtékét,
páfrányokat, szenet és érceket
és ismeretlen rétegekbe kristályosult őszállatokat,
hajdani virágok, halak rajzát a kövekben,
régii himnuszokat és elfeledett eposzok töredékét
és megint csak csontot, csigolyát, koponyát
és hány milliárd porhanyós szemet,
őshalak rothadékát, gázokat, olajokat,
leomlott városok szobrait, márvány-cirádáit,
avas és új rétegekben, hogy szinte már kiszűrnak a földből
és lávát, folyékony tüzet, amit kedve jön néha kiokádni.
Termeli, s leszárítja újra, mint gondolkodó fő
a verejtéket, roppant agy gondolatait, határtalan időkig.

Föld, amin állok, véráztatta köpadlózat itt,
nem árok lejjebb, nem kutatom én tovább a te múltad.
Elég a tanulság, amit a vértől korhadt gerenda mond,
az ember-ész fújta kő-koponya, s a terhétől meggörnyedt falak,
amik, mint ősz öreg vállalai, már süllyednek
a föld felé újra, oda, belebukni. Ahonnan vétetett a kő,
meg az ember, oda, ahonnan hajdanán kivetődött, mint
vízből a hal, s fölötte a por elsimúl rezzenéstelen,
fodrot nem vet, gyűrűt se, csak legörög dübörögve.

Mert itt is: csontok, csigolyák, koponyák egy tükör-
 belül márványkoporsóban sárga halomban,
 csontok, csigolyák, koponyák. És látni van itt, mint
 apró vízgyöngy, mészbugyborek: fehér csecsemőfej váza,
 öregemberé, mely mint a fekete gyöngy,
 piciny lábszárcsont, mely görcsös és
 üres és sárga, mint a szalmaszál, kövér és szuvas
 csigolya-csillag, ujjperecek bütykös maradéka,
 koponya, golyóktól átluggatott, mely, akár
 a féreg-fúrta gyümölcs, csomós pálcához
 hasonló szüzecke térdfej, szálkás kupacban,
 mint cölöpökre hányt kazal a tó közepén,
 mert a koporsó gyomor-fala, a tükör,
 ezerszer visszavetíti, egyetlen tanúlságként
 a csontot, csigolyát, koponyát.

Hát mi volt itt? Mit példáz ez a jelvény,
 mit hirdet itt a templom közepén ez a hajdanán
 lélek, s velő-lakta diadém?
 Az önzés, a hatalom, a gőg örületét – és fenségét
 a dacnak, a meg-nem-alázható szerelemnek,
 érted, te föld, te a bensőből ki-nem-szakítható
 Szabadság!

A dacnak, mely pillantását a sziklába fúrja,
 de nem mosolyog a zsarnok előtt.
 A gyönyörű és oly emberi dacnak,
 amely nyelvét inkább habosra harapja,
 de a nyomorúságért nem mond köszönetet.
 A hősiességnek, mely lány-mellét inkább kitakarja,
 mellét, amely ember-nem-járta havas csúcsokhoz hasonló,
 kitarja villogó handzsárnak, jatagánnak,
 de kimondja még, hogy: “Átkozott vagy gyilkos!”
 A becsületnek, mely bozontos mellét odatartja,
 férfi-mellét, mely izmosabb a ló szügyénél,
 odatartja a golyónak, de tekintetétől retteg az uralom!

E templomban reszketve fejbűbig állt a vér,
 piros gőzétől lett harmatos a kupola, az ablak,
 e kiszáradt belsejű szitakötő-szem,
 itt állt fekete kocsonyában a félelemből
 leöldökölt hazafiak vére:
 asszonyoké, férfiaké, gyerekeké, akik
 hallgattak, s összevont szemöldökkel figyelték
 a hatalom dáridóját.
 Mert sokat kibír az emberi szív,
 de vaspántjait nem tudja viselni örökre:
 s egyszercsak lobot vet, mint a csillag,
 haragja, mint a tűzhányók mérge villogva kitüremlik!
 Ezt tették ők is, az örökre-elnyomottak,
 karjukat, tekintetüket fölemelték az elnyomóra!

Ó, tudta már az, hogy a játéknak vége,
 a játszma elveszett, a kocka halálosra fordult!
 Hát mielőtt rémülve a lósörényre borúlna,
 s eliramlana a hajsztól kimeredt-orrlíku, csupa-ér,
 borszínű tajtéktól csöpögő paripákon menekülve,

JUHÁSZ FERENC ❖ TEMPLOM BULGÁRIÁBAN

végső tort rendezett itt, iszonyú lakomát.
Mert azt akart még, emberhúst zabálni, párolgó
rubint-italtól lenni részeg, az egy-bendő Táltos.
És telecsurgatta, mint áldozati kupát e kő-kelyhet vérrel.
S ó, azóta történelem lett e barbár hörbölés, e kő-áldozat!

Ó, fölperzselt falvak, lángoló viskók
kardokba döntött szűzek, márvány-asszonytestek,
rombusz-alakú dárda-sebektől éktelenítettek,
bemocskolt liliomok,
lucskos szilvaként csillogó kiszúrt szemek!
Úgy vonúltok már egy későbbi század gyermeke előtt,
mint csillámaival a végtelen tejút.
S most itt csontok, csigolyák, koponyák halomban,
szent emlékeztető tanulság
e kővé iszonyodott templomban előttem.

Csontok, csigolyák, koponyák... Elég! Eszméletem,
bírod-e még, hogy befogadd tobzódva
rakásra dobott képeit e borzalomnak?
Hát van-e még a testnek porcikája,
melyet az undor át nem itatott?
Van-e a léleknek egy csöppje is, amelyet
föl nem emelt ez a nagyság?
Hát van-e még benned egy porszemnyi szégyen,
költő, hogy szégyelld magad,
aki itt állsz fehér ingben, nyári fehér ruhában
e templom kövén, 1952 augusztusában?

Az Áprilisi Felkelés és Benkovszki

Benkovszki történelmünk egyik legdrámaibb személyisége. E nem mindennapi ember valós képét azonban már sohasem idézhetjük fel.

Benkovszki rendkívüli, kivételes, „nagyszabású” egyéniség, a népfelkelők zseniális vezére volt. Ha minden emberi vonásról létezne tanúbizonyság, úgy Benkovszki vezetői tehetségének bizonyítéka a néhányak által még ma is örült és céltalan kalandnak tartott Áprilisi Felkelés irányítása. És valóban, fiatalon, 33 évesen tűnt fel minden végzettség nélkül, ismeretlenül, ráadásul nem is apostolként, hanem csak annak segédjeként; még valódi nevét is titkolta, mert az rémületet keltett volna a jámbor kézművesek körében, akik nap mint nap a tízparancsolatot mormolták; árnyékot vetve minden” írástudóra és filozófusra”, gyakorlatilag fő szervezője lett a felkelők IV. körzetének, lelkesítette és felkelősorba állította a világ legreménytelenebb megalkuvóit, a kisiparosokat és a kisbirtokosokat, a biztos halálba vezette őket; életüket áldozták egy olyan felkelésben, amely eleve bukásra volt ítélve, sőt ez volt maga a célja – mindegyre csak egy kiemelkedő, különleges képességekkel megáldott egyéniség lehetett képes.

Benkovszkit nem nevezték ki a felkelés vezetőjének, még csak meg sem választották. Volov volt a kiválasztott. A gyurgevói forradalmi bizottság Volovot jelölte ki apostolnak, Benkovszkit pedig csak helyettesének küldte. De ez csak Gyurgevóban volt így, míg a tehetséget és a rátermettséget diplomával és bizonyítvánnyal mérték. Az élet mindent megváltoztatott; a valósággal való találkozás eldöntötte, kinek hol a helye. „*A történelem ezen csalhatatlan választása*” is megerősíti a szabályt: „*A vezért nem választják, az azzá válik.*”

Valójában érdekes kérdés áll előttünk: milyen tulajdonságokat követelt meg az adott történelmi pillanat az Áprilisi Felkelés vezetőjétől, és Benkovszki személyes adottságai milyen mértékben feleltek meg ezeknek az elvárásoknak. És ha Benkovszki általánosan elismert erényei, mint tiszteletet parancsoló megjelenése, eleven észjárása, kifogyha-

tatlan energiája, lángoló és magávalragadó beszéde stb. vitán és minden kétségen felül áll, nem ez a helyzet „elviselhetetlen” tulajdonságait illetően: hatalomvágya, fölényes utasítgatásai (diktátori hajlama), dicsvágya, hiúsága, pökhendisége, mások véleményének kategorikus elutasítása, tévedhetetlenségi tudata, a tanult emberek iránt érzett megvetése és sok más apróbb hibája rettenetesen bosszantotta a vele dolgozó műveltebb és önállóbb egyéniségű forradalmárokat, különösen azokat, akik a felkelés szervezése alatt mindvégig ragaszkodtak a teljes demokrácia elveihez. Benkovszki ezen jellemvonásai kis híján a forradalmi bizottság felbomlásához és a felkelés kirobbantásának meghiúsulásához vezettek Oboristén, és ezek váltották ki az oboristei események után a panagjuristei népfelkelő-biztosok döntését, hogy „nem nyújtanak többé menedéket az apostoloknak Panagjuristében. Sőt mi több: Bobekov javaslatára szóba került, hogy nem kellene-e megöletni Benkovszkit, akinek fejébe szállt a dicsőség és senkire sem hallgat.”

Korábbi kisázsiai életének megnyilvánulásaival együtt a felkelés alatt megmutatkozó tulajdonságai miatt sokan mindmáig jöttment kalandornak tartják Benkovszkit, megvető mosollyal beszélnek róla, amelyben a nálunk jól ismert célzás rejlik: „Ismerjük a jómadarat!” Számukra Benkovszki részvétele a felkelésben csak egy számos kalandja közül, nem sokban különbözik pl. fiatalkori csínyétől a takaros ajdani örmény lánnyal; néhányan pedig csak becsvágya szempontjából elemzik részvételét: hogy a felszabadított Bulgária cárja legyen, vagy legalább valami hasonló.

Sajnos eddig senki sem vetett gátat a félreértések áradatának, amely Benkovszki személyiségét illeti. Ezt még Benkovszki barátai is kényelmetlen kérdésnek tartják, amit jobb nem feszegetni, ha meg akarjuk őrizni az emlékét, épp ezért tiszteletteljesen hallgatnak róla.

De mielőtt rátérnénk Benkovszki „hiányosságaira”, nézzük meg részletesebben általánosan elfogadott erényeit.

Tekintélyt parancsoló megjelenése, ha nem is döntő, de mindenesetre egyike a társadalmat vezetőik legfőbb jellemzőinek. Ideális esetben a szellemi erő megtalálja megfelelő külső megjelenési formáját. Benkovszki nem panaszkodhatott, hogy a természet megtagadta volna tőle a szelleméhez illő alakot.

Benkovszki kemény, lángoló és féktelen akarata akár a holtakat és képes volt feltámasztani. Akaratának magával ragadó erejét bizonyítja már az is, hogy egyetlen találkozón meg tudta győzni még azokat is, akik addig örült kalandnak tartották terveit. Izzó lelkületével megnyerte magának még a józan, bölcs és nyárspolgár panajuristái biztosok esztét és szívét is, életére törő összeesküvőkből önzetlen támogatóivá tette őket.

Akaratereje éles és körültekintő eszére támaszkodott, mely gazdag tapasztalataiból, mély élet- és emberismeretéből táplálkozott.

Benkovszki képes volt arra, ami általában csak a legzseniálisabb vezetőkre és hadvezérekre, az igazi nagy szellemekre jellemző: *meg tudta osztani a figyelmét*, képes volt egyidejűleg több dologgal foglalkozni. Egyszerre három-négy írónak tudott különböző tárgyú levelet diktálni, és a legapróbb eltéréseket is észrevette. Ez a vezérkari adottság – hogy egyidejűleg több feladat megoldására is tudjon koncentrálni – döntő jelentőségű egy vezetőnél, akinek *gyorsan és egyszerre több kérdésben kell döntenie*. Ennek az adottságnak a fontosságát azok értik meg igazán, akik még azt is elfelejtik, hogy hova indultak, ha valaki megállítja őket és szóba elegyednek velük, vagy azok a szórakozottak, akik miközben inni mennek, arra gondolnak, vajon hideg-e a víz, s közben megfeledeknek a pohárról.

Benkovszki mindezen kívül *kimeríthetetlen energiátartalékkal* rendelkezett. A szó szoros értelmében nem ismerte a fáradtságot, a pihenést, az alvást. Viharként száguldott át a Középhegységen, és nem csak személyiségével és beszédével ejtette ámulatba az embereket, hanem fáradhatatlanságával is. Csak így lehetett képes hihetetlenül rövid idő, alig három hónap alatt előkészíteni a felkelést.

Benkovszki *gazdag élettapasztalattal* dicsekedhetett. Volt szabó a Középhegység falvaiban, szürccsapó Anatóliában, majd máktized-begyűjtő, a perzsa konzul testőre Szmírnában, később nincstelen csavargó török városokban, s végül bujdosó Romániában; a társadalom minden rétegének képviselőivel találkozott, kipróbált mindent, ami az ő korában egy átlagembernek a sors megadhatott: a pasák asztaltársából Bukarest és Sztambul utcáinak ágrólszakkadt tekergője lett; egyaránt kijutott neki, hogy lássa az élet napfényes és árnyas oldalát is, jól kiismerhette az egyes embert és a tömeget mozgató rugókat és erőket. Ő valóban ismerte a török birodalmat, amely ellen élet-halál harcot folytatott, hiszen nem

könyvből tanult meg törökül, arabul, románul, lengyelül és egy keveset perzsául és olaszul.

Mély élet- és emberismerete kitűnik minden cselekedetéből.

Valóságos *művészetté tökéletesítette nyilvános fellépéseit* és a tömeg megnyerését: külső megjelenésével, hajdutrúhájában, fényes fegyverével, harsány, mennydörgő szavaival, lángoló beszédével, s nem utolsó sorban katonai kíséretével. Ez volt Benkovszki sikerének egyik titka. Ebben a vonatkozásban (fortélyban) csak a híres Grujo Banzski pap vetélkedett vele. Valójában a két elválaszthatatlan barát – egyikük a földi, másikuk az égi hatalom képviselője – szerencsésen kiegészítette egymást.

Személyes tapasztalata végül lehetővé tette számára az Áprilisi Felkelés körének négyzögesítését sikerült végigvinnie kisiparosok és kisbirtokosok egy olyan felkelését, melynek terv szerint sikertelenül kellett végződnie.

Mielőtt tüzetesebben megvizsgálánk Benkovszki „fogyatékoságait”, rá kell mutatnunk azok gyökereire.

A régi zadruga házközösség személytelen társas lényének ideje lejárt. Az új ember egyéni megnyilvánulásokat, önmegvalósítást, saját történelmet akart. Az értelmiségiek és minden közösségi ügyekkel foglalkozó és újságolvasó ember egyéni cselekedeteit a történelem szempontjából nézték, melybe szerették volna beleírni a nevüket. A nép önértetét különösen sértették a francia forradalom hőstetteiről, az orosz dekabristák cselekedeteiről és a Garibaldi vezette olasz nemzeti felkelésről szóló legendák. Egyáltalában, a mieink már a történelem színpadán érezték magukat. Még a legönzettelenebb – Levszki – sem bírt ellenállni a kísértésnek, hogy lépést tartson a korrallal, és verses önéletrajzot írt.

Ez, természetesen, annyira volt elítélendő, mint a nálunk meghonosodó új társadalmi forma: egy szóval – ezt követelte a pillanat.

A vezéreljöltek egymás közti vetélkedésében individualizmusuk (mely gyakran egoizmusba csapott át) keresztelte egymást, így a közös harcban személyes küzdelmek bontakoztak ki, amelyek szükségszerűen gátolták a közös ügy menetét, noha elkerülhetetlenek voltak. Egyébként e társadalmi megnyilvánulásra és vezetői pozícióra irányuló személyes törekvések, amennyiben elősegítették a társadalmi fejlődést, történelmi szempontból erénynek, hasznosnak minősíthetőek, bár a sértett és mellőzött jelöltek vagy az irigykedők szemében halálos bűnnek tünnek. Benkovszki személyiségének elbírálása kétféle értékelés csapásai között mozgott: a történelem és a nyárspolgári illendőség és korlátoltság ítélete között.

Benkovszki született hadvezér és parancsnok volt. De mivel Bulgáriának akkor nem volt hadse-

rege, lázadó lett belőle, professzionista forradalmár, a saját maga szervezte felkelősereg vezére.

Minden professzionista értelemben vett bolgár forradalmár elvetette a mindennapiságot, képtelen volt az apró gondok és kötelességek béklyóival járó megállapodott életre. Teret kerestek nyugtalan szellemük szárnyai csapásaihoz. Ebben a tekintetben Benkovszki Panajot Hitovra és Hadzsi Dimitarra hasonlított. Panajot apó, mielőtt Rakovszki és Karavelov munkatársa lett volna, minduntalan csődbe jutva és eladósodva ötször váltott szakmát; s hőse volt egy zajos tyúklopási ügynek. A megállapodott életet nem ismerő szabad madár volt már, a felkelő sorsát vállaló erdei madár. Elegendő volt energiáját forradalmi pályára terelni és képességei elé társadalmi feladatokat állítani, hogy kialakuljon az a professzionista forradalmár, aki bevonult történelmünkbe. Ilyen volt Hadzsi Dimitar útja is, mely a nyalka legények tivornyázásával kezdődött, és hősi halállal végződött a Buzludzsán. És ha történelmünk arra várt volna, hogy ezek az emberek a nyárspolgárok lócáiról vagy a kalmárok boltjaiból, azaz a tisztas kereskedők és iparosok, a derék otthonlók, a gondos apák és lelkiismeretes feleségek köréből kerüljenek ki, igencsak sokáig kellett volna várnia. Benkovszki nem minden alap nélkül gyűlölte az önfejű, filozófálgató írástudókat. A bölcsék prédikációikkal és irományaikkal előkészítik ugyan az eseményeket, de általában a forrófejű, professzionista forradalmárok fordítják meg a történelem kerekét.

Az Áprilisi Felkelés előkészítésében Benkovszkit nem annyira liberál-demokrata vezetőként, mint inkább hadvezérként kell értékelni. Hadvezéri helyzete – ráadásul egy olyan hadvezéré, akinek nem döntő ütközeteket, hanem elterelő hadműveleteket kellett vezetnie – készítette arra a gondolatra, hogy „a felkelés ideje alatt az egyén szabadságát és jogait korlátozni kell”.

Benkovszki „diktátorsága” volt hadseregünkben a fegyelem kezdete. De szervezőképességének meglepő nagysága abban rejlett, hogy a parancsolgatás és a fenyegetés e sajátos módszerével nem csak irányította a hadseregét, hanem ezzel is tobozta.

Gondolják csak el, mi lett volna, ha Benkovszki odamegy a parasztokhoz, s elkezd nekik magyarázni, hogy lázadjanak csak fel mindenféle orosz és szerb segítség nélkül, hogy el kell esniük, házaiknak pedig le kell égniük, hogy felébredjen Európa alvó lelkiismerete, majd tanácsot kért volna tőlük, vajon célszerű-e ilyen kedvezőtlen feltételek mellett felkelniük; mit gondolnak, megéri-e ilyen áldozatokat hozni, s mindezt olyan hangnemen kérdezné tőlük, mellyel éreztetné, hogy azok döntésétől függ, akiknek nem saját, hanem idegen érdekből kell meghalniuk, jóllehet egész életükben arra ne-

vették őket, hogy mindent „saját lelkük üdvére” tegyenek. Egy ilyen fellépés elárulta volna a felkelés szervezésének minden fogyatékoságát, a lázadás ki sem tört volna, s Oboristén a józan panagjuristei polgárok befolyása alatt úgy döntöttek volna, hogy a felkelés nincs kellőképpen előkészítve, s elhamarkodott lenne 1876-ban kirobbantani.

Benkovszki diktátori hajlama a lényegében képzelt, de megjelenésében valóságos és hatékony erő kifejeződése volt, amely minden kétséget és vitát kizárt azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy lesz-e felkelés és sikerrel jár-e. Az ebbe az erőbe vetett hit volt a felkelés mozgatórugója. Benkovszki, hogy saját hatalmát és a szervezet erejét hangsúlyozza, vakmerően, kíméletlenül és ellentmondást nem tűrően viselkedett.

De az ilyen vezetői ambíció, a személyes vonás kiemelése a közösségi ügyekben még nem nyert elismerést az akkori népies bolgár közéletben, különösen nem a szocialisztikus szellemiségű forradalmi körökben, amelyek tagjai *Az én imádságomat énekelték Botevtől, a Nem akarunk mi gazdagságot, nem kell nekünk a pénz, hanem a szabadság, és az emberi jogokat* (Sztambolovtól – a ford. megj.), akik megesküdték, hogy életüket áldozzák a nép szolgálatában, akik Levszki szavait ismételték: „Ha elesem, csak magamat veszítem el, ha győzök az egész nép győz”. A régi bolgár patriarchális humanitás eszméjének hatására a népiesek számára minden egyéni sikerre törekvés bűnnek számított a nép gyötrelmei és érdekei mellett, s így az olyan magatartás, mint Benkovszkié, törvényszerűen ingerlő volt. Ebben a tekintetben csupán az volt Benkovszki „bűne”, hogy léleklében megelőzte kortársait, és világosan látta a jövőt, s benne saját, egyéni érdekeit. A többség belevesztett a bolgár társadalom jövőképét belengő népies ködbe, azt hitték, hogy a „szabadság, testvériség és egyenlőség” társadalmá lesz, és nem a tisztán egyéni érdeké.

De Benkovszki ügyelt arra, hogy megteremtse az elsőbbségéhez szükséges *külső csillogását* is. Tekintsünk most el attól, hogy megközelíthetetlen volt, hogy az audiencia nála különös kegynek számított. Ő maga alkotta meg a felkelő sereg hierarchiájának szabályzatát, melyben nem feledkezett meg előírni, hogy kinek van joga kezet nyújtani a parancsnoknak, egy másik paragrafusban ugyanakkor fenntartotta magának a jogot, hogy „ha úgy ítéli meg, saját részéről annak ad kezet, akinek akar”. Külön megjelölte a címeiket és a szavakat, amelyekkel az előljárókat megszólítani és üdvözölni kellett.

„Benkovszki az ünnepeken a sajátján kívül semmilyen nevet sem akart hallani. Mihelyt az előljárók babérkoszorújára, dicsőségére vagy diktátori hajlamára terelődött a szó, rögtön elvesztette nyugalmát.”

Mindeme eljárásaival, amelyeket a felületes szemlélő önimádata kielégítésének tulajdoníthatott, Benkovszki a *tekintélyét teremtette meg*, amelyre szüksége volt, hogy hadvezéri és parancsnoki hatalmát gyakorolni tudja. Valójában ez az értelme minden külső csillogásnak, népiségnek és megközelíthetlenségnek, amellyel a polgári, katonai és választási hatalom képviselői körülbástyázták magukat – a nem mindennapi erő képzetét keltették, és erre építették természetfeletti tekintélyüket. Nem Benkovszki találta ki ezt a fogást. Alkalma volt megfigyelni ezt Törökországban és Romániában is.

Benkovszkinak itt is az volt a hibája, hogy megelőzte kortársait. Fortélyai, melyekkel vezetői, parancsnoki hatalmát és tekintélyét hangsúlyozta, mint a külső csillogás, az elérhetetlenség, a daliás megjelenés, a pompa, a ceremóniák (parádék), a szertartások, a hierarchia és társadalmi distanciák kialakítása – ma már nálunk is egyszerű, mindennapi gyakorlatnak számítanak, az emberek megszokták már, észre sem veszik, mert mindezt a társadalmi élet elengedhetetlen részének tartják. És ha Benkovszki kortársai felháborodtak az új idők haj-

nali tűzijátékán, akkor ez a régi szép patriarchális élet, az egyenlőség és humanitás idejének jóságos, jámbor emberének történelmi tájékozatlanságával magyarázható. Ezek a derék emberek valóban nem tudták, mi vár rájuk, mit kell még kiállniuk; csak azt tudták, mit rejt a történelem boga, amelyet hosszúcsövű puskáikkal egyedül bogoztak ki.

De a sors nem engedte meg, hogy Benkovszki elérje célját. Csak azt érte el, amit másoknak szánt. Mint megannyi hős vértanú, elesett a harcban, anélkül, hogy megízlelhette volna annak gyümölcsét. S ha Benkovszki magáért és másokért élt, úgy csak másokért halt meg.

És amikor a teteveni pásztorkalyibák szegény lakói elhaladnak Benkovszki hősi halálának színhelye mellett Kosztinában, kihúzzák görnyedt hátukat, leveszik kucsmájukat, s a féktelen folyó mennydörgő zúgását és a Balkán hajdut-énekeit hallgatva az új Benkovszkira gondolnak, aki nemcsak meghal másokért, de él is értük.

Fordította: Juhász Anna

Tanított. Okultam

Interjú Szondi Györggyel*

HAEMUS: Zahari Sztोजanov „Feljegyzések...” című műve központi helyet foglal el a bolgár irodalomban. Mi foghatja meg benne a magyar olvasót?

SZONDI GYÖRGY: Először is volt, akit megfogjon a nálunk 1978-ban kiadott mű: jobban volt olvasó, a 7100 példány hipp-hopp elkelt (magam is csak egy visszakunyerált dedikált kötettel rendelkezem). Azután megfoghatta a szöveg, mely magyarul szólal meg. És megfoghatta az „amiről szól”, az „amiként tálal a szerző”: a téma maga, s annak egyedülisége, ahogyan Zahari Sztोजanov „műbefoglal”, vall – a világirodalomban kivételesen, azt hiszem, amennyire tudhatom. S ezt nem a fordító, a bulgarista elfogultsága mondatja velem – ennyi közvetett s közvetlen visszajelzést talán csak a *Baj Ganjo* magyar megjelenése után kaptam. Különös és számomra megtisztelő, hogy nemrég Franciaországból keresett meg egy magyar származású kiadó, aki – mert hallotta magyarországi jó hírét – elkérte épp e két fordításom, mivel szeretné odakinn franciául kiadni (akkor már az eredetiből fordítva, természetesen).

H: Milyen volt a könyv kritikai fogadtatása?

SZ: Szép, értő méltatásokat kapott a mű, amiről tudni kell, hogy bizonyos rövidítésekkel látott napvilágot nálunk, a nem is kis mértékű előzetes húzásokkal Juhász Pétert bízta meg az Európa Kiadó. A siker után a könyvműhely egy (akkor) közeljövőbeli kurtítatlan és kritikai kiadást is tervezett...

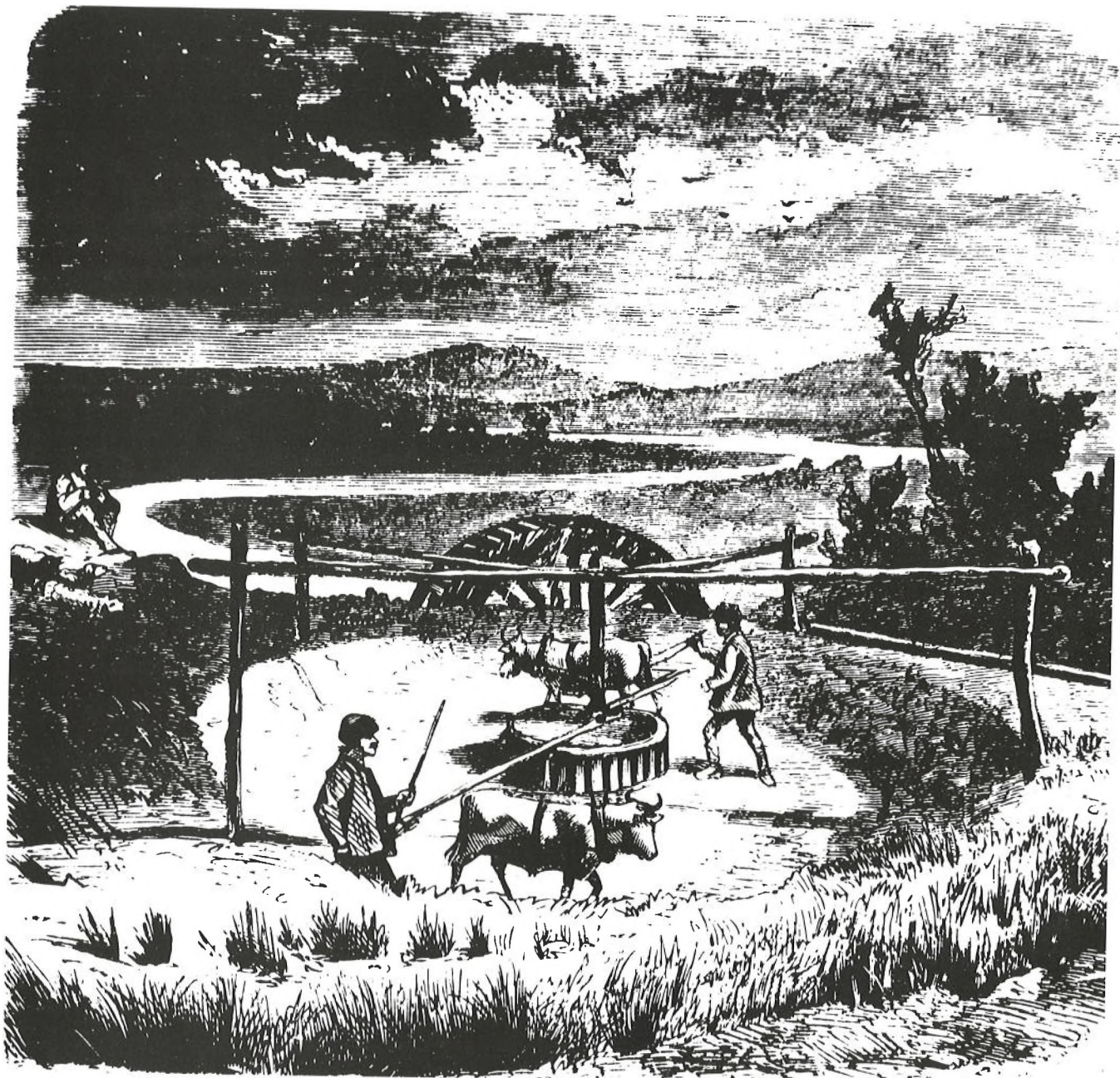
A legalaposabb értékelés Göncz Árpád tolla alól született tizenhat éve. Ez a szép cikk azóta kötetben, bolgárra fordítva is többször megjelent. Ha nem saját véleményemről, hanem az olvasóééről kell szólnom, voltaképp e méltatásból érdemes idéznem, mert szeretetében (= a művet megszeretve) is objektív. A kritikus a népi emlékezet, a paraszti kultúrtörténet kincsesházának tartja többek között Sztोजanov művét, dicséri izes népi nyelvét, majd így fejezi be elemzését: „Az író alulnézetből ábrázol. De a hűség és igazság, amely minden sorát áthatja, kortalanná teszi nemcsak a mondanivalóját, de az írásmódját is. S hasonló élményű országok olvasói számára, mint amilyen a mienk is, közvetve

forrásértékűvé. Aligha hiszem, hogy a Sztोजanov könyvében olyan megejtő őszinteséggel ábrázolt magatartásformák ne jellemeznék a könyvében ábrázolttal történelmileg – s nem időben – egyidejű kor magyarjait is. Akiknek kultúrájáról, viselkedéséről a Sztोजanovéval egyenértékű tanúvallomás, sajnos, nem maradt ránk.”

H: A „Feljegyzések...” nem pusztán a felkelés hiteles megörökítése miatt alapvető alkotás, de egyúttal kulcsot is ad a bolgár lélek, a bolgár jellem megértéséhez. Ön szerint milyen képet rajzol a bolgár emberről a szerző?

SZ: Kendőzetlent. Szójem válaszom több szálból. Ljuban Karavelov, Sztोजanov mestere, akit maga többször is védelmébe vett utóbb, Doncso című elbeszélésében „még” így fogalmazott: „Sokat túrnek a mi bolgár fiaink, rettenetesen túrnek, túrnek, míg csak ki nem csordul a pohár; de ha kifogynak a túromolajból, hát emberfia útjukba ne álljon. Hazudnak, kik azt állítják, hogy a bolgár népben hibádzik a virtus, a hazaszerető szív, hazudnak, kik azt mondják, hogy a bolgár nép nem bízik önnön erejében s vitéségében, hanem másoktól várja szabadulását. Százszor is példáját adták a bolgár fiak, hogy bátor vitézek, s szeretik hazájukat és szabadságukat...”

Sztोजanov 1880-tól kezd írni – szellemesen, osztorozón; sokat ír, rettegnek szavától. Az Áprilisi Felkelés idején írt feljegyzéseit megsemmisítette; a 80-as évek elején sorra járja, faggatja a szemtanúkat, a hajdani „vitézeket”, közben azt tapasztalja, hogy az apostolok sírját dudva növi be, hogy a nép, amelyért életüket áldozták, „török lett”... A megírás jelenére gondolva nem tud tárgyilagos lenni, indulatos, olykor ironikus, pátoszos egyszerre, egymás mellett: megértő és támadó, pontos és szubjektív. „A valóság határai között törekedtem pontos és hű lenni, anélkül, hogy ezen vagy amaz faktumot a legkevésbé is nagyítanám. Semmi tekintély és szabály nem irányított – lobogóm a szent igazság volt. Ez okból éppen a valóságból másolt hőseim és képeim közül sokuk karakterisztikája kicsit goromba, mi több, taszító lett, amiről is azonban nem én tehe-

Tanított. Okultam

*Interjú Szondi Györggyel**

HAEMUS: Zahari Sztojanov „Feljegyzések...” című műve központi helyet foglal el a bolgár irodalomban. Mi foghatja meg benne a magyar olvasót?

SZONDI GYÖRGY: Először is volt, akit megfogjon a nálunk 1978-ban kiadott mű: jobban volt olvasó, a 7100 példány hipp-hopp elkelt (magam is csak egy visszakunyerált dedikált kötettel rendelkezem). Azután megfoghatta a szöveg, mely magyarul szólal meg. És megfoghatta az „amiről szól”, az „amiként tálal a szerző”: a téma maga, s annak egyedülisége, ahogyan Zahari Sztojanov „műbefoglal”, vall – a világirodalomban kivételesen, azt hiszem, amennyire tudhatom. S ezt nem a fordító, a bulgarista elfogultsága mondatja velem – ennyi közvetett s közvetlen visszajelzést talán csak a *Baj Ganjo* magyar megjelenése után kaptam. Különös és számomra megtisztelő, hogy nemrég Franciaországból keresett meg egy magyar származású kiadó, aki – mert hallotta magyarországi jó hírét – elkérte épp e két fordításom, mivel szeretné odakinn franciául kiadni (akkor már az eredetiből fordítva, természetesen).

H: Milyen volt a könyv kritikai fogadtatása?

SZ: Szép, értő méltatásokat kapott a mű, amiről tudni kell, hogy bizonyos rövidítésekkel látott napvilágot nálunk, a nem is kis mértékű előzetes húzásokkal Juhász Pétert bízta meg az Európa Kiadó. A siker után a könyvműhely egy (akkor) közeljövőbeli kurtitátlan és kritikai kiadást is tervezett...

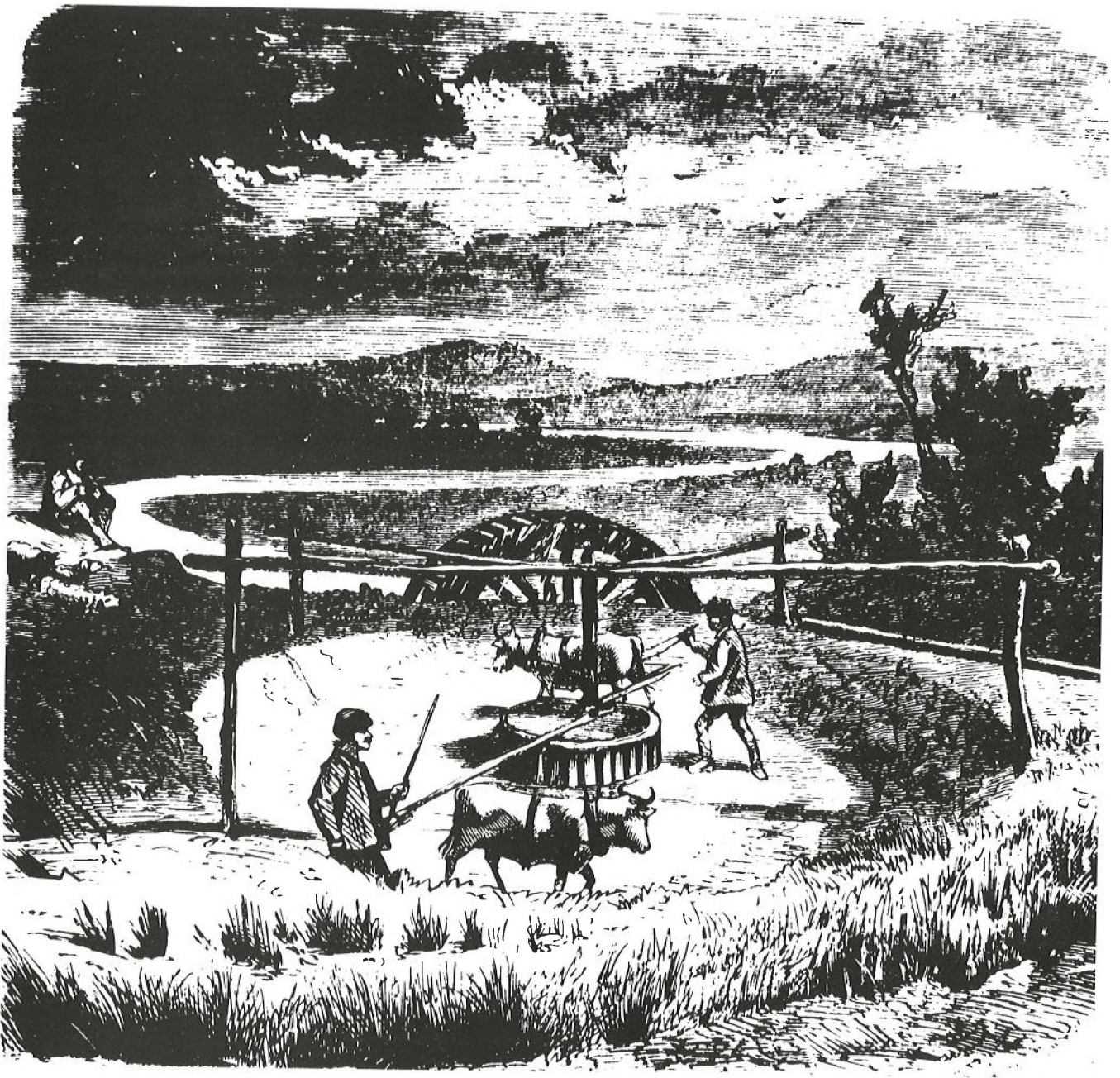
A legalaposabb értékelés Göncz Árpád tolla alól született tizenhat éve. Ez a szép cikk azóta kötetben, bolgárra fordítva is többször megjelent. Ha nem saját véleményemről, hanem az olvasóéről kell szólnom, voltaképp e méltatásból érdemes idéznem, mert szeretetében (= a művet megszeretve) is objektív. A kritikus a népi emlékezet, a paraszti kultúrtörténet kincsesházának tartja többek között Sztojanov művét, dicséri ízes népi nyelvét, majd így fejezi be elemzését: „Az író alulnézetből ábrázol. De a hűség és igazság, amely minden sorát áthatja, kortalanná teszi nemcsak a mondanivalóját, de az írásmodorát is. S hasonló élményű országok olvasói számára, mint amilyen a mienk is, közvetve

forrásértékűvé. Aligha hiszem, hogy a Sztojanov könyvében olyan megejtő őszinteséggel ábrázolt magatartásformák ne jellemeznék a könyvében ábrázolttal történelmileg – s nem időben – egyidejű kor magyarjait is. Akiknek kultúrájáról, viselkedéséről a Sztojanovéval egyenértékű tanúvallomás, sajnós, nem maradt ránk.”

H: A „Feljegyzések...” nem pusztán a felkelés hiteles megörökítése miatt alapvető alkotás, de egyúttal kulcsot is ad a bolgár lélek, a bolgár jellem megértéséhez. Ön szerint milyen képet rajzol a bolgár emberről a szerző?

SZ: Kendőzetlent. Szójem válaszom több szálból. Ljuben Karavelov, Sztojanov mestere, akit maga többször is védelmébe vett utóbb, Doncso című elbeszélésében „még” így fogalmazott: „Sokat túrnek a mi bolgár fiaink, rettenetesen túrnek, túrnek, míg csak ki nem csordul a pohár; de ha kifogynak a túrómolajból, hát emberfia útjukba ne álljon. Hazudnak, kik azt állítják, hogy a bolgár népben hibádzik a virtus, a hazaszerető szív, hazudnak, kik azt mondják, hogy a bolgár nép nem bízik önnön erejében s vitézségében, hanem másoktól várja szabadulását. Százszor is példáját adták a bolgár fiak, hogy bátor vitézek, s szeretik hazájukat és szabadságukat...”

Sztojanov 1880-tól kezd írni – szellemesen, osztorozón; sokat ír, rettegnek szavától. Az Áprilisi Felkelés idején írt feljegyzéseit megsemmisítette; a 80-as évek elején sorra járja, faggatja a szemtanúkat, a hajdani „vitézeket”, közben azt tapasztalja, hogy az apostolok sírját dudva növi be, hogy a nép, amelyért életüket áldozták, „török lett”... A megírás jelenére gondolva nem tud tárgyilagos lenni, indulatos, olykor ironikus, pátoszos egyszerre, egymás mellett: megértő és támadó, pontos és szubjektív. „A valóság határai között törekedtem pontos és hű lenni, anélkül, hogy ezen vagy amaz faktumot a legkevésbé is nagyítanám. Semmi tekintély és szabály nem irányított – lobogóm a szent igazság volt. Ez okból éppen a valóságból másolt hőseim és képeim közül sokuk karakterisztikája kicsit goromba, mi több, taszító lett, amiről is azonban nem én tehe-

tek, de a bolgár élet, hogy ily szcénákat és típusokat teremtett” – írja egy helyütt magyarul nem publikált előszavában. Meg ezt: „Ezért siettem én feljegyzéseimmel, hogy a résztvevők s a szemtanúk megcáfolhassák, vagy igazolhassák hitelességét. Ha valahol tévednék, ha a szigorú elfogulatlanságon diadalmaskodna személyes fantáziám – ez pedig igen lehetséges –, akkor az a száz és száz ember, aki könyvemben szerepel, le fog leplezni engem, ahogy meg is érdemlem”.

Ha ezt tudjuk, s azt is még a szerzőtől, hogy „ha szigorú, kritikus szemmel nézzük a felkelést, teátrálisnak, valószínűtlennek és meggondolatlanak látszik”, s ha ideidézünk például Ivan Hadzsijszki, a bolgár nemzetkarakterológia és szociológia egyik legnagyobbjának a Haemus e számában közölt írásából egy passzust: „(az emberek) önfeláldozva mentek a biztos halálba egy olyan felkelésben, amelynek nemcsak hogy előre látható volt a sikertelensége, de az volt előre látott célja is...”, akkor értékelhetjük érvényében Sztojanov tettét és fő művét. Az ámulat és főhajtás marad. Egy szempontból megint idevonható a jellegében különben más, de voltaképp megközelítőleg ugyancsak e korban született *Baj Ganjo*, Aleko Konsztantinov halhatatlan remeke is: az az írói bátorság a közös kettejükben, hogy nem szépítenek, ez adja nemességét írásaiknak. Értékeinket dicsérni, kellemes vonásokról szólni egyszerűbb. Sztojanov ebben sem „vét”. De nem adagol. A nagyság a gyarlóságok kivallásában van.

Végiglapoztam húsz évvel ezelőtt készült fordításom újra, beleszálaltam sokszor. Olvasom: „Ha a világon a pompának és a gazdagságnak ilyen elvakult istenítői nem volnának, akiknek nyugtuk csak akkor van, ha nyakukra ostor csavarodik, s ha ötven botot mérnek a talpukra, akkor nem lennének hadsík meg csorbadzsik, és semmiféle más ingyenélő fajta sem, kiknek létezése csupán az aljasság és a talpnyalás mellett lehetséges.” Jó, jó, nem az egyszerű bolgár emberről szólnak e sorok. De magát sem kíméli, mikor tömlöcbeli sorsának megalkuvásairól emlékezik a szerző. Kivált szókimondó az árulókkal s árulásokkal kapcsolatban. Ilyen jelenet s jellemzés pedig a sokszáz oldalon „szépen” akad. Egy helyütt maga mondja ki az okot: „Látnivaló, akkortájt az itteni népek szerint az árulás nem jelentett még szégyent”.

Nem mér két mértékkel: jót s rosszat elmond törökről, bolgárról egyaránt. Az előbbiekről így is ír: „... való igaz, a törökök semmiképp nem hízelgnek. Baltájuknak nincs két éle. Kegyetlenek, vad vérszopók, de hamisan száját ki nem nyithatja senki, hogy őket aljasnak mondaná”.

Kérdésére még hosszabban tudnék csak érdemben válaszolni. Az írot citálnám legszívesebben sorra, ahogy a megittasulásról s a hideg fogadtatásról,

az önzetlenségről s a magának valóságáról, a hányingert okozó török-ölésről s a törökök szörnyű bosszúmezárlásáról, az elfogott bolgárok viselkedésének „két kategóriájáról” s elfogóik között az ilyenről s az olyanról is tudása és tudomása szerint a leghívebben számol be... Lapozgatásom során lelt két idézettel most befejezem: „Előzúdult belőle az a gyűlölet és utálat, mely a sokat szenvedett bolgár népet fojtogatta teljes ötszáz esztendeig, s melyért nem ő a vétkes, hanem a szégyenteljes rabság, a századok és az átkos terhek. Talán a civilizált Európa kényes filantrópjai fölháborodnak a bolgár fölkelők tettei hallatán, de már meg ne remegjenek annyira, inkább nézzenek körül elsőbb a maguk táján. Jól tudjuk mi az ő forradalmaik történetét is...” „Ismétlem, mondom: lelke rajta ama doktriner pedánsnak, ki száját hamisan arra nyitja, hogy megfontoltságot követeljen egy szent jogaiért és a szabadságáért fölkelte néptől. Közös törekvésükben a népek nem hasonlítanak katonák siserahadához, sem martalócok gyülelész seregéhez, hogy terveket szőjenek, s azt fontolgassák, miféle csalárdságokat és csapdákat használjanak, hogy áldozatukra mind veszélytelenebbül támadhatnának.” Mit tegyen ehhez hozzá egy magamfajta most?

H: A bolgár ember békeszerető, türelmes típus. A felkelés zendülő ideje miatt „a legbolgárabb idő”?

SZ: A béketérés egy pontig igaz. Hogy miért a legbolgárabb az az idő? Érvelőbb, bölcsőbb Sztojanovval felelnem: „Ha az ember nekilát, hogy megírja a bolgár nép történetét a török rabságba kerüléstől egészen fölszabadulásáig, melyik eseményt illeti meg az első oldal? Szerintünk: a bolgár felkeléseket – s legfőképpen az Áprilisi Felkelést –, melyekben magunkról az ígát ledobni törekedtünk” – (egy mondat után) így kezdődik a „Feljegyzések...” S nyissak is két zárójelet.

A könyv eredeti címe *Feljegyzések a bolgár felkelésekről*. A kétrészesre tervezett, végül háromrészes mű eleje más, múlt századi, kudarca ítelt felkelésekkel is foglalkozik: az író hitelesíteni próbálta azt a példát mutató, önfeláldozó, újra és újra megismétlődő hősi vállalat, amely a bolgárok javát jellemezte. (Ismerjük az önostorozó hozzáállásokat is minden időből máig.)

A magyar cím (*Egy nemzet mámore*) Ivan Vazov *Rabigában* című regénye egyik fejezetének éléről került a címlapra (arról a részről van szó, amelyik most a folyóirat hasábjain olvasható). Kiadói döntés volt: az eredeti cím magyar megfeleltetése tudós munkát sejtetett volna – gondolni kellett az olvasókra.

Megemlítek még egy érdekességet ebből az aporóból. Sztojanov nem igen becsülte Vazovot, ennek több róla írt kritikájában is hangot adott. Nem becsülte, hogy irodalmat ír, hogy irodalmi nyelvet

teremt és kíván teremteni. Ezzel szemben „Én nem vagyok költő, se festő, egyszerűen csak olyan szcé-
nát örökíték meg a népünk életéből, melyek hi-
hetőek, természetesen s valóságosan megtörténtek.
Ez az én költészetem” – jegyezte meg éppen egy
Vazovról fogalmazott írásában.

H: Kérem, ossza meg velünk, milyen nehézség-
ekkel találkozott a mű fordításakor, s hogyan sike-
rült legyőznie azokat?

SZ: Műhelyvallomásnak kellene következnie.
Mondok csak néhány sarjú mondatot. Két alapcu-
darság állt előttem: az író szerkesztett szerkesztet-
lensége: az ösztönös megformáltság s az ismétlődő
„meg-nem-írottság”, valamint az ilyen esetekben
eleve felbukkanó gond: múlt századi nyelv, s ezen
belül a sztojanovi fecsegő összefogottság. A máso-
dik kihívásra a kérdező válasz: belátjuk-e, ha egy
száz évvel ezelőtti magyar könyvet olvasunk, hogy
annak finom nyelvi avultsága számunkra az egyik
vonzerő? Nem tudatosítjuk. Képzeli el Eötvös
Józsefet (ellenpélda ez) mai bolgár nyelven. Mi ma-
rad? Ezt a hamvasságot kell idecsempészni. Termé-
zetesen nem úgy, hogy múlt századi magyar nyelv-
vet használunk a fordítás során. Csak íze-
ket, mond-
juk a mai erdélyi nyelvben még meglévő régiesebb
szó- vagy grammatikai változatokat. De a kulcs –
számomra s gyakorlatomban – a szintaxisban van.
A mondatütem s a tagolás kegyesen archaizál.

Ugyanakkor tudni kell, hogy az éppen alakuló
bolgár irodalmi nyelven belül mi Sztojanov helyi
értéke. Mikor fegyelmezett, mikor s miért szerepel
nála (milyen vélhető tudatossággal) például turciz-
mus, tudós idegenizmus stb. „Csupán egyetlen szá-
bályra vigyáztam a nyelvben: hogy megértsenek a

legegyszerűbbek is, mit akarok mondani...” – vall-
ja Sztojanov. A bolgár irodalmon belül is egyedi
„gátak közé szorított” burjánzó stílust, az olykor
hányaveti szófűzést, a gyalulatlan mondatokat, e
szokatlanság varázsát kíséreltem meg magyarul is
egyszeri módon átmenteni.

H: A „Feljegyzések...” fordítása esemény egy
fordítói életművön belül. Milyen kitörölhetetlen
nyomokat hagyott önben a magyarra ültetés szép
folyamata?

SZ: Hasonlították már Sztojanov művét az
Odüsszeiához, máshoz is – mindegy; szuverén, is-
mételhetetlen remeklés. Hogy memoár? Pszicholó-
giai krónika? Vallomás? Regény? Nem véletlen,
hogy a „bolgár Biblia” metaforát használják. Szto-
janov valóban abban a tudatban írt – állítják kutá-
tók –, hogy szakrális szöveget alkot. A dokumenta-
ristát a személyes hitelesség „szentsége” garantálja.
S annak indulata. Én ezt a „Bibliát” ízeire szedtem,
s magyarul összeraktam. Szavanként. Így az enyém.
Testet adtam neki. Szerénytelenül hinni szeretném,
hogy tovább állja az idő súlyát a műfordítások átlá-
gos avulási koránál. Abban már nem bízom, hogy a
teljes művet magyaríthatnám még.

Lecke volt. Tanított. Okultam. Nemesedtem
egyet. Életem szép hónapjai voltak. Tovább erősít-
ett bolgarság-szeretetemben.

Kjoszeva Svetla

*E beszélgetéssel köszöntjük az ismert bolgaristát ötvenedik
születésnapja alkalmából. Szondi György fordításaiért öt nívódíj-
ban részesült – ezek egyikét Sztojanov klasszikus művének ma-
gyarra ültetéséért kapta.

ХЕМУС

1996/2

Списание за обществен живот и култура